

XXVI. A néphit jósló állatai.

A néphitnek mythologiai alapja. A denevér, macska, kutya, farkas, szarvas, róka, görény, mókus, egér, nyúl, ló, szarvasmarha, juh, kecske, disznó stb. állatok, némely ragadozó madarak, vad és házi szárnyasok és hüllők álomban vagy valóságban való látásához kötött babonás hiedelmek és jelentőségek.

Az állatok jósló tehetségére sokat építő néphitnek azért tulajdonítunk mythologiai jelentőséget, a mennyiben az ősvallás az állatokat valamely istenség udvartartásához, vagy éppen (miként a medvénél láttuk) családjához tartozónak vallotta. A milyen indulatú a mythologiai lény, kinek valamely állat szolgálatában áll, jelentősége is a szerint jó vagy rossz. Jó állatok is lehetnek szerencsétlenség hirnökei. A néphitnek az időre van legtöbb jósló állata, de ebben mutatkozik a legkevesebb mythologiai nyom is.

Itt látszik helyén, hogy legalább töredékesen beszámoljunk azon állatokkal, melyeket a nép a felvett alapon ugyan, de már egészen öntudatlanul jövője tolmácsának tekint egy vagy más tekintetben:

1. *A denevér.* Nem jelent jót. Ha a beteg háza körül sok denevér repked, vagy ha ilyen állat a szobába téved, a beteg mielőbb meghal. Hol nincs beteg a háznál, ott a denevér megjelenése szerencsétlenséget jelent. — — — Ha nyári esténként sok denevér repül ide s tőva, akkor szép száraz időt várhatni. Ha az évben korán jelennek meg a denevérek, rövid lesz a nyár.⁶⁶³

2. *A macska.* A macska sem hoz jót; mert macskával álmodni bosszúságot jelent s a 7 vagy 12 éves macska különsegesen boszorkánynnyá vagy macskakirálynévá leszen. A kalotaszegi néphit szerint: macskát nem jó égi háború alkalmával a szobában tartani, mert magához vonja a villámot. — — Ha valaki macskával találkozik az uton, balszerencse éri. Ha a macska a beteg ágyát vakarja, az annak halálát jelenti. Küszöbön vagy ajtó előtt mosdó macska vendéget jelent.²⁶⁴ *Magyar-Gorbón* azt hiszik, hogy ha véletlenül a ház macskája eltűnik s nem kerül többé vissza, a gazdáját nem sokára a gondolható legnagyobb szerencsétlenség éri. Mosa-

kodó macska szép időt jelent. Éjszaka feltűnő hangosan marakodó macskák nagy hideg beálltát jelzik s egyszersmind halálesetet is. Ki macskát megöl, annak 7 évig nem lesz szerencséje („Megölte macskáját, eltörte eczetes korsóját.“) „Erdőbe vitte feleségének macskáját,“ mondják *Jegenyén* oly emberre, kinek hűtelen a hites társa.²⁶⁵

3. *A kutya.* Daczára annak, hogy kutyával álmodni jóbarátokkal való találkozást jelent, — a kutya nem tartozik a kíváncsú dolgokat jósló állatok közé. *Ipolyi* úgy tudja, hogy „*az eb éjjeli kísérteties vonítása bekövetkezendő szerencsétlenséget, a házban történendő halálesetet*“ jelenti. Szegedi babonás hiedelem szerint: a vonító eb, a mely ház felé irányoz orrával, annak gazdája nagy kárvallástól félhet. A ház alját kikaparó kutya azon házban valakinek halálát érzi. A följegyzések szerint országszerte kutyaüvöltés jelzé előre a Dósa-féle pórlázadás borzalmait is.²⁶⁶

Kalotaszegi néphit szerint: ha keresztelésre viszik a csecsemőt s kutya ugat a menetre, ez rövid életet jelent a csecsemő számára. Ha pedig odaugrik s ugrálva jár-kelek a komák közt, a csecsemő „gazdag és becsületes lesz.“ Ház előtt vonyító kutya halál- és tüzesetet jelez. Ha pedig beteg ember testét nyalja, ez egészségét nem sokára visszanyeri. Ha a küszöb előtt vagy az ágy előtt vakar, meghal valaki a házbeliemből. Ha a tűzhely körül vakar, tűzkár vagy más szerencsétlenség támad. Ha füvet eszik a kutya, eső lesz. Ha a porondon ide s tova fetreng, nagy meleg s állandó szép idő várható.

4. *A farkas.* A farkas-cultusra vall nyelvészeink szerint, hogy eredeti neve a gyér használat miatt lassankint feledésbe ment.²⁶⁷ Farkassal álmodni nem tartatik rossznak, mert az az ellenség fölött való „győzedelmeskedést“ jelenti és a ki szokatlan időben és helyen farkast lát, csakhamar nagy szerencsébe jut. A vonyító farkas időváltozást jelent a kalotaszegi néphiedelem szerint.²⁶⁸

A *Kalevalá*-ban a farkas és a medve találják föl a vasat;²⁶⁹ a farkast még népmeséink sem ismerik a természetrajz vérengző fenevadjának.

5. *Szarvas.* Kisegítő neve, mely eredeti nevét háttérbe

szoritotta, sőt egészen elfeledtette, azon föltevésre jogosít, hogy ez is a „szent állatok“ egyike volt. A középkori legendák és mondák még sűrűen emlegetik. Hunort és Magort köztudomásúlag a *csodaszarvas* csalogatta új hazájokba. *Bors vezér* a Névtelen szerint sarvast űzve jő a helyre, hol Bars várát emeli. Sarvas mutatja még *Gézának és Lászlónak*, hol emeljenek a czinkotai győzelem után egyházat. A *váradi egyház* alapja megvetésénél is sarvas határoz. Közvetve szerepel a sarvas a *bakonybéli* apátság alapításánál is. Szinte csodálni lehet, hogyan mehettek teljes feledékenységbe a sarvas hagyományai.²⁷⁰

6. *A róka.* Nyelvtudósok állítják, hogy régi neve a „ravasz“ volt; de az ős fölfogás szerint sem állhatott valamely kegyes szellem szolgálatában, miután a néphit szerint a rókával való találkozás balszerencsét és vele álmodni rosszat jelent, t. i. ellenségtől „kárt szenvedni,“ vagy tüzet. „Róka ugat a toronyról,“ szokják mondani *Bogártelkén, Jegenyén*, meg másutt, ha félre verik a harangot.²⁷¹

7. *Menyét* vagy *görény*. A kalotaszegi hiedelem szerint rossz ezen állatokkal álmodni, mert családi czivakodást, haragot, veszekedést jelent. A mely ház táján menyét vagy görény mutatkozik, onnan hamar elhal valaki. — — — Ha beteg látja, nehezen fog „új egészségre szert tenni.“²⁷²

8. *Az evet* vagy *mókus*. Vele álmodni tűzkárt jelent. Mókusra kövel ne hajigáljon az ember, mert bosszúból éjnek idején tüzet rak az ember házára. Ha beteg ember mókust lát, hamar „lábba kerül.“²⁷³

9. *Egér* és *patkány*. Egérrel, patkánynyal álmodni kárt és veszedelmet jelent, tartja a kalotaszegi hagyomány. — — — Ha betegágyasnak mutatkozik az egér, meghal a beteg. „Szedi az egér a szalmát alula,“ mondják *Jegenyén* a haladó emberre. Ha tűzhely alatt fészkel az egér, a szakácsné étele sohase fogja az evők éhségét csillapítani. Ha a leány ujév éjjelén egér-czinczogást hall, nemsokára férjhez megy.²⁷⁴

10. *A nyúl*. Nyullal álmodni ijedséget jelent. Ha az ember előtt az úton nyúl fut keresztül, az rosszat jelent; nászmenetben sok „bajt a házasság életben“, keresztelésnél a gyermek leendő szegénységét, temetési menetnél pedig a

halott egyik rokonának közeli halálát. Ha kaszás ember nyulat lát, szénája elromlik.²⁷⁵

11. *A ló.* Lóval álmodni örömet, férjhezmenetelt, boldogságot jelent. A ló tehát nem állott az űs felfogás szerint rossztevő hatalom szolgálatában, kivéven a *fejér lovat*. — — — Ha idegen fejér ló a kapu előtt heverész, a házi gazda nem sokára elhal, ha csak a lóra háromszor nem köp, mondván: „A miért te jöttél, abból adok égy részecskét.” Ha a ló pedig az udvarba beszalad, azt tartják, hogy a legutóbb elhalt családtag küldte a fejér lovat valamelyik rokona után. Ez alkalommal egy seprőre annyiszor kell köpni, a hány családtag van és azt a kapu elé téve, azon át kell kergetni a lovat. Ki véletlenül mulik ki, arról azt mondják: „A fejér ló meg-rugta!”

Ha beteg ember ablaka alatt nyérit a ló, ez jó jel; mert egészséget jelent. Nászmenetnél lóval találkozni, a házaspár leendő nagy boldogságát jelenti, keresztelésnél pedig a csecsemő leendő „erejét, egészségét, hosszú életét.” *Jegenyén* szokás öreg emberre mondani: „Lóháton keresztelték, még akkor sem kopott a talpa” (Nem sokat erőltette magát, azért hosszú életű.) — — — Ha a lovak nyugtalanul legelésznek, eső, zivatar közeledik.²⁷⁶

12. *Szarvasmarha.* Nem hiában, hogy a Nagyasszony állatja, de nem is volt szerencsétlenségnek hirmondója s a vele találkozóknak megrontója.

Szarvasmarha a kalotaszegi néphitben például minden irányban jó jelentőségű. Ki reggelre kelve, marhabőgést hall, aznap új hirt kap, „dolgai szaporán mennek.” Marhával találkozni, sikeres utat jelent. — — — Ha keresztelésre viszik a gyermeket és a komák szoptató tehenet látnak, gazdag lesz a gyermek. Hasonló jelentőségű a tehén, ha azzal nászmenet találkozik. Temetésnél a bőgő szarvasmarha a halott egy közeli rokonának halálát jelzi. Marhával álmodni nagy szerencsét, örömet jelent. Ha a szarvasmarha fölemelt fővel a levegőben szimatol, vagy gyakran nyalja a bőrét, zivatarra van kilátás, valamint akkor is, ha az ólban első lábával kaparja a földet. Ha nehezen lehet estve a csordát haza hajtani, állandó derült idő várható.

A bika nem dicsekedhetik ezen előnyökkel. Bika bõgése beteg háza előtt, vagy ha a bika olyan házhoz dörgöldzik, a beteg halálát jelenti. A „fekete bika“ meg éppen egy jelentőségű a fehér lóval. „A fekete bika lábujjára hágtott,“ „A fekete bika megdöfte,“ „A fekete bika szarvára vette“ mind annyit mond, hogy meghalt.²⁷⁷

13. *A juh.* Kedves állatja a Nagyasszonynak, hát nem jár vele veszedelem, sőt juhval álmodni, gazdag házasságot, véletlen örökséget jelent. Ha a vándor elől a juhnyáj megijedve elszalad, a kalotaszegi néphit szerint az illetőnek útjában nem leszen szerencséje; hogy ha pedig nyugodtan legelész tovább, akkor sikeres lesz az útja. Ha a nászmenet juhnyáj mellett vonul el, gazdag lesz az új pár. Beteg embernek megjön az egészsége, ha a juh nyalja. Ha molhón legelészik a juhnyáj, eső közeledik.²⁷⁸

14. *A kecske.* A néphiedelem majdnem azonosítja a juhval. Így jó jel, ha a beteg embert nyalja a kecske. Eső lesz, ha a kecskék birkóznak. Ha a kecske ide s tova szaladva, mindent megszimatol, égi háború vagy nagy hideg várható.²⁷⁹

15. *A disznó.* Régi tisztességének semmi nyoma, miután disznóval álmodni „ellenséggel való bajlakodást“ jelent. Disznóval való találkozás idegen határon a kalotaszegi néphitben rosszat jelent: betegnek halált, keresztteléskor a gyermeknek leendő szegénységét, nászmenetkor a házaspár boldogtalanságát. Ha disznó túr a kapu vagy ajtó előtt, sós vízzel kell azt leönteni, „mert valakinek a sírját ássa.“ Disznóröfögés karácsony vagy új év éjjelén rossz, terméketlen esztendőt jelent. Ha feltűnően nyihogva tér haza a disznócsorda, nem sokára eső lesz, valamint akkor is, ha nyugtalanul ide s tova szaladgál a mezőn. Ha a disznó sokáig heverész a sárban, állandó szép időt várhatni.²⁸⁰ — — —

16. *Vakond.* Vakondokkal álmodni „ellenségeskedést“ jelent. Vakondok-turás a ház közvetlen-közelében a házbeliék valamelyikének halálát jelenti (jó ilyen alkalommal annyi tüzes szemet a turásba elásni, a hány tagja van a családnak.) Ha egy éjjel sok helyt föltúrja a vakondok a földet, állandó jó időt várhatni.²⁸¹

17. *Ragadozó madár.* Ragadozó madárral álmodni „vesztetiséget” jelent. Ragadozó madarat, ha az ember akkor lát, midőn „fontos járatban van,” sikertelen lesz az útja. Ha beteg ember ragadozó madarat zsákmányával odább szállani lát, köpjön ki háromszor, mert különben „utolsó ereje” is odább száll. Ha nászmenet felett ragadozó madár kiált, az új házaspár folytonos czivódásban tölti életét. Ha nagyon magasan lebeg a ragadozó madár, állandó meleg derült időt várhatni; ha gyakran kiált, hó vagy zivatar lesz.²⁸²

18. *Bagoly.* Bagolylyal álmodni közeli rokon halálát jelenti. Ha a halálmadár a ház közelében erősen kuvikol, valaki a házból nem sokára meghal.²⁸³

A kalotaszegi néphit szerint: a ki nappal baglyot lát, az akárminő járatban van, térjen vissza, mert balszerencse éri útjában. Ha beteg közelében bagoly kiált, az illető nem sokára meghal; mert a bagoly azt kiáltja a házbelieknek: „Ki vidd (a temetőbe)!” Ha éjszaka sokat huhog a bagoly, állandó szép idő várható.²⁸⁴

19. *Csóka, holló, varju.* Csókával vagy varjuval álmodni közeli „bajt” jelent. Hollók vagy varjuk károgo körülszállongása hirdeté előre *kis Károlynak* végzetes halálát a történeti hagyományok szerint, valamint *Mátyás halálát* is. Hollók és baglyok rémületes károgása és huhogása előzi meg a *Dózsa-féle* lázadást.²⁸⁵

Utazó embernek varju vagy csóka károgása „bajt” jelent. Ha jobb felől szállnak fel e madarak, czélt ér az ember, ha bal felől szállingálnak, sikertelen az útja. Ha beteg házában károg a varju, nem épül fel egyhamar a sinlődő. Nászházon pedig a csóka vagy varju károgása azt jelenti, hogy az új házaspárnak sokat kell majd szenvednie irigyeitől. Ha nagy csapatban hangosan károgva térnek ezen madarak haza, zivataros időt várhatni. Ha karácsony táján e madarak dél felé költözvén, elhagyják rendes kerületöket, későn „tavaszodik ki az idő.”²⁸⁶

20. *A szarka.* Szarkával álmodni nagy meglepetést jelent. A ház körül forgolódo szarka, vendégek érkezését jelenti. Ha beteg ember házára száll, annak nemsokára megjön az egészsége. Ha a ház körül szarkák veszekednek, családi perpatvar

várható. Ha nászmenetnél sok szarka repül fel, boldogtalan lesz a frigy; temetésnél pedig azt jelenti, hogy a falunak nemsokára ismét lesz halottja. Szép időt várhatni, ha a szarka sokat takarítja tollait.²⁸⁷

21. *A seregély.* Seregélyt bármikor látni örömet jelent. Ha kora tavasszal rak fészket a seregély, szép nyarat várhatni. Ha kora reggel nagy csapatban repülnek a seregélyek, az nap zivatar lesz.²⁸⁸

22. *A veréb.* A veréb csakis, mint időjósító madár szerepel. Ha télen sokat csiripel, lágy idő várható. Ha ezen évszakban fészkebe szalmát stb. hord, nagy állandó hideg lesz. Ha borzasan egy helyt ül, szintén hideg idő várható. Ugyanezt mondják más ismert madarokról is, mint *a czinege, sármány, búbos-pacsirta, tengelicz, pinty* s többekről.²⁸⁹

23. *Pacsirta.* A ki tavaszkor az első pacsirtát jobb kézt felszállni látja, annak „sok öröme lesz a nyáron;” ha pedig bal kézt, sokat fog az illető sírni. Ha sokáig dalolva fenn a légben lebeg a pacsirta, állandó szép időt várhatni.²⁹⁰

24. *A fecske.* A fecske „Isten madara;” vele álmodni jó hirt, örömet jelent. A ki fészket szétrombolja, vagy egy fecskét megöl, annak „kezét átök éri,” mert a mihez fog, az nem sikerül neki mindaddig, míg a fecske teste „porrá nem lesz,” vagy ha fészket szétrombolta, míg magának új fészket nem rak.²⁹¹ Ha beteg ember szobájába repül, „meghozza annak egészségét;” ha nászházba száll, az új párnak állandó boldogságot hoz. Mikor az ember tavaszkor az első fecskét látja, emelje meg kalapját, köszönjön neki, akkor „jó dolga lesz a nyáron.” Jót jelent, ha lány vagy legény ablakára száll. Magasan repülő fecskék állandó szép időt jelentenek.²⁹²

25. *Harkály.* A mely háznak tetején harkály kopogtat, oda vagy vendég érkezik, vagy a háznép szaporodik egy taggal. „Kopogtat a harkály, gonosz vendég tovább állj!” — mondják ilyen madár láttára a gyermekek. Veres fejű harkályt nem kell bántani, mert haragjában tüzet rak a házra.²⁹³ — — — — —

26. *A kakuk.* Már volt említve, hogy a kakuk kezdetben házi állat volt és a Nagyasszony kedves szárnyasainak egyike, de száműzetésre jutott.

A ki azon évben a kakukot jobb felől hallja szólani, egészségben tölti a nyarat; a ki balfelől hallja, az beteg lesz a nyáron. A hányat szól a kakuk, midőn az ember először hallja az évben, annyi évet él még. — — — — — Ha a faluba téved a kakuk, meghal valaki. Ha még késő estén is szól, állandó szép időt várhatni.²⁹⁴

27. *A galamb.* Ki útközben galambokat lát repülni, mielőbb örvendetes hirt hall. *Gerlicze* bűgását hallani szintén azt jelenti. E madarakkal álmodni „kedves emberrel“ való találkozást jelent. Ha feltűnő sokat turbékolnak ezen madarak, eső áll be.²⁹⁵

28. *A tyúk.* A tyúkról tudjuk, mennyire kedves állata volt a Nagyszasszonynak, de nem is igen tud a néphit a tyúkra rosszat. Vele álmodni „gyarapodást“ jelent.

Ha fekete tyúk lágy héjú tojást tojik, azt seprűnyéllel kell széttörni és a földbe elásni, mert ez azt jelenti, hogy a háznép valamelyike alatt „a föld meglágyult,“ azaz nemso-kára meghal. Fekete tyúktollakra, melyek keresztuton he-vernek, nem kell lépni, különben még az évben meghal az illető ember. Ki már rálépett, dobja a folyó vízbe és mondja: „Akkor kerülj szemem elé, ha fejérré mosott a harmat.“ — — Ha nászmenet fiastyúkkal találkozik, az új pár kincsben és gyermekben gazdag lesz. Ha korán elülnek a tyúkok, zivatar vagy nagy hideg lesz a következő éjjel; ha a porban füröd-nek, állandó szép időt várhatni. Kakassal álmodni tűzvészt vagy egyéb kárt jelent.²⁹⁶

29. *Fürj.* A hányszor az évben az első fürj egymásután szól, annyi baj éri az embert. Ha esténként sokat pitypala-tyol a fürj, állandó szép idő lesz.²⁹⁷

30. *A gólya.* Gólyával álmodni hirhallást jelent. — — — Beteg ember házára szálló gólya, annak felépülését jelenti. Nászmenetnél gólyát látni, a fiatal pár állandó boldogságát jelenti. Ha két lábán áll a gólya fészkében, zivatar közele-dik; ha ágat, szalmát hord a fészkébe, szeles de derült időt várhatni.²⁹⁸

31. *Lúd.* Lúddal álmodni rossz hír közelségét jelenti. A hová repülő lúd leszáll, oda rossz hír érkezik. Ha kereszte-léskor lúddal találkozik a meuet, a gyermeknek pletyka által

sokat kell életében szenvednie. A nászmenetnél hasonlóképen azonos jövőt jósol. Ha a lúd nagy lármával fürdik, eső lesz.²⁹⁹

32. *Kigyó és gyík.* Ki az évben az első kigyót vagy gyíkot látja jobb felől, annak „jó dolga“ lesz a nyáron; ha pedig bal felől pillantja meg, sokat szenvednie kell irigyeitől. — — Beteg ember körében mutatkozó kigyó vagy ha gyíkot lát, annak lassú fölépülését jelenti. Ház közelében mutatkozó ily állatot nem kell bántani, mert ezzel az ember „háza szerencsését is bántja.“³⁰⁰

33. *Béka.* Békával álmodni kárt jelent. Ha az évben az ember az első békát szárazföldön ugrálni látja, „jó dolga lesz“ a nyáron; ha pedig vízben uszkál, bizony „vizzé válik a jó dolga,“ vagyis kárt szenved. Békát a ház tájékáról el kell űzni, mert ez irigy embert jelent. Ha hangosan és sokáig kurutyolnak a békák, állandó szép idő lesz.³⁰¹

34. *Hal.* Hallal álmodni „gyors előmenetelt, váratlan szerencsét“ jelent. — — — — —

Szerepet ad még a kalotaszegi néphit a *hangyáknak*, *kőrisbogárnak*, *méhnek*, *darázsnek*, a *póknak* és *pillangóknak*, melyeknek egyike és másika későbbi tárgyalásunkba is fölmerül még.

ROSSZAK.

XXVII. Akik jók is, rosszak is.

Miért van, hogy jók és rosszak egy személyben? Óriások a vogul hagyományban. Finn óriások a mondában és Kalevalában. Kozma Ferencz mythologus a székely néphit óriásairól. Meséink óriásai. Lakásaik. Bábolna, az óriások királya. Kutyafejű mesebeli óriás. Bűvös erők és varázsos szereik. Jó és rossz tulajdonságaik. A mondák óriásai.

A *rossz* elvét már vitattuk, e helyütt immár a mythologiai példákon a sor. Az előbbiekből azonban nyilvánvaló az is, hogy több oknál fogva bajos, sőt lehetetlen az ős hitregék jó és rossz személyei közt megvonni az elválasztó határvonalat. Teljes elkülönzést nem ismert az őshit, mely a természet cultusa lévén, a jó és rossz fogalmában sem emelkedhetett a babonás tisztelettel környezett *elementum*-oknak föléje. Jóformán minden természeti tüneményt *személyesített*, de erkölcsi lényekké még a főbb istenek is alig domborúlnak ki. A classikus ó-kor istenei a *fátum* rabjai; nálunk a *ráolvasásokban* nyilvánuló „*bűvölési igék*” helyettesítik az erkölcsi fensőbb szükségletet. De hogyan? A több mint halandót az ember nem csupán kéréssel állandóan zaklatja, hanem egyszersmind a szavak hatalmával engedelmes szófogadóvá is teheti.

A példákra későbbben kerül rá a sor.

Megvolt az ős-vallásban is a jók és rosszak külön birodalma; de a kettőt *erkölcsi határvonal* nem különítette el egymástól. Maradt tehát egymásba olvadt *semleges terület* is fön, melynek lakói a jókról átmenetelt alkotnak a rosszakhoz. Ezek csoportosítását kísérlem meg e helyütt, külön-külön ezekben sorolván el mindenikük regemaradványát. A kiket e had élére kell állitanunk, azok maguk a mesés *óriások*.

1. Az *óriások* mythoszi magyar adatainak legrégebbike

maga az *óriás*-név, melynek értelmezésénél nyelvtudósaink közt kevés az egyetértés.⁸⁰²

Az óriások különben mások a velünk rokon népek hitregéi és mások a nép élő hagyományai szerint, miként erről a kettőnek rövid egybevetéséből is meggyőződhetünk.

A legrégibb mythologiai nyomokat az óriások tekintetében is a *vogutoknál* kell keresnünk s annak tolmácsolásáért a nagy emlékü Hunfalvyhoz fordulunk.

Vogul nevezet szerint „erdőben, folyóban lakó fejedelmek“ valának, „*víz színű, erdő színű*“ fejedelmek. Hetet, kik egymásnak atyafiai voltak, különösen emleget a vogul hagyomány, mint „*hét mamutot legyőző*“ fejedelmeket, vagy oly nagyokat, hogy *csizmájok* hat-hét öreg vad bőréből került ki. Sokan voltak. „*Frejük mind egyenlő volt,*“ egynek sem volt alább való ereje. Azért imádkozának Taromhoz: „Mikép hagyod meg, hogy éljünk? együtt élnünk, vagy külön élnünk akarod-e? Mi együtt élni nem tudunk.“ — Tarom megghyá nekik, „*hogy vidékek szerint külön éljenek.*“

Ha két óriás egymással találkozott, meg kellett egymással küzdeniök és nem volt szabad elodáznioik az élethál-tusát. Az, a melyik mégis kikerülni akarta, elváltoztatta magát, ha az, akkor a bővölő „*térning-énekeket* énekli vala.“ Rendszerint madárrá változnak, mit hogy megtehessenek, a bizonyos madárbőrt, melynek otthonjukban a szögen van a helye, kimenetelőkkor mindig felöltik.

Óriási törvény szerint: két óriás megmérkőzése az egyik halálával végződheték csupán. A melyik ereje fogyott, az még kövé vállhatott s abban él folyvást; a ki azt sem tehette, az ember-alakban meghalt és teste elrothadott. Az tehát semmi tiszteletbeu sem részesül; de a kövé vált óriás *kő-alakja szent, sérthetetlen*. Ahhoz „*se ember nem nyúl, se nő nem nyúl.*“⁸⁰³

A *finn* hitregés hagyományok, hogy úgy mondjam már nem oly hű tolmácsai a naivságánál fogva ősinek vett vogul fölfogásnak; hanem azért hivatottaknak látszanak arra, hogy rájuk az óriásokat illető faji hiedelem tekintetében is mint hiteles tanukra hivatkozhassunk.

A helyhez kötött mondák a helyi különbség szerint

változnak; de a nép szívósan kitartó: az ős lefogás alakjaival népesíti be új hazájának a régire emlékeztető hegyeit és magában álló hegyeit.

Nem tarthatni különösnek, hogy a finn néphagyományban is magában álló szírtekhez, vagy kőhalmazokhoz kötvék a nemzeti *óriás*-mondák, sőt ott az „ezer tó“ kis országában alig van patak, tó, szikla, kőcsoportozat, melyhez a *Kaleva*-fiak (óriások) emléke ne fűződne. Nem csoda, a finn a maga földjét régibb hazájának vallhatja, mint mi a mienket.

Az olvasót nem terhelem azzal, hogy a *Kaleva*-fiak versenyzésének ember-magasságnyi emlék-sziklájával beszámoljak; hogy pihenőül kiszemelt helyét a mocsár közepette mily könnyű szerrel alakította *dombos helyljé*, vagy pedig hogy hol is történt az, midőn az alvó körül a varázsló leány egyik és másik oldalról is patakot zúdit, ő meg kövekkel, melyeket a barlangba szór, teszi ártalmatlanná a zuhatag kitörését.³⁰⁴

Hogy az északi atyafiak milyen véleményben voltak a közös mythologia óriásairól, talán az *eszth*-monda a többi között még a legélénkebben föltünteti a Kalev sírjáról hagyományoszerű elbeszélésében: *Kaleva*, a tengeren és szárazon egyiránt hatalmas uralkodó meghalt. (Tehát ő már *tenger-melléki óriás*, sőt ennél kevesebb: uralkodó volt.) Felesége úgy megsirató, hogy könyeiből *a felső revali tó gyűlt* (ez már óriási tulajdonság nyilvánulása). Sírt ása neki önkezeivel, arra siremlékül köveket hordott s ezen hely (Tallina a Reval mellett való több mértföldnyi sziklás part) *Kalev sírjának* neveztetik.³⁰⁵

A finn hagyomány sem méri kisebb mértékkel az óriásokat, mint a vogul. A *Kalevala*-nak a tengerből kikerekedett óriása: az égis ér, szakála térdéig nyúlik, haja a sarkát veri, öles távolságban állnak egymástól szemei, lábai.³⁰⁶ A finn monda szerint is kötőjébe szedi az óriáslány a szántó embert lovastúl ekéstül s anyjától tudakolja, hogy mik lehetnek a kis csodabogarak.³⁰⁷

A finnek fönmaradt hőskölteménye maga sem egyéb, mint az óriások korának dicsérete s a hazai óriásfiaknak magános vagy közös megmérkőzése a sötétség hazájának,

Pohjolá-nak, az emberevő *Suriolá*-nak és az ellenséges *Turjá*-nak (Laphon) óriásaival.³⁰⁸

Hazánkban az óriásokról a legtöbb néphagyomány Erdélyben s jelesen a *székelységben* tartotta fön magát. Ezen népelem mythologiai hagyományainak összegyűjtése és méltatása körül *Kozma Ferencz* jeles mythologosunk nem kis mértékben érdemesíté magát.³⁰⁹ Méltó munka és fáradság, miután é népet s annak bérczes hazáját a másutt meg nem található történet-mythologiai adatok páratlan kútfejének tartjuk, melyből e tárgyban is elég bőven meritettünk.

Hogy az óriások *istenfiak*, *kis-istenek* voltak volt, annak nálunk semmi nyoma; már egészen elmosódva áll hagyományunkban a származásuk. A mesék *boszorkány gyermekeinek* tudják őket.

A magyar hagyomány is mértéken túl valónak mondja nagyságukat, de leírásában már hiányzanak a mythoszi vonások.

Erdélyben a Nyikó mellett fekvő Kadicsavár óriásairól például azt tartja *Kozma* szerint a helybeli néphit, hogy midőn Gyulafejérváron az első harangozták, borotválkoztak, a második harangszóra öltöztek és a harmadikra már ott voltak a templomban. Mennyivel jellemzőbb ennél a finn-rege az Abó mellett való tengerparti nagy szikláról! Midőn Kalevafi meghallja, hogy keresztény egyházat építenek, a nagy sziklával akarta össztörni; de kijátszódott. Bizonyos keresztény rongyos lábbelieket rakott egy zsákba s elébe menvén, midőn kérdezné: messze van-e még a hely? felelé, hogy lábbelijét onnétjövet nyötte el. Erre Kalevafi mérgesen dobta el magától a szirtet.³¹⁰

Ha tüzet rak, akkorra tűz van, mintha éppen egy ház égne, a lángja majdnem az eget éri.

De még ez semmi se, tud a mese az óriásról még különb dolgot is. A tűz körül fekszik, úgymond, egy szörnyű nagy óriás, de akkora, hogy a teste egészen körülkerekítette a tüzet, a fejét a lábára fektette, s úgy aludott. Gondolkodott a legény, vajjon most mit csináljon? Ha az óriáson kívül fekszik le, megfázik; ha belül fekszik le, észreveszi az óriás

és megöli. (Ime! a hagyomány a rosszat is föltételezi róla.) Ő bizony fogta magát s belebújt az óriás köntösének ujjába. Ott szépen elaludt s reggelig meg sem mocczant. Felébred reggel az óriás, felkápászkodik, egy kicsit megbillenti az ujjasát s hát egy gyerek esik ki a köntöse ujjából. Az óriásnak, mondja a mese, gyermek volt a legény.

A finn mondákban és a voguloknál: óriáskövek vagy alakot mutató kőbálványok az ős előkor eme hatalmasainak emlékei. Nálunk Erdélyben csak sarkuk (*óriás sarka*) s ökle s talpa láthatók a szirtekben.³¹¹

Az óriás, ha „Jónéző,” az égig érő sugár-hegy tetejéről látja az egész világot; ha „Jófutó,” mindjárt a világ szélén van; ha „Nagyehető,” kevés neki egy sült ökör; ha „Nagyiható” a maga roppant edényével az Olt folyót meríti ki; „Nagyfázó” még az égő kazalfa tetején is didereg.

Mindezekben nem látszik eredeti mythologiai vonás, de úgy kell lennie, hogy a népmesék ezen nagyításban még mindig az őshagyomány másolói, tehát közvetve mégis az ősfelfogás jelentkezik bennök. Meséink óriásainak legtöbbször könnyű még észrevennünk a hitregék korának maradványait, az óriási testi és lelki tulajdonságokat.

Az óriás kisebb útra gyalog megy, a nagyobb, beszélő tatos lovon teszi meg. Hazánk bércezes részén majdnem minden határban van *óriások útja*, „*kútja*,” „*sirja*,” „*vára*” vagy más egyéb emléke. Harmincz óriás-vár van *Kozma* tudósunk szerint magában a székely földön. (*Udvarhely megyében*) Kadács vára, a zsákodi várhegy, *Óriások vára* H.-Karácsonfalván, Kustály vára a Rikában, s az ide közel fekvő a.-rákosi Tepej (*Csikszéken*) a szentgyörgyi *Óriás-hegy*, az *Óriásvár* Csicsóváron, a csikrákosi Pogányvár, a sz.-domonkosi Vár-sarka és Egyesek az *óriások sziklapadjával és asztalával*, Bálványosvár. (*Háromszéken*) a zaláni várhegy, *Óriások vára* a bodoki tetőn, Hereczvára Oltszemen, Bálványos és Tórja-vára, a lemlényi Várerősse, Várbércz N.-Patakon, Szacsva vára, az eresztevényi *Óriás*, a lisznyói Várbércz, a besenyői Csente, Ikavár. (*Márosszákon*) a csokfalvi Várdomb, az erdő-sz.-györgyi Várhegy, a somosdi *Óriáshegy*, az *óriások hat halma* Magyaróson és a görgényi vár.

A vogul mondák *földvárakban* lakatják az óriásokat, népmeséink pedig *hatemeletes gyémánt-kastélyban* vagy *sarkon forgó aranyvárban* a helyi mondák ellenben a magas hegyeket és kősziklákat mutatják az óriások sajátkezüleg készített várainak, lakóhelyök maradványának.

Kozma Ferencz szerint e lakásaikat akkor hagyták oda az óriások, mikor a „tartomány az embereknek ítéltetett,” vagy „midőn a *mostani* emberek származni kezdetek.” Eme népies fölfogás sokban megegyez a vogul mondával, mely szerint a földnek első lakói óriások voltak és csak ezek után következék az ember. „Eleintén Isten az óriás-népet teremte, a merre csak vidék van, mindenütt. Azután éltek. Megint másfélék lőnek s azután lőnek az emberek.” Az emberek már szántották a völgyeket és síkokat, mikor az óriások még hegyi váruknak voltak urai. Így történni lehetett, hogy az óriás leánya barangolása közben szántóvető emberre bukkant, s azt ekéjével s jószágaival ölébe szedhette, hogy találtsa esodabogarait atyjának megmutassa. De ők a világ elül elzárkoztak s váruikba is saját maguk építette külön utakon jártak föl a rengeteg erdőségekből, melyeket sok esetben az ördögökkel vagy szolgálatukban álló *bűrös kakasokkal* építtetnek. Ily „vár utjai” voltak a *Honárka* és *Attila útja* a bodzai szoros közelében, *Kakasborozda* és *Ördögborozda*, a melyek a persányi hegységből a Rika lánczolatán át az almási barlang felé nyúlnak (*Kozma Ferencz*).

Kozma ismeri a székelyországi óriások királyát is, mely nevet nem ok nélkül az isten-szó helyett állónak mondja. *Bábolna* óriás király a többi óriásokat nagy *aranyharangokkal* szokta gyűlésre hívni, mely harangokat halála közeledtével a vár kútjába temetvén, azok ünnepnapokon ma is úgy zúgnak, hogy reng belé a hegy.³¹²

A mesében még most is áll az *óriások országa*,³¹³ a helyi mondák azonban rég letűntnek állítják azt. A finn óriások még *kőkorszakiak*, a miénk már jobbára a *rézkor-szakban* mozog.

Mondáink szerint az óriások dinaszták, családdal bíró *vár-urak* valának, meséink ellenben beszélnek közrendű

(paraszt) óriásokról, kik a mesehőssel megmérkőzés nélkül, vagy annak utána szövetséget kötnek és társaságába lépnek.

„*Kutyafejű*“ népmeséink egyik óriása, mert volt olyan erős, miként a „Mirkó királyfi“ esetéből tudjuk, hogy negyven mértföldről dobta haza negyven mázsás buzogányát, mely úgy suppan le a vár-udvar közepébe, hogy kifecskenedett a víz utána. Ezen *Kutyafejű*-ről tudjuk egyszersmind, hogy oly roppant kiterjedésű tartományai voltak a világtájékok minden irányában, hogy azok beutazására tátos lóra volt szüksége.

Ennek ellenében óriás-fajbéli parasztnak, közembereknek látszanak meséink következő esodás alakjai: a „*fanyjűró*“, „*kőmorzsoló*“ (másutt: *kőgyűró*) „*hegytoló*“ (másutt: *hegyhengergető* vagy *hegytámozgató*) és a *vasgyűrő*. Ezek legyőzve vagy jószándékkal ajánlkozva lesznek a mesehős bajtársaivá és jutnak egymást kiegészítve czélhoz.

Az óriásokban csakúgy ünneplé az ősi felfogás a *nagyság és erő* regés és félelmes alakjait, mint a tündérekben az *igéző szépségét*.

A néphit nem elégszik meg az óriások nagy testi erejével, hanem ezen felül még *bűvös erőt*, hogy úgy mondjam erő fölött való erőt is tulajdonít nekik. És ez avatja őket mythologiai alakokká szemben a vasgyűrőkkel és kőmorzsolókkal, kik a nyers erőn kívül egyébbel nem rendelkeznek.

Az óriás az elrejtőzött mesehőst „*Ádám-büzé*“-ről, emberszagáról rendesen felismeri; 40 mértföldről megmondja, hogy ki dobta vissza az ő buzogányát. A hatszáz év múlva bekövetkező eseményt megálmodja. Ismeri a tündérek bűvös játékait, varázs-szerét, meghódításuk módját, miként ezt tündér Erzsébetnél láttuk. Bir földrajzi ismerettel messzefekvő országok- és világtájokról. Szolgálatba menőknek tanácsot tud adni: mely királyi udvarban lesz jó dolguk stb.

Könnyű az óriásnak várakat építeni, országokat hódoltatni és a tengersok kincset összehalmazni,³¹⁴ mert mindezek végbevitelére meg van a maga *bűvös lénye, állata és szerszáma* a székely mesék szerint, mint a *fekete törpék* (a „szerecsen óriások“ szolgálatában) a *tátos ló*, mely egyszersmind tanács-

adóját is; a *rézbuzogány*, mely félelmes közeledésének előhírnöke; a *büvös-kard*, mely Mirkó királyfi, Mezei vitéz és Kutyafejű ezen runaszerű varázsparancsára: „*kard! ki hüvelyből!*“ magától verekszik a levegőben ellenfele fegyverével mindkettőjük feje fölött, oly erővel, hogy cseng belé a hely s úgy szórja a szikrát, hogy tűz borítja el körülöttök a földet; s végre a *büvös erő*. A Mirkó királyfi meséjében: a *kastély hetedik pinczéjében* a pecsételetlen hordóban tartott erő. Ezt a királyfinak eláruló óriás leány *erős bor*-nak nevezi, melyből Mirkónak egy *ezüstpalacz*-kot kell megtöltenie, s azt dugó nélkül a nyakába akasztván, mikor ereje hanyatlik, abba a kis ujját belemártania s olykor innia is belőle. Minden csepp mindkét esetben *ötezer ember erejét* kölcsönzi neki. Mirkót ezen büvös erő segíti a félelmes ellenfél fölött diadalra. Az óriás *büvös fegyver nélkül nem ejthető el*.

Meséink tudnak *büvös szerszámokról* (*részgyűrű, rozsdás lakat* stb) melyek birtokosa egy vagy két óriás fölött rendelkezik, a kik kívánságára megjelennek, és „*gazdájok*“-nak minden szeszélyes kívánságát egy pillanat alatt teljesítik.³¹⁵ Miután azonban az óriásokban a *szertelen nagynak személyesítése* és *mithoszi mérete* nyilatkozik és kiegészítő része a *nehézkesség* és *lassúság*, — ezen mesékben már nyilvánvaló a hagyomány túltengése.

Az óriások elég hatalmasak voltak tehát arra, hogy *jót-rosszat* mivelhessenek. S vajjon csakugyan e tekintetben kettős hajlandóságot tulajdonított volna nekik az ős felfogás? A hagyomány szerint: igen.

Az óriásokról *sok jót* mondanak a mondák és mesék.

Jó családapák. Leányaik a mesében tündérek vagy királyleányok. Az óriás apának különös kedve telik leányában. Kedveért, örömeire minden kigondolhatót megtesz házában és háza tájékán,³¹⁶ hogy az ölesnél sokkal magasabb „*kis lyánnak*“ kedve teljék: fényes palotáját ezírfá aranyos butorzzattal ékesíti, szolgálatára nagy személyzetet tart, és ha akar, kocsiban tehet kirándulást.

Ez különben már toldalék óriásaink körülírásánál. A szép óriás leányok más adatok szerint gyalog járnak, mert nem is igen van sietős útjuk és ha van, akkor mint tündé-

rek tudják a módját, hogy a sebes gondolat sebességével utazzanak.

Gyalogjártában talál rá az óriás leánya a szántóvető emberre, a kit mindenestül fölszedve, mutatóban haza viszen.

Az óriás *nem ember-gyülölő*. Meséink legalább akárhány esetet említenek, mikor a hozzájuk bizodalommal közeledő emberfiát kegyelmőkbe fogadják s annak szerencséje megvetésében *tanácsos* úgy, mint *tettel* közreműködnek sok odaadással. A „*Tündér Erzsébet*“-mesében előforduló óriás nem csupán fiává fogadja a szerencse-próbára indult szolgálégényt, hanem ki is házassítja s boldogulásának akadályait ő hárítja el. „*Szép Palkó*“-t nagyokat lépő óriás barátja a maga vállain viszi szolgálatba a királyhoz, hol rá nagy küzdelmek árán uraság vár.³¹⁷

Valami, az annyiszor szóba hozott óriás leány esete is, ki az ő, mezőn talált „*csodabogarait*“ a szántó embert az ekével és vonó állatával kötőjéből atyja (a finn monda szerint: *anyja*) elé kirakva, ez parancsolólag mondja: „vidd vissza!“ Az indokolás, hogy: „mert azoknak haragja pusztulásunkat okozhatná, . . . mert ők lesznek a mi utódaink,“ — ősi vonást nem igen tartalmaz.³¹⁸

Szóval a mesék hagyománya részben úgy állítja elénk az óriásokat, mint nemes szívű hatalmas lényeket, kiket a bizodalmas „*apám uram*“ megszólítással nagylelkűségekre lehet kelteni s a szokásos mesei szólásnak: „Köszönd, hogy apádnak szólítál, mert ha nem, egészen bényellek vala,“ elmoragása után kész köztök a barátság.

Vajjon ez-e az ős felfogás óriása, avagy az, a kinek vérengzésekben telik a kedve, országokat hódoltat, s ha győz, meggyilkolja ellenfelét?

Annyi áll, hogy az óriásokról *rosszat* is tud a néphagyomány. Így még a jóindulatú óriás is azon kezdi: köszönd, hogy apádnak szólítál: mert ha nem, egészen bényellek vala. Nem minden szerencsepróbálón esik meg az óriás szive, hanem csak ha a mesehős jó kedvében találja, vagy ha valaki megkérleli. Ha el van bujtatva, „*ember-bűzérő*“ mindjárt megtudja. A kegyetlenségig vérengzők, mire elég a *Rózsavirág* bizonyosága, kit három ízben gyilkoltak meg és

vagdaltak darabokra s negyedszer is megtették volna, ha Rózsa vitéz fölējök nem kerekedik.³¹⁹

A mondák csak rosszat regélnék róluk. A finn Kalevafi sziklával akarja az új vallás egyházát eltörölni. A mondák *köszikláí* egytől-egyig gonoszság és égbekiáltó bűnök következtében lettek óriás emberekből és asszonyokból kővé.

Szóval: volt az óriásokban jó is, rossz is.

2. Hegyi és erdei szeszélyes szellemek.

A Törpék kettős jellemvonása. Kölcsönzöttek-e vagy mythológiánknak eredeti alakjai. Jószívűség és nagy erő jellemzi őket. A Bányarémek meghonosodott hitregés alakok. A bányaszellem mogorva természetű. Jóindulata és bosszuállásának mondái. A Kópék. Földalatti országuk. Idézések és segítségadásuk népies mondái. Ijesztgetők. A lidércz szláv eredetű. A lidércszerzésnek módjai a néphitben. Alakjai. Tartásának és elvesztésének nehéz volta.

Az óriások emlékei leginkább a hegyekhez kötve. Az óriások kipusztultak, de a hegyek azért nincsenek a nép képzeletében hitregés alakok nélkül. Ilyenek:

a) a *Törpék*. A Törpék mindenben különböznek az óriásoktól s azokkal a legszélsőbb ellentétben állanak a testalkaton kívül is. Szintén távol laknak az emberektől, de nem hegyormokon, hanem földalatt való barlangokban, vagy óriás fák oduiban. Mozgékonyak és a ravaszságig ügyesek és bűvös szereiknél fogva nehezen legyőzhetők. Nem oly visszavonultak, mint az óriások; az emberekkel való érintkezéseket sokszor *incselkedés* (minek rendesen ők adják meg az árát), sokszor *jóakarát* jellemzi.

Kérdés, hogy *eredeti hitregés alakok-e vagy kölcsönzöttek?* A finn hagyományra bajos e részben hivatkozni, mivel a skandináv mythológiától könnyen kölcsönözhetett Törpéket.

Meséink „*Babszem*,” „*Borsszem*,” „*Mákszem*” stb. hősei arra vallanak, hogy talán eredeti alakoknak is vehetők. A nép ma is hiszen a *Törpék*-ben és a többi között Szigetvárt *Mátyás Lajos* értesülése szerint az a felfogás, hogy: a Törpék apró emberkéek. A férfiak feketék és nagy szakálluk van. A nők hófejeűek és nagyhajúak. A törpének egy-egy kezén hat ujj vagyon. Sohasem fáznak, pedig a férfiak csak nad-

rágot, a nők csak szoknyát viselnek. A férfiak karján, mintegy a húsba benőve, tündöklik egy nagy gyémánt-karperecz. A törpéknek van a legjobb szívök. Maguk ássák a nemes érczeket és maguk csinálják a pénzt. Királyuk fél-lábbal kisebb a többiekénél.³²⁰

Kérdés, hogy a Törpékben mutatkozik-e az a *használni és ártani* egyiránt kész hajlam, melyet náluk föltételezünk? Meséink e kérdésre igennel felelnek; az más kérdés, hogy minden egyes esetben az ős felfogásnak tolmácsai-e?

„Gyöngyvirág Palkó“ meséjében a „hét rőfös szakálú“ törpe ad tanácsot a királyfinak a gyémánt gyöngyvirág megőrzése tárgyában. A regék között a „Rege-gyöngyök“ írójánál találjuk a földalatti kis országot és apró népeit a legélénkebben, állítólag erdélyi helyi monda alapján leírva.

„Fadöntő“ meséje szerint király-kisasszonyokat rabolnak, s egyikök *Vasgyúrónak* a hátán terit magának asztalt és megeszi a három óriás embernek készült húsos kását. *Heggyforgatóval* hasonló történik; de már *Fadöntővel* nem bír a Törpe. Ez elveszíti hosszú szakálát és vele nagy erejét.³²¹

Nem egy mesében eléjön a „bak-arasznyi“ ember, ki a hármas üveghegy aljában lakik, ki országa-háborgatóin úgy áll bosszút, hogy keresztül hajingálja őket az üveghegyeken, melyeken különben nem tudtak volna átmenni.

Deésen határozottan rossz indulatúaknak tartják őket. A föld alatt kicsi emberek laknak, a kiknek csak akkora kalapjuk van, mint a gyűszű, mondják. Éjszaka feljárnak, nappal alusznak. A ki közéjük kerül, az többé nem jön föl.³²²

Sok okunk van azt mondani, hogy a Törpék a magyar mythológián kívül álló alakok, *nevetlen Buhsem Jankók. Kőkény-Matyik* stb., vagy a mennyiben mégis hitregés vonásokkal bírnak, a német mythológiától kölcsönvett alakok.³²³

A mennyiben azonban magukat kiadják, *jóknak és rosszoknak* mutatkoznak egy személyben.

b) *A Bányarém. Versényi György* szerint erősen valószínű, hogy a bányarém idegen eredetű s a német bányászok hozták be. De bárhonnan való, meghonosodtak hegyeink között s nincsen bányavidék, hol ismert és emlegetett ne lenne a *bányarém, bányi pásztor, birgej* (Berggeist,) kitől várja a bányász

vagdaltak darabokra s negyedszer is megtették volna, ha Rózsa vitéz fölējök nem kerekedik.³¹⁹

A mondák csak rosszat regélnék róluk. A finn Kalevafi sziklával akarja az új vallás egyházát eltörölni. A mondák *köszikláí* egytől-egyig gonoszság és égbekiáltó bűnök következtében lettek óriás emberekből és asszonyokból kővé.

Szóval: volt az óriásokban jó is, rossz is.

2. Hegyi és erdei szeszélyes szellemek.

A Törpék kettős jellemvonása. Kölcsönzöttek-e vagy mythológiánknak eredeti alakjai. Jószívűség és nagy erő jellemzi őket. A Bányarémek meghonosodott hitregés alakok. A bányaszellem mogorva természetű. Jóindulata és bosszuállásának mondái. A Kópék. Földalatti országuk. Idézések és segítségadásuk népies mondái. Ijesztgetők. A lidércz szláv eredetű. A lidércszerzésnek módjai a néphitben. Alakjai. Tartásának és elvesztésének nehéz volta.

Az óriások emlékei leginkább a hegyekhez kötve. Az óriások kipusztultak, de a hegyek azért nincsenek a nép képzeletében hitregés alakok nélkül. Ilyenek:

a) a *Törpék*. A Törpék mindenben különböznek az óriásoktól s azokkal a legszélsőbb ellentétben állanak a testalkaton kívül is. Szintén távol laknak az emberektől, de nem hegyormokon, hanem földalatt való barlangokban, vagy óriás fák oduiban. Mozgékonyak és a ravaszságig ügyesek és bűvös szereiknél fogva nehezen legyőzhetők. Nem oly visszavonultak, mint az óriások; az emberekkel való érintkezéseket sokszor *incselkedés* (minek rendszeren ők adják meg az árát), sokszor *jóakarát* jellemzi.

Kérdés, hogy *eredeti hitregés alakok-e vagy kölcsönzöttek?* A finn hagyományra bajos e részben hivatkozni, mivel a skandináv mythológiától könnyen kölcsönözhetett Törpéket.

Meséink „*Babszem*,” „*Borsszem*,” „*Mákszem*” stb. hősei arra vallanak, hogy talán eredeti alakoknak is vehetők. A nép ma is hiszen a *Törpék*-ben és a többi között Szigetvárt *Mátyás Lajos* értesülése szerint az a felfogás, hogy: a Törpék apró emberkéek. A férfiak feketék és nagy szakálluk van. A nők hófejeűek és nagyhajúak. A törpének egy-egy kezén hat ujj vagyon. Sohasem fáznak, pedig a férfiak csak nad-

rágot, a nők csak szoknyát viselnek. A férfiak karján, mintegy a húsba benőve, tündöklik egy nagy gyémánt-karperecz. A törpéknek van a legjobb szívök. Maguk ássák a nemes érczeket és maguk csinálják a pénzt. Királyuk fél-lábbal kisebb a többiekénél.³²⁰

Kérdés, hogy a Törpékben mutatkozik-e az a *használni és ártani* egyiránt kész hajlam, melyet náluk föltételezünk? Meséink e kérdésre igennel felelnek; az más kérdés, hogy minden egyes esetben az ős felfogásnak tolmácsai-e?

„Gyöngyvirág Palkó“ meséjében a „hét rőfös szakálú“ törpe ad tanácsot a királyfinak a gyémánt gyöngyvirág megőrzése tárgyában. A regék között a „Rege-gyöngyök“ írójánál találjuk a földalatti kis országot és apró népeit a legélénkebben, állítólag erdélyi helyi monda alapján leírva.

„Fadöntő“ meséje szerint király-kisasszonyokat rabolnak, s egyikök *Vasgyúrónak* a hátán terit magának asztalt és megeszi a három óriás embernek készült húsos kását. *Heggyforgatóval* hasonló történik; de már *Fadöntővel* nem bír a Törpe. Ez elveszíti hosszú szakálát és vele nagy erejét.³²¹

Nem egy mesében eléjön a „bak-arasznyi“ ember, ki a hármas üveghegy aljában lakik, ki országa-háborgatóin úgy áll bosszút, hogy keresztül hajingálja őket az üveghegyeken, melyeken különben nem tudtak volna átmenni.

Deésen határozottan rossz indulatúaknak tartják őket. A föld alatt kicsi emberek laknak, a kiknek csak akkora kalapjuk van, mint a gyűszű, mondják. Éjszaka feljárnak, nappal alusznak. A ki közéjük kerül, az többé nem jön föl.³²²

Sok okunk van azt mondani, hogy a Törpék a magyar mythológián kívül álló alakok, *nevetlen Babszem Jankók. Kékény-Matyók* stb., vagy a mennyiben mégis hitregés vonásokkal bírnak, a német mythológiától kölcsönvett alakok.³²³

A mennyiben azonban magukat kiadják, *jóknak és rosszoknak* mutatkoznak egy személyben.

b) *A Bányarém. Versényi György* szerint erősen valószínű, hogy a bányarém idegen eredetű s a német bányászok hozták be. De bárhonnan való, meghonosodtak hegyeink között s nincsen bányavidék, hol ismert és emlegetett ne lenne a *bányarém, bányi pásztor, birgej* (Berggeist,) kitől várja a bányász

szerencsáját, a bányász-legény a sok kincset, szép feleséget, a bányász-leány a szép vőlegényt, aranyos kincses ládát, gyémántos pártát. Benne remegi a babonás bányász-nép, sorsa igazságos, néha szeszélyes intézőjét, és tiszteli elnyomója és sanyargatója megbosszúlját.

A bányarégek hagyományainak gyűjtése körül Ipolyi után leginkább *Versényi György* tudor érdemesíté magát.³²⁴

A mi a bányarém alakját és öltözetét illeti, a bányarém vörös nadrágba és kabátba öltözött kis ember, fején kis vörös sapkát visel (*Körmöcz.*) „Szakállas kis ember, vörös nadrágot és fehér kabátot visel, a lábán csizma, fejét zöld bányász-sapka fedi, kezében bányamécset tart“ (*Felsőbánya, Gölnicz.*) A csizmája aranyos, könnyen kúszik a sziklákon (*Szepes-Remete.*) „Hosszú bajuszú kis ember, bő gatyában, fején bányász-főveggel“ (*Mármaros*) A bucsum-i bányarém *Versényi* tudor értesülése szerint nem mindig a maga alakjában jelenik meg, hanem hol hosszú asszony, hol ősz ember, bagoly, denevér, ló, kutya alakjában, néha fekete ember alakjában.³²⁵

A bányarém *mogorva természetű*. Nem szereti, miként *Versényi* írja, ha a bányában káromkodnak, különösen pedig ha füttyülnek. De dalolni szabad, azt szereti.

A hagyomány miben sem biztosabb, mint abban, hogy a bányarékek a *jóindulatra és bosszúállásra* egyiránt hajlandók.³²⁶

Néhány idézet talán váltig elegendő lesz ezen állítás bizonyítására.

Gyermekkoromban nagyon sok szépet hallottam a bányarém jóindulatáról. *Felsőbányai* néphit szerint figyelmezteti a bányászt a bekövetkezendő bajokra. És *Versényi* jegyzetei szerint így van ez másutt is:

Gölniczen mondják, hogy néha a munkába menő bányász a tárna szájánál egy kis, hosszú szakállú sovány embert lát ülve. Ez halál vagy nagy szerencsétlenség előjele.³²⁷ *Körmöczön* mondják, hogy egyszer a bányában nagy roppanás hallatszott, de semmi baj nem történt. A bányarém bajjóslata volt ez. Másnap egy bányász meghalt. Ily haláljelző az is, ha a pihenő zúzóokban a zúzóvasat láthatatlan kéz felemeli s aztán újra

lezuhan. *Deésaknán* meg a bánya nagy veszedelem előtt sóhajt.

A bányászok nagyon sok esetet tudnak, hogy a szegény, de szorgalmas bányászt *jelek* (leginkább belülről hallatszók *kopogás*, vagy feléje való *intés*) által gazdag érre vezet és gazdaggá teszi. Ellenben a bányászok közös hagyományával ellentétesnek látszik a föltevés, mintha a bányarémekek csupán gonosz szeszélyből elkövetnék azt, hogy a munkásokat gátolják, lámpásaikat eloltsák, szerszámaikat hasznavehetetlenekké tegyék, a bányauregeket elsülyeszszék, vízzel elárasztzák.³²⁸

Oknak kell lenni, hogy a bányarémekek megharagudjanak, hanem akkor azután elpusztítják törvényök áthágóját és ha ezek többen vannak, nincsen tekintet még az igazakra sem.

Igy a *selmeczi* (Pachterstollen)-akna nem fizet azóta, mióta a hegyi szellemeket részegeskedésökkal és tiszteletlenségekkel távozásra kényszerítették az egykori bányászok. Így fogatkozott meg ottan a Mihály-akna áldásos volta is *Ipolyi* adata szerint.

Breznóbánya arany- s ezüst gazdagságának az vetett véget, hogy a bányaréme feleségét a bányászok megölték.³²⁹ *Versényi* így hallotta az esetet:

Breznóbánya nyugati oldalán van egy völgy, melyben gazdag arany- és ezüsbányák voltak. Ma a völgy legnagyobb része mocsaras s *Braniszkó-nak* hívják. Hajdan azonban nem ilyen volt, hanem szép, kies és sok munkás dolgozott a hegyekben. Akkor annyi volt az arany, hogy nem is kellett ásni, hanem egyszerűen letördelték a kiálló, lelógó nagy csapokat. Ez időben a bányászok hetenkint dolgoztak egy huzamban a bányában s eleséget is vittek magukkal, mit rendesen egy-egy szögletben helyeztek el. Azonban többször megtörtént, hogy valaki kenyeröket megette s éhen kellett tovább dolgozniok. Egyszer hát lesbe állottak, hogy a tolvajt kézre kerítsék. Jött is félig meztelen asszony, kit haragjokban agyon ütöttek. Pedig az a bányaréme felesége volt. Olyan nagy emlői voltak, hogy a balt a jobb, a jobbat a bal

vállára vetve, kis vörös nadrágos, vörös sipkás gyermekei utána szaladgáltak s úgy szoptak. Ősz-szakálú férjét is többször látták a bányászok, ki jobb kezében arany-esákányt szokott hordani. Amint az asszonyt agyonverték, eltemették egy sötét helyen. Az öreg bányarém sokáig kereste kedves feleségét. Harmadnapra, mikor a bányászok újra munkához fogtak, az arany mindinkább fogyni kezdett, míg utóljára egészen kiveszett. Ekkor nagy zörgés támadt, a bánya falai összeroskadtak, s valamennyi bányász odaveszett. Ezen a helyen aztán mocsarak keletkeztek s fölöttök vörös lángok lobognak. A lobogó lángok után futók mind a vízbe fulnak. Így mentek semmire a híres aranybányák, azóta hiába keresnek aranyat. A völgy félelmissé lett, mert még évekig hallatszott az öreg bányarém sirása, amint a föld alul kiabálja: Runa! Runa! hol vagy? gyermekeid sírnak!³³⁰

Másik esetet is említ *Versényi tudor* :

Van Körmöczön egy akna, a melyben hajdan nagyon sok arany volt. Egyszer egy munkás lenn dolgozott. A többiek már haza mentek, de ő nem akart felhagyni a munkával, mert dús aranyérre talált. Felment s két lámpát, egy új esákányt s egy korsó vizet hozott magával, Tovább dolgozott. A munkában nagyon szomjazott s már csak kevés vize volt a korsóban. Mögötte egy *kis, fekete nadrágos, vörös kabátos ember* jelent meg, fején nagy báránybőr sapkával, *balkezeében arany mécset, jobbájában ezüst kulapácsot* tartott. Kérte, hogy adjon egy kis vizet. A munkás nem akart, mert neki is kevés van. Hiába ismételte kérését a kis ember háromszor s hiába fenyegetőzött, hogy ha majd ő látja el a munkásokat vízzel, nem lesz benne köszönet. A bányász még kinevette. Alig tesz pár esákányütést a sziklára, hátranéz, de már a kis ember eltűnt. Mire aztán visszafordult munkájához, az aranyér már eltűnt. Hiába fáradozott, nem akadt többé rá. Búsan kifelé indult. Sajátságos nesz ütötte meg fülét, a minőt öreg bányász létere még soha sem hallott. Mindenfelől csöpögött a víz. Ettől fogva tele van az akna vízzel, a mely akadályozza a bányászkodást.³³¹

A bányarérek jóindulata vezetett nem egy bánya nyomára (*Kapnik*, nagybányái *Kereszthegy*) ; az elpusztultakat majd mind nagy haragjokban roskasztották össze. Az eltemetett bányászok véréből sok helyütt még most is folyik a *vörös víz*.

c) A *Kópé-k* (magyar: *kobold-ok*). A finn mythológiában sem hiányzik ugyan *Kööpeli*-név alatt, hanem már *Castrén* észrevette, hogy a Kópé mythologikus nevünkkel egyenértékűnek látszó finn *Kööpeli* a germán Koboldnak finn alakja. *Kálmány Lajos* jó nevű mythologusunk meg a magyar Kópét szintén a német kobolddal azonosítja a hitregei hasonlóságnál fogva.³³² Hanem ugyan ő úgy vélekedik, hogy a Kópé szót nem e hazában szereztük, miben őt támogatják némileg a finn, lapp és török hasonlóságok.³³³

Ha a magyar Kópé azonos a finn Kööpelivel, akkor mythologiai vonatkozásban is egyezni kell a kettőnek. A finn mythologusok az ő Kópéjaikat majd *erdei kísértet*-nek, majd oly *lélek*-nek tartják, a ki a házakban, régi várakban és temetőkben tartózkodik. (C'était un fantôme, qui ne cherchait, qu'à faire du mal, et qui se montrait dans les lieux où les morts étaient enterrés.)

A Kópék a magyar hagyomány szerint is első tekintetre rossz színben tűnnek föl, mert *ijesztenek*.

A Kópékról *Kálmány* a következőket mondja:

A Kópék külön országgal birnak, mely a *föld alatt* van és mint a katonáknak van vezérok, a többiek ennek katonái.³³⁴

Máskor nem bot, hanem *kés* a fegyverök, melylyel zavarják a gyermeket. Kinézésre sokban hasonlatos a bányarémmel. „Vörös nadrága van neki, mög fekete kabátytya, nagy bajuszsa mög nagy szakáll, két arasz az egész, Szügetön mán veszeköttek is vele. A Kópé az egyik lábára sánta, az óra másfelé ál' (nem egyenesen), szöme fé'lik mint a macskának ; akkora körmei vannak, mint más embernek az ujjai, keze feje mint egy nagy kalap,” mondják róla a *szőregiek*.

Ha „feljön,” *sót* és *kenyeret* kér (ezzel szokott *rontani* is). A gyermekek méltán félnek tőle, mert azonkívül, hogy a kinézésében semmi megnyerő nincsen és „nagy késsel”

jár, még zörög és csörömpöl s a mi földolog: a kit megfog, elviszi, még a kutya-kölyköt sem veti meg. A csizmája orrával nyit magának utat visszamenetelkor a földbe.³³⁵

Még azt kell számba venni, hogy a szegedvidéki néphit szerint több eset volt már rá, hogy meglelt emberekkel is megverekedett, — és tisztában lehetünk: hogy ártás és boszszuállás nem állott természetükön kívül. Hanem van a Kópéban a jóból is, a minek köszönheti, hogy hívogatni és idézni is szokták őt.

Szokták idézni gyermekek — játékból, melyből kitűnik, hogy az őshagyomány a tavaszi *napünnepeken* különösebben is foglalkozott vele, miként a „Kópé-idéző” versecskék inkább csak sejdítették, mint föltűntetik. Ilyenkor *aranyos szekéren, zöld köntösben* volt megjelenendő.³³⁶

Idézik és megjelenésre kényszerítik a felnőttek is. És megjelenik s a szegedvidéki néphagyomány szerint adott egy lánynak kérése szerint czipőre való pénzt. Pénz nincsen nála, a leányt is magával vitte s egy szegényes házba vezette. Messze vihette, mert hazajövet három hétig jött, míg hazaérhetett. Már az emberek, a kik többen egyszerre megidézték, nem mertek vele menni, hiába biztatta, hogy „a kinek pénz köl’, gyűjön vele” egy se mert menni.

Egy leánynak hozott fél kenyeret és három tepsi lepényt, melyből ennie kellett a leánynak. A dévajsból való földézés nem veszi jó néven („*Mikor a Kópét híják fő’, sőt, kinyeret, villát, kanalat tősznek az asztal négy sarkára. Az asszony bebújik az ágy alá, a többit kihajtja a házból, akkő monggya: Gyűj’ fő’ Kópé ijesztgetni . . . Akkő a Kópé fő’gyütt a föld alul, zörgött, csörömpölt, zöcskölte az ágyat (a melyik alatt az asszony volt). Még csak az asszony nem mekögött, mint a kis birka, addig nem mönt ki.*”) (Szöreg).

A Kópé-cultus lényegét az „idézés”-t illetőleg Kálmány Lajos írónkhoz utasítjuk az olvasót, mint a kit e részben ezen czikk is szívesen vall irányadónak.³³⁷

Ezekből láthatólag eléggé kidomborodik jóban és roszban a Kópék jellemvonása, melyből idővel hozzájárulván a pótló és tisztázó adatok, nem leszzen lehetetlenség a mythologiai alakot is kidomborítanunk.

A Kópékkal úgy vélem, hogy nem tévesztendők össze a „szigetvári“ néphit *Kopán*-jai, kik „kis szakálatlan emberek, azonban hosszú hajjal és zöld levelű könyvből olvassák ki a jövőndöt.“³³⁸

d) A *Lidércz* (*lidvércz*, *lodovércz*, *ludvércz*, *luczvér*.) Borovszky Samu a németektől kölcsönzött szónak vallja, Edel-spacher szláv eredetét bizonyítja.³³⁹ S csakugyan sem a finnekénél, sem a többi rokonoknál a neki megfelelő hitregei alakot nem találunk. Népünk hagyományában azonban annyira meghonosodott, hogy a kölcsönvételnek csak annyiban van nyoma, hogy a hagyomány e tekintetben nem egységes. Lidércz alatt a nép majd *holygó tüzet*, majd „éjjel röp-ködő gonosz madár-félét“ ért. Itt az utóbbiról leszen szó.

A ki hamar meg akar gazdagodni, tartja a szathmár-megyei babona, neveljen magának *Lidérczet*. E czélból tiszta fekete csirke-tyúknak első tojását kell hóna alatt hordania 3 hétig. Ekkor a Lidércz mint egy kis csirke kikél és gazdája elé állván, megkérdi: mit parancsol? Bármit parancsoljon, azonnal végrehajtja, de ha dolgot nem ad neki, őt öli meg. A gazdának a Lidérczcel szemben kötelessége, hogy bármit eszik vagy iszik, az első cseppet mindig a Lidércznek kell félrelöknie, mert ha elfelejti, vagy szándékosan elmulasztja ezt tenni, a lidércz megfojtja őt. Ha valakinckmár elég gazdagságot összehordott a Lidércz s szép szerével szabadulni kíván tőle, adjon a kezébe egy vékony hosszú kötelet és küldje el jó messzire, hogy kössön a a kötelbe száraz homokot és hátán hozza haza. Mivel a homokot nem tudja kötelbe kötni, a parancs végrehajtása nélkül pedig nem szabad haza mennie, örökre oda marad.³⁴⁰

Ha valaki egy *fekete jércze* tojását három hétig a balhona alatt hordozza, akkor ebből kikél a „*ludvércz*“, a ki ujjnyi nagyságú majomfejű emberke. Tulajdonosának minden kívánsága teljesül, — tartják *Mátyás Lajos* bevallása szerint a „szigetvári“ néphitben.

A *miskolci* közlemény úgy tudja, hogy a Lidércz záptojásból lesz. A tojást ganajban ássák el, hol egész holdváltozásig marad. Ekkor kél ki belőle egy hitvány csibe, melynek tollai fölfelé állanak. Tejes kásával etetik,

mindig a házi asszony ágyában hál. Hangja ez: „Mit hozzak?” s gazd'asszonyának minden parancsolatát teljesíti. Mikor valamit hozni megy, mindig tüzes lánccz képében repül ki a kürtön. *Nehéz elveszteni*, mert ha eladják is, mindig visszajön. De ha pálinkát adnak be neki, hogy megrészegedjék, aztán selyemkendőbe takarják s éjjeli 12 órakor a kereszt-útra viszik, akkor többé vissza nem kerül.³⁴¹

A *kecskemét*-vidéki néphit szerint a Lidércz olyan, mint a *tüzes gombolyag*, mikor a levegőben mén és tüzes szikrákat szór maga után.³⁴² És nem is egészen könnyű dolog reá szert tenni, miután közönségesen oly tojásból kel ki, melyet *hét éves kakas* tojt; ezt a hóna alá tegye az ember s addig hordja, míg ki nem kel; kikelése után, soha sem hagyja el az embert. *Csallóközben*, „*Iglicz*”-nek is mondják, azt tartván róla, hogy rongyos és *csipegő csirke képében házról-házra járó ördög*, ki megszólalván, szolgálatát a konyhában sürgölődő asszonynak felajánlja. A ki szolgálatát elfogadja és lelkét neki adja, annak *pénzt, kincset* hord. E pénz a sötétben fénylik. Éjszakánként két öles *hosszú lángostor* gyanánt repül a faluk közelében a házak fölött, míg csak haza nem ér, hová a nyílt kéményen ereszkedik alá.³⁴³

A *Lidércz*-szó mythológiánkban gyűjtő fogalomnak mutatkozik, mely a mesében *alvilági hatalmasokat* értet, kik szörnyű nagy fergeteget támasztanak, mikor hetedhét országról leány-rabolni jönnek. Lidércz némely vidéken a *bolygó tűz*.³⁴⁴ Lidércz a boszorkányok házi barátja, mely „*olyan formájú, mint az iromba tyúk*.” ezen járnak a boszorkányok a Gellért hegyére is. A mi Lidérczünk is kétféle. Van gazdája által költött, van magától jelentkező vagy talált, melynek rendesen a házi asszony válik lekötelezettjévé és rabjává.³⁴⁵

A mi Lidérczünkben megvan-e a jónak és rossznak kettős jellemvonása? Van-e benne a jóból?

Van, hozzáértvén, hogy az ős hitregék szellemében, mikor még nem kívánt jótettei fejében „vérszerződést és lelket.” „Lidércze van,” mondja a közmondás a hirtelen meggazdagodott emberre, mi elég dicsérete a lidércznek.

Csupa készség, csupa jóakarát. Csak egy szót kérdeznek (Mit? — parancsol —) de ezt háromszor is kérdezik s azt teljesíteni azonnal sietnek.

Hogy a barátság egy esetben sem maradt állandó, ez elég rossz oldalról mutatja be a Lidérczet. Mondáink keresztény szelleműek, s itt a lidércz gazdájának vagy gazdasszonyának lelkét fenyegeti a *kárhozat*. Vajjon őseinkhez is ennek reményében voltak a „tüzes pénz hordó,” talált vagy nevelt Lidérczek oly szíves készségűek? — erre nehéz a felelet.

A Lidércznek állandó foglalkodtatása és táplálkozása már magában véve is türhetetlen állapot, földi kárhozat volt. Ipolyinak beszélték:

K-a (? Kassa) városában az egész lakosság ismert egy sovány, mogorva kinézésű öreg asszonyt. Ez egy Lidérczet talált. A Lidércz hordta neki az aranyat; de neki a Lidérczet a kebelén kellett hordania, hol ez vérét szívta s az asszony szemlátomást soványkodott s nem is mert enni senki előtt, mert a Lidércz minden falatjából a felét kívánta.³⁴⁶

3. Az elemek félig ártalmas szellemei.

A pálóczi barbonczások. Garabonczosok a kecskeméti és csallóközi néphitben. Tudományos hozzászólás. Karakának a törökségben. Az erdei csoda. Vizi leányok. Tűzember.

Az eddig mondottakat nagyjából talán oda lehetne visszavinnünk, hogy a hegyek, erdők és a föld belseje tele vannak szellemekkel, a kik között nem hiányoznak olyanok, kiket a régiek fölfogása úgy minősített, hogy némelykor jóltevők, máskor meg ártók. Ugyan ez levén mondható a többi úgynevezett *elemekről* is: a levegő-égről, a vízről és tűzről, ezek kedvéért haladó utunkban, ha kis időre is, még meg kell állapodnunk.

a) A *levegő urainak* a *garabonczosokat* (*barbonczás, garabonczias diák*) véli a néphit.

A mese szerint a *garabonczias diák* „nagy forgó szélben jár.” A *nógrádi néphit* szerint a sárkányoknak nagy ellensége a barbonczás. Összesen 12 barbonczás van, a kik

testvérek s a fellegek közt laknak a rosmaringerdőben. Jó dolguk van ott. De egész évben nem esznek semmit, csak egy követ nyálnak, melyet Amerikából hoznak. Az évnek bizonyos napján azonban jóllakhatnak. E napon lejönnek a földre, hogy a sárkányokat összefogdossák, mert ezeken szoktak lovagolni. De ekkor sem esznek egyebet, mint édes tejet.³⁴⁷ A *palócz* néphit szerint a váltott gyermekből „garabonczás” lesz, az a szakálos, bajúszos emberke, a ki olyan kicsiny, hogy más embernek a kötőzkodéseig sem ér s a ki felhőket tud az égről leolvasni.³⁴⁸ Ipolyi *kecskemét*-vidéki hiedelemnek mondja,

hogy a garabonczosok bűvös tudományú emberek, kik esőt, szélvészt támaszthatnak, a sárkányok fölött hatalommal bírnak; azokat kiolvassák. De a jövőendő dolgokat is előre megtudják mondani. A hol megfordúlnak, csak aludttejet vagy tojást és kenyeret kérnek. A hol szívesen fogadják őket, mitől sem kell tartani. Ellenkező esetben igen veszedelmesek. Bosszúból szélvészt támasztanak, mely a háztetőket, széna- és szalmaboglyákat felforgatja. Köszönetök ebből áll: *adtál, adol is Volt is, van is, lesz is.*³⁴⁹ Szülőföldemen, *Felsőbányán* is vihartámasztónak halottam emlegettetni a garabonczás diákok.

A közmondások könyvében olvasható: „Jár, mint a garabonczás diák.”

A *Duna*-mellék babonás felfogása szerint:

a *garabonczás* 13 iskolát végzett diákból lesz, ki a *szerencse kerekén* el nem vezett. A 12 iskolát végzett diák elmegy messze-messze országba, vizen és tengereken át, sok veszedelmen keresztül, azután bejut egy *barlangba*, ott társakra talál, azokkal tanulja a 13-ik iskolát. Midőn 12-en együtt vannak, ráülnek a szerencse kerekére. Ez gyorsan forog velök. Egynek bizonyosan el kell közülnök vesznie rajta, azért félelemmel állnak rá; mert nem tudják, hogy ki fog elveszni közülnök. El vannak szánva mindnyájan. A kik e nagy próbát kiállották 11-en, garabonczosokká válnak s mennek szerte a világban *garabonczos mesterséget* űzni. Sovány képpel s rongyos köpenyeggel kéregetnek leginkább tejet és kenyeret. Jaj annak,

a ki nem ad nekik, a mit kérnek. Sok nem kell nekik; de nem szabad nekik kiszabni, hanem egész kenyeret kell nekik adni, ők maguk vágnak belőle egy darabot, s a tele köcsögből maguk veszik ki részöket s áldást mondanak érette a házra. Honnét elutasítottak, azt mondják: *usszony (vagy gazda!) megbánod tetteidet, majd adnál örömet egy fertility óra múlva, de késő lesz!* Utánok nyomban vihar kel, a ház tetejét leveti s a gabonára sok ártalmat hoz. A *sárkány* is csak akkor jön elő, midőn a *garabonezos kiimádkozza, titkos könnyéből olvasván rá,* melyből senki más olvasni nem tud. Az ekként kibúvólt *sárkányt megnyergeti s fürgetegben villámsebességgel megy rajta szerezsen országba,* hol levágja, húsát igen drágán eladja a szerezseneknek, kik a szörnyű forróságot csak úgy állhatják ki, hogy nyelvök alatt sárkányhús-darabkát hordanak, a mi hűvösíti őket. Tömérdék arannyal s drágakövekkel, gyémántokkal tér vissza onnét a garabonezás diák.³⁵⁰

Ennyi felőle összeszedett vélemény azonban mind kevés, hogy a garaboneziást mythologiai alakká emelje. E hagyomány szálai *Lázár Béla* szerint a középkori egyetemekről haza gyalogoló gramantiás (olasz bűvészet = negromanziában jártas) diákoknál nem vezet tovább.³⁵¹

És csakugyan a garaboneziás diák negatív, a régiségben nyomtalan alakja mythológiánknak, és tévedtek azok, kik az őskor irástudóit és varázsló papjait tekinték bennök, kik csak a kereszténység megszilárdulásával aljasultak a néphagyományban csavargó ijesztökké.³⁵²

Úgy látszik, hogy az ős hitregék csupán a szeleket urulák a levegő eleven szellemeiül. Különböznem nem lehetetlen az sem, hogy a régiségben a *kairakan-ok* (*karakán-ok*) voltak némileg hasonlatosak a mai mesék és regék garabonezaival, csakhogy hagyományaik a törökségben és magyarságban egyiránt feledésbe mentek, vagy kiszorultak, úgy hogy csupán a betűszerint való értelmezés nyomán mondhatjuk, hogy a pajkosságot és jószívűséget fogták egy személyben képviselni.³⁵³

Az természetes dolog, hogy a rengetegeken, vízben és tűzben nem igen lakoznak oly szellemek, kik hajlandósággal

harmadik a jóindulatra is, miután ezek, a mesehősöket kivéve, általában veszedelmesek. Egy-kettőre azonban itt is rábukkanunk. Ilyenek

b) az erdőben a vadöreg vagy erdei csoda, mely Wlislöcki Henrik szerint a kalotaszegi néphitben hosszú szőrrel fedett zömök testű, vad tekintetű ember, ki fent a havasokon ide s tova barangol s az erdők és vadak fölött örökösök s talán mint a finn *Retimo* tilalmazza a favágást. Nem hiában, miután az ő s felfogás szellemei által lakottaknak tudta a fákat.³⁵⁴ A favágók az erdőben való munkájuk befejeztével rendesen egy darab fát vagy tőkét (ott: tönk) hagynak hátra a favágás helyén az erdei csoda (vad öreg) számára, hogy ez őket hazatértökben ne bántsa. Oly erdei helyen, hol favágás közben már több ízben szerencsétlenség történt, a favágók ruhadarabokat aggatnak a fákra azon hiszemben, hogy a míg a ruha a fán csüng, nem éri őket baj.³⁵⁵

c) A víz-elem jó-rosszai. Mennél veszedelmesebb valamely elem, annál kevesebb lakói közt a jóra is hajlandó szellem. A kutak szellemei szenvedélyesek abban, hogy a csecsemőket kicseréljék, vagy a nagyobbakat a kút széléről alá huzzák; de már a felnőttekhez egészen jók és karácsony éjszakáján a jövő képet is megmutatják a kútba tekintők. Kicserélés esetében visszaadják az anyának az igazi gyermeket, ha ez elmondja a bűbajos ígéret: *Vízi szellem, add vissza gyermekemet! Ime a tied itt van, vedd el!*³⁵⁶

Fődolog, hogy nyugalmodat ne zavarjuk és irántok tiszteletlenséget ne mutassunk. *Nem jó a kútba bele fűtyülni*³⁵⁷

A vízi leány szokta a gyermekeket a kútba aláhuzni, A *Morkoláb*, kivel a városi gyermeket szokták ijjesztgetni, német jövevénynek látszik.

A folyók és tengerszemek szellemeinek szeszélyéről a mesék és mondák hivatvák beszámolni.³⁵⁸

d) A tűz szellemei között még legszelidebbnek a tűzember látszik, mely a szigetvári néphitben, mint ide-oda ugráló fény látható a tenger partján és a Maros mentén. Ennek látására kívánhatunk magunknak szerencsét vagy lelki üdvösséget. De ha ezt elmulasztottuk megtenni, míg a tűzember hármát ugrott, ekkor az megront bennünket.

XXVIII. Egészen rosszak.

Ijesztet vagy szemverés. A mesék boszorkányai. Mithoszi háttér. A boszorkány-szó. A néphit mai boszorkányai. Tudományuk. Összejöveteleik. Lent-Györgynap éjjele. Luczanap. Boszorkánylátás. Boszorkány-titok. Ijesztők. Kisértetek s éjszakai rémok.

Ha ezen czim sámán-ösvallásunk nevében kifogásolható is, de annál hübb tolmácsa egészben véve a néphagyománynak, mely tud egész rosszokról, kikről semmi jó sem mondható. Vannak *rossz emberek és rossz szellemek*, kik aztán megint erősen elütnek egymástól. Még talán legkevésbé veszedelmesek az *első csoportban* elsorolandó *igézők* (szemmelverők) *boszorkányok* és *ijesztők*.

a) Az igézet-ben való hit kipusztíthatatlannak látszik a népnél.

„Vigyázz, tartják a *három-székiek*, a kinek összeér a szemöldöke, leghamarább megigéz.”³⁵⁹ Az *ugocsaiaknál* is tudvalevő dolog, hogy „az olyan ember, akinek a két szemöldöke összeér, „igézős.” Ha valakit megigéz, annak iszonyatosan megfájul a feje.”³⁶⁰

Szemverés-nek leginkább a gyermekek, a betegágyas asszony vannak kitévé, de Erdélyben néhol még a kotlós tyukot is féltik, hogy a *hamis szemű* emberek meg ne igézzék.³⁶¹

Neveztetik a szemmel-verés is rontásnak; de a rontás még is más. Az már bűbájosság, melynek mesterei a boszorkányok.

b) A boszorkányokat elég a *mesék világításában* megtekintenünk, hogy bennők, a mire utal már *nevők* is, a mythologiai alakra ráismerhessünk és hová-tartozásuk körül tájékozódhassunk.

Népmeséink, miként már Kozma Ferencz tudóstársasági tag észrevevé, a boszorkányt *sárkányok* s felváltva *óriások anyjának* mondják.

A mese hősenek, kit megrontani akar, mint didergő öreg asszony mutatja magát az erdő fáján, honnét melegedni lekérezkedik, de előbb egy *hajsza*lat dob a kutyára, mire az kövé változik. Máskor ugyanigy a hős fegyve-

reit varázsolja át élő fává s teszi tehetetlenné és védte-lenné. Van eset, hogy nem a maga képében száll le a fáról, hanem fölfúván magát, mint egy óriás béka, a hősre hüngörödik, azt megöli s lelkét egy *zöld katu-lyába* teszi.

Majd az arany kastélyból indulva fiainak gyilkosa után, előbb azt a *papucsát* huzza fel, amelylyel három, majd azt, melylyel 12 határt s utoljára, melylyel tizenkét országot tud átlépni. Csak a kimenetel tekintetében lát-szik itt megérintendőnek, hogy az üldözött hős előbb egy *lovakarót*, majd egy *fenőkövet* dob hátra, melyekből egy égisz erő vas- és kőszikla, a harmadszor hátradobott *ecsetből* pedig egy roppant sűrű erdő emelkedik üldöző és üldözött közt, a menekvés biztosítására.

A boszorkány is hatalmában és gyakorlatában van annak, hogy a fején való *átbukással* különböző alakot vegyen föl és átalakuljon *pocsolyává, tiszta patakká, arany körtefává, tüzes kemenczévé* stb.

A vogul *óriás nők* mondáira emlékeztet a mesék boszor-kányainak azon jellemzése, hogy vén korában ajaka a tér-dét éri s szempilláját 300 mászás vasruddal emelik föl, hogy valamit megnézhessen.

Figyelembe veendő dolog az is, hogy a mesék boszor-kányai elpusztíthatlanok, a mennyiben csak bűvös fegyver-rel lehet nekik ártani.³⁶²

Meséinkről lehántva a hozzájuk tapadt külső takarót, a százados rétegülést, a boszorkányok nem utálatos kinézésű és visszataszító vén banyák, vasorrú bábák, rút mostohák többé, hanem a bűvölésben és varázslásban hatalmas tündé-rek, „*fejér asszonyok*,” szépasszonyok, „*czifra asszonyok*” kiket az örök fiatalság is ép úgy megillet, mint a jó tündéreket.

Vámbéry *boszorkány*-szavunkat a török-tatár *bosuryán* szó átvételének tartja, mely *boszantó*-t jelent.³⁶³ És amint nem eredeti szavunk a boszorkány: úgy egyszersmind két mythologiai korszak között határvonalat alkot. Új korszak kiinduló pontja, midőn sámán isteneink megszűntek a jónak, rossznak egyiránt adományosai lenni, a parzismus hatása következtében előálltak a gonoszok és megszülettek a rossz

tündérek is. Midőn hitté vált, hogy a jó és rossz szellemek ezreivel vagyon elárasztva a mindenség a levegő égtől le a föld belsejéig.

Nem lehetünk tájékozottak azon kérdésben, micsoda ártalomnak voltak okozói őshiedelem szerint a boszorkányok. Az bizonyos, hogy leginkább az új-szülötteket félti a nép tőlök országszerte, hogy azokat kicserélik vagy megrontják. Mintha ők lennének a Bábaboldogasszony és tündérei éberségének legfélelmetesebb kijátszói. Tőlük követeli vissza az anya elcserélt igaz gyermekét, vagy ha az álmatlansággal lett megrontva, álma visszaadását.³⁰⁴

Lehet, hogy a boszorkány nevet *gyűjtő* értelemben venni, felel meg leginkább a történeti valónak és ez esetben e nevezet alatt olyanokat is összesíthetett és tarthat a néphagyomány boszorkányoknak, akik eredetileg *nem voltak rosszak*, hanem csak a későbbi néphitben lettek azokká; vagy olyanokat is, akik csak emberek, hanem az ősvallás-gyakorlat töredékének: a *varázslásnak* hogy-hogynem hagyományosai.

És csakugyan a boszorkányokat nagy ritkán szerepelteti a népies fölfogás egymagokban, hanem néha a *többi rosszak*, máskor a „fejér-“ vagy a *Szépusszonyok* társaságában.

A hagyománynak boszorkánya sem egy a mythoszi jellegű boszorkányokkal, kiket a nép a mesék számára tartván fön, ilyenekül a gyakorlati életben tudós embereket és javasasszonyokat gyanúsít és hisz a varázslat és rontás félelmes őrdögi mestersége gyakorlóinak.

A forrásba, melyből merithetnők az ősvallás boszorkányaira vonatkozó adatokat, belefakadt az újabb hagyományok bő ere. A kétfőnek kétfelé való csepegtetése lehetne ugyan kísérlet tárgya, de talán még most nem kellő eredményyel.

Ha a boszorkányságot úgy tekintjük, mint az ősvallás-gyakorlat közelebbi megfigyelésre érdemes töredékét, még a legkönnyebben megtalálhatjuk az elhomályosult mythosz és a még mindig élénk hagyomány találkozó pontjait, mi végből a néphit boszorkányait kell még legalább is némi figyelemre méltatnunk.

A *szigetvári* néphitben a boszorkányok előtűnik női alakban jelennek meg, különben lólábúak és előre hajlott rút testűek.³⁶⁵ Ném jó róluk beszólni az *olaszfatusi*-ak (Veszprém) meggyőződése szerint, mert ha az ember letű alatt nincsen, mindent meghallanak s aztán, ha rosszat mond rájuk az ember, éjjel megnyomják vagy megrontják. A gyereket el is viszik. *Asszony a boszorkány*, de olyan, aki a lelkét már eladta az ördögnek. Istentagadó a boszorkány, hanem azért eljár a szentegyházba, de az imádságot megfordítva mondja és urfelmutatáskor a pad alá köp. Szentelt vízzel nem hinti meg magát.

Az ördögös mesterséget egymástól tanulják el. Ebben az a fő, hogy magukat át tudják változtatni s majd kecskébéká-, majd fekete macska-, majd más állat-alakban jelennek meg. Sokszor lóalakot öltenek s ellenségesöket keményen összerugdossák. Ha az ilyen lovat megvasulják, másnap látható a patkó helye a boszorka kezén és lábain.

A boszorkányok társas életet élnek. Éjjel 12 órától kakas szólásig tart az összejövétel, mely alatt az időt evéssel, ivással és mulatsággal töltik. A táncz ilyenkor kimeradhatatlan. „Jó élet az, gyönyörűség, lám mely szépen élünk“ szokás-mondás köztök.

Kisebb összejöveteleiket magán házaknál, elhagyatott helyeken, a nagy összejövételt a Szent-Gellért-hegyen tartják meg.

A boszorkányok repülnek.

„Megkenvén valamely kenőcsvel (*repülő zsírral*) a fejük tetejét, két tenyereiket és talpaikat, repültek,“ olvassuk róluk Ipolyinál, ki ezen bűbajos kenőcs alkatrészeivel is beszámol.³⁶⁶

Egészen ősi és mythoszi vonatkozású a néphitben a boszorkányoknak *szentgyörgy-napi* szerepeltetése: az éjszakai *gellérthegyi* gyűlés, *harmat-gyűjtés*, *virágszedés*.

Ez a jó és rossz szellemek megmérkőzésének *nagy éjszakája*, melynek kimenetelétől függ a gazdaságnak és sokszor az egész termő évnek sorsa. A boszorkányok ilyenkor a legserényebbek a rontásban, a gazdák pedig a védekezésben.

„Szent-György nap éjszakáján, olvassuk a szatmár-megyei babonák közt, gyűlnek a boszorkányok *Szen-Gellő* hegyére tanácskozni. Ilyenkor vigyázni kell magára minden halandónak, mert akinek, legyen az ember vagy állat, a fejéhez vágják az *ördög kantárját*, az azonnal táltossá változik; a boszorkány hátára ül s úgy vágat a nagygyűlésre.“⁸⁰⁷

Nevezetes a szent-györgy- és szentiván-éji *harmatszedés*, melyet szőlőkben és buzákban lepedőben szednek föl, azután kicsavarva új bőgrébe tesznek. Nagy szükségök van rá, hogy az aratást megsemmisítsék és tetszés szerint esőt csináljanak.

Nálok van a „*felhő-kulcs*.” Ha a szélvész zúg, a boszorkányok egy kosárban tánczolnak, vagy láthatatlanul tovaúgnak a levegőben. A ki egy fejszével bele-vág a viharba, sebet ejt a boszorkányon, tartja a néphit.

De hogy Szent-György-naphoz visszatérjünk, annak előtte kell szedni a jó füveket, mert annak utána már nem oly foganatosak. Vagyis miként egy boszorkány-pörben maguk vallják:

„Szentgyörgynapja után semmit sem használ, mert mi minden füveknek, gabonáknak, virágoknak, szőlőknek, egy szóval minden termékenységeknek Szentgyörgy nap előtt harmatját elszedjük.“

Az is vallomásuk, hogy:

Lucza napján a tehének hasznát, és gabna virágját, a szőlő hasznát Szent-György napján szokták vala közönségesen elvenni.

A boszorkányok, ha akarják, „*megkötik az esőt*,” sőt a szegedi boszorkányok annyira visszaéltek volt tudományukkal, hogy vidékjöknek *esőjét és halhasznát* pénzért 7 évre eladták törökországi feleiknek. Az egyesség a Matyi-parton történt Szent-György napján éjjel 11 órakor.

Titkos tudományukat és hatalmukat nem kis mértékben neveli azon körülmény, hogy ismerik fűnek-fának hatását és az erejét. Ők értik ezeknek nyelvét; mert jeles napokon, mint Szent-György, Szent-Iván napjának éjjelén és talán Karácson éjszakáján is, *megszólal a fű s megmondja: mi hasz-*

nát lehet venni. Az ilyen táltossághoz különben a *felső-bányai* boszorkány állításához képest nem kívántatik más, mint egy fejérgigyónak fötten való megevése.³⁰⁸

Hatalmukban áll, mi szintén tündéri sajátság, a varázsló igéknek használata, milyenek: *Hipp, Hopp, ott legyek a hol akarok.* — *Köd előttem, köd utánam, engem senki meg ne lásson.*

Nem lehet csodálkozni, ha a nép vágyik látni boszorkányt, a mi nem is lehetetlenség. A székely néphitnek e tekintetben ilyen a tanácsa:

Őszi vetéskor a boronát künn kell hagyni télire a mezőn. Szent-Györgynap reggelén azután menj ki, állítsd föl magad elé e boronát s azon keresztről nézve az előtted elmenő csordát: a bika szarvai között látnod a legfőbb, s a többi barmokén az alsóbb rendű boszorkányokat. De ha a szükséges varázsigét nem tudod, akkor jaj neked! Ha tehát erre nem akarsz vállalkozni, akkor egy fekete tyúk első tojását megfestvén, húsvét első napján tedd a zsebedbe s úgy menj az egyházba. Itt nézzed a bejövőket, mert látni fogsz közöttök olyanokat, a kik nagy szarvaik miatt alig tudnak az ajtón bejönni. De aztán vagy előttök menj ki az egyházból s tedd le a tojást vagy pedig keresztuton állj meg, mert különben meghordoznak.³⁰⁹

A boszorkányok, mint mythologikus alakok a törökségen át Perzsiából jött megtelepülők nálunk. Másutt is, különösen az *árja* származású népeknél egyiránt félelmetesek, és mythoszi alakok, kik léteztek, sőt a néphitben ma is léteznek.

A boszorkányok, a gonosz tündérek hagyománya is a mellett látszik tanuskodni, hogy az ősvallás kora még ismerte a természet rejtelmeinek egy rugóját, melyet ma már nem ismerünk, s mely a gőgös tudomány előtt talán még soká ismeretlen marad. Vagy mint Ipolyi szépen mondja: „Ezzel is azonban csak úgy vagyunk, mint a mező fűvével. A mindennapi ember tudatlanságában letapodja a leghasznosabbat is, vagy gondolja, nagy figyelemmel van irántok, ha olykor egy illatosat és virágzót leszakít érzékei csiklandoztatására, kalapja mellé s keblére tüzi bokrétaul, — míg az istenséghez föl-

emelkedett, a megihletett (fejér kigyóhússal táplálkozó =) táltos bölesnek *megszólalnak*, megnyilatkoznak: mi hasznukat lehet venni, melyik mirevaló, megérti őket.³⁷⁰

És ezzel, noha talán még sok boszorkány-anyag hátrahagyásával, tovább indulhatunk.

j) A rosszak első esoportját az ijesztők egészítik ki. Ezekhez véljük sorozandóknak a fejér,- czifra- és szépasszonyokat s a kísértetek s éjszakai rémek változatos alakjait.

A szépasszonyokról fönnebb³⁷¹ már volt szó, mint az osvallás vélt boldogasszonyairól. Itt meg mint a boszorkányok szövetséges társai jönnek újrolag említésbe.

Meg sem születik a gyermek, már is a *Szépasszony a ház körül ólá'kodik, mikor az asszony lő akar betegönni, de ha be bír mönni, bemén a hászba is. oszt' az ablakon agygya ki a gyerököt a Boszorkányoknak.* (Szöreg.)³⁷²

Már említettem a szegedi néphitét, hogy csak 11—12 óra közt mén a szépasszony éjszaka bort inni. Hétszer iszik belőle; a mi megmarad, az ablakon kiönti a ház végére, mert több szomjas boszorkány kísérői vannak.

E szerint a boszorkányok fejedelem-asszonya néphitben a szépasszony, rossz lény, kinek a szülő anyja és gyermeke után való rontási szándékát nem itt a helye elmondani, megjegyezvén, hogy ilyenkor mindig boszorkányok a kísérői.

A *székely hiedelemben nem egy a Szépasszony*, hanem többen vannak. Valódi *sámán szellemek*, kik jót-rosszat tenni egyiránt hajlandók. Kicserelik a gyermekeket; de rávehetők, hogy az igazit visszahozzák. Adják, de el is veszik a hiedelegést.³⁷³

A czifra asszony sem rosszabb a székely Szépasszonyoknál, kik az embert étellel, itallal kínálják jókedvükben és majdnem halálra tánczoltatják, legalább *Hontban* (Ipolykeszinél s Balog helység szőlői közt) jelentkező czifra asszony olyannak mondatik, a ki: kísértet, igen szépen énekel s gyönyörűen öltözött, látására és hallására elámul az ember. *Kálmány L.* mythologistánk azt hiszi, hogy a félelemre vezetendő vissza az, hogy itt a Szépasszonyról lévén szó *Czifra asszony* nevet adtak neki.

A *fejér asszony* csak a felső országrész néphagyomá-

nyában el,⁸⁷⁴ de inkább már csak a szláv mythosz személyesítésében. Egyénisége a magyar Szépasszonynyal a legkevésbé sem látszik azonosnak, miként azt nem egy néphagyománynyal lehetne igazolnunk.—

A fejezásszony a szláv *Béla Vila*-val, *fejér tündér*-rel tartandó egynek.⁸⁷⁵

Sok baja van a néphitnek a *kisértetek*- s *éjszakai rémek*-kel is. Ezek közönségesen állatok:

kecske, disznó, pulyka, kutya, macska stb., melyeket az teszen félelmetessé, hogy az éjszaka magában utazó embert bizonyos távolságban követik s folytonosan nyomában vannak. Ha az ember sebesen megy, sebesen megy a kísértet is; ha ő fut, fut az is; ha ez megáll, megáll amaz is. Hiába kergeti, veri, üti le lábáról és futamodik meg előtte, megint csak a sarkában van. Haszontalan töri el egyik lábát, három lábon is utóléri és jó utána. Utoljára is az Istenhez való fohászkodás menti meg a kétségbeesett embert ördögös útítársától.⁸⁷⁶

Ha az állati kísértetek ijedelmesek, még inkább azok, ha e rossz szellemek emberi alakot öltve jelentkeznek.

„Néhány trencséní mészáros a rajeczi vásárra ment. Egy erdőn haladtak keresztül. Éjfél tájban lehetett, midőn az út szélén egy *borjút* vettek észre a holdvilágon. Leugrottak s a borjút feltették a kocsira. Tovább indultak, de a lovak alig birták húzni a szekeret, olyan nehéz volt. Végre meg épen nem birtak tovább menni, hiába nógatta őket a kocsis. Most a borjú hirtelen baráttá változott, leugrott a kocsiról, tánczolt, hangosan felkaczagott és eltűnt.⁸⁷⁷

A *szigelvári* néphit szerint:

nem ritka eset, hogy az esti fonóról hazamenőket fej nélkül való kísértetek kísérik haza. Mikor a kapuhoz érnek, a kísértet eltűnik.⁸⁷⁸

Rajecz-Tepliczen (Trencsénm.) van egy híd. Ha éjji 12 órakor valaki átmegy rajta, kísértetek állanak elé és a patakba dobják.⁸⁷⁹

A régi várak mondáival, a meséknek helyhez nem kötött elbeszélésével nagyon hosszúra lehetne nyújtani ezen népies adattárt.

2. Halál és betegségek.

A Halál a vogul ősi világnézetben, mikor még nem volt rossz. Ku'yater az újabb hitmondákban. Családja- és háztartásának hiedelme. A betegségek az ő unokái. A dualismus hatása. A Fene, Guta, Csikarás, Íz, Forróság, Hideglelés, Nehézség, Nyilalás, Vértályog személyesítése.

Nagyon természetes, hogy nyelvahagyományainkban nagyon kevés nyoma maradt hátra azon mythologiai korszaknak, midőn az ős hiedelem szerint a halál még nem volt rossz, nem volt „mind két keze terhes iszonyú kaszával.” Még a mesékben leginkább visszatükröződik az eredeti felfogás. Ezekben a mesehős komázik a halállal s nem egy esetben ki is fog rajta.

Volt már a vogul teremtségi mondában arról szó, hogy Kul'atert (a halált) isteni ajándékként adja az Ég a földnek, hogy betegséget és halált hozzon a túlságosan elszaporodott emberek közé és ez által a boldogság eszközéje legyen.³⁸⁰ Ezen felfogás, a mióta Reguly által följegyeztetett, maguk a vogulok között is veszendőbe ment, mennyivel kevesebb nyoma lehet tehát a magyar néphagyományban!

A mai vogul néphit már gonosznak ismeri Kulyatert, a ki az égben hét lakattal bezárt fogoly volt, miglen Numi Tárom még jobban meg nem haragudott reá és féllábánál fogva megragadván, le nem vetette. A hullámzó tenger közepébe esett és el is pusztult volna, ha magát *büvölés* által meg nem menti.

Kulyater szigetet büvöl elé, a melyre leesik s azon embereket, sőt várost is hoz elő. Nem marad meg azonban egyszerű bűbajosnak.

A kereszténység hatása, hogy ma már nem kevesebb Kulyater, mint „kisértő” és „csábító” ördög.³⁸¹

A finn mythológiában e tekintetben ős nyomokat hiába keresünk, miután azokat egészen háttérbe szorították az idevonatkozó skandináv mythosok.³⁸²

A vogul és finn egyiránt családot és háztartást tulajdonít a halálnak. A mi meséink és mondáink keveset bajlakodnak a Halál családjával; de nálunk sem egészen ismeretlen az.³⁸³

És az eredeti világnézet szerint nem csupán a Halál

személy, hanem személyek, illetőleg szellemek az általa életre és működésre hívott Betegségek is, a finn mythologia szerint meg épen magának a Halálnak unokája ezeknek némelyike.

A *Kalevala* a *Nyílalás-t*, *Csikarás-t*, *Csonthasogatás-t*, *Szaggalás-t*, a rossz *Kelés-t* vagy *Támadás-t*, *Himlő-t*, *Ragály-t*, *Dögvész-t* és a *Rontás-t* ismeri Loviatar, a *Halál fekete képű* *vak leánya* gyermekeinek.³⁸⁴

A finn hős költemény, melynek végső rúnója már a kereszténység diadaléneke a pogányság fölött, mintegy még a pogánynak maradt táltosok által szerkesztve és énekelve, — más adatok hiányában kevés is és időn túli is, hogy bennünket abban tájékoztasson, hogy ha már a Halál a betegségek atyja: mely betegségekkel látta jónak elő-őseinket megszeretni, hogy közöttük (a zord éjszakon) a megélhetés mérlege egyensúlyban maradjon.

A Halál más lett, midőn a perzsa hatás következtében a jó és rossz elve némi vallási forradalmat (sajátlag csak eszmezavart) idézett elő, és nálunk az Isten-szó mellett a boszorkány- és ördög-fogalmakat is meghonosította.

A jó és rossz kettős táborára oszolt az ő hit megsza-
porodott alsóbb rendű szellemi serege; de ezen dualismus nálunk nem fejlődött rendszerre. A néphit babonái a gyakorlatban mindvégig (és ma is) a régibb sámán vallási korszak isteneihez fordulnak segítségért. Ők adták, vegyék is el!

És ennek következtében mentől hatalmasabb valamely istenség: annál több bajnak az ura, gazdája, melynek visszavételében történnek a ráolvasások. Az alsóbbrendű szellemek ellen a kuruzsolás a mentőszér.

Néhány betegségről névszerint is meg kell emlékeznünk :

A *Fene*. A nép egyrészt sűrűen emlegeti átkozódó kifakadásában, másrészt meg fél, ha róla van szó, nevét kimondani s körülírással igyekszik azt pótolni, hogy: az *a rossz, csunya betegség*.

Már ezen félelemben is ki van fejezve a néphit, hogy *elő lény*; de még inkább abban, hogy az embert *eszi, rágja, viszi*. Hogy: *lép, mászik, száll s uszítani lehet, mint a kutyát*. Szegednépe *Kálmány Lajos* értesülése szerint tizenegy Fene létezését hiszi.³⁸⁵

A keresztény világnézet hatása megszüntette a betegségek önálló uralmát; de a néphit azért még mindig személyeknek képzele ők. Így a *Fenét asszony*nak.

„Elindula Krisztus Urunk Szent Jánossal, érkezett a *Fene Asszony*hoz, kitől szállást kért, adott szállást. Csinált kőből való párnát, vasból való lepedőt.” Hódmező-Vásárhely.³⁸⁶

A tűz nélkül való égés személyesítője ő, ki mint az emberi testen rágódó láthatatlan lény méltán tartaték a betegségek legkeményebbikének, kinek *kő a párnája és vasból való a lepedője*.³⁸⁷

A *Guta*. Hogy nálunk a betegségek működő szellemek, annak bizonyosága lehet a *Guta*, melynek közmondásaink szerint a néphit *halálos ütés*-t, kisebb kártételnél *simítás*-t, *lapítás*-t, *leggyintés*-t tulajdonít. Ellentéte a *Fenének* a *Guta*, mert míg az tűzével sorvaszt: addig ez fagyos lehelletével dermeszt.

Hogy szellemek a betegségek, ezt a többi bajok főjellemvonásai is igazolják. Így a mythoszok felfogásán alapuló közszólás szerint a beteget

a *Csikarás* bántja,
az *Íz eszi*,
a *Láz* gyújtja, a *Forróság* előnti,
a *Hűdeglelés* rázza,
a *Nehézség* hányja, üti, veri, töri,
a *Nyilalás* hasogatja,
a *Vértályog* öli stb.

A ráolvasások mutatják, hogy a betegségek szellemei kezdetben nem voltak rossz szellemek, miként annak idején és helyén látni fogjuk.

3. Ártó szellemek vagy Manók.

Nem őskorszaki hitregés alakok. A Sárkány perzsa kölcsönzés. A mondák és mesék sárkányjai. Sárkány-mondák. Helyneveik. — Vizi Manó. Viziember mesében és népmondában. Kis víziember. A tiszavidéki Holtember. Feketegyerok és Veres sipkás. Vízilányok. Erdei ember a voguloknál és finnknél. Vadlány.

Az bizonyos: itt sem az ősfelfogás szellemeivel van dolgunk, hanem a sámánizmusból kibontakozásnak indult

korszak átmeneti démonaival, kikről csak a hozzánk közelebb eső mythologiai kor tekintetében szólhatunk, mint egészen rosszakról. És ezeknek kedvéért még egyszer végig kell mennünk a szellemeket rejtő elemeken; még egyszer föl kell kutatnunk az erdők vadonját, a hegyek, völgyek és a földalattiság rejtekeit. Ilyen első sorban a *Sárkány*.

A nyelvtudósok igazolása szerint a *sárkány*-szó a *perzsából van átkölcsönözve*, mely török közvetítés következtében honosodott meg nálunk.⁸⁸⁸ Ha jól tartom, *kétféle sárkányt* kell megkülönböztetnünk és más a mondák egyszerű és más a mesék sokfejű sárkánya. Ezuttal az előbbiről van szó.

A sárkány barlangokban, kutakban, tavakban és iszapos mocsarakban lakik. A néphit szerint *halból és kigyóból* lesz. Innét a közmondás: *Kigyó, ha kigyót nem eszik, sárkány nem lesz belőle.*⁸⁸⁹

Ipolyi e részben csallóközi, honti és kecskeméti néphagyományokra hivatkozik.

A néptudat nem tesz ugyan különbséget a mesék és a mondák sárkánya között; de a mythológiának különbséget kell a kettő között tennie.

A mesék sárkányai rendesen tűzokádók, vagy ha kutban lakó: nem ad vizet, miből világos, hogy a szárazság és aszály, vagy máskor a nappali és éjszakai állandó sötétség okozói. A másik fajta meg szélvész, jégesőt támaszt haladó útjában.

Az egyik ellen hősök küzdenek és ember fölötti erejöknel fogva, hozzájárulván a bűvös szerek és ital hatása is győzedelmeskednek fölötte. A másikat a garabonczosok bűvölik ki rejtek helyökből, nyergelik meg és viszik Szerceseny ország felé, honnét elevenen nem is kerülnek többé vissza.

Az egyiknek országa, birodalma van a föld alatt, honnét elő-előtör rablóki-áradásokra; a másik, mint víz- vagy barlanglakó, csak a maga vidékének pusztítója és réme.

Amazok rendesen hárman vannak; ezek pedig csak magukban.

És ilyen sárkányok nem csupán voltak vidékenként, hanem vannak a néphit szerint még ma is.

Homok-Tercennén van egy ház a falu közepén, úgy hívják, hogy Jó zsidó-féle ház. Ez előtt van egy kis kert, sűrűn körülőve liezeum-bokrokkal. Azt mondják, hogy a bokrok közt is lakott egy sárkány, de elvitte a barbonezás.

Új-Besztercze, Ó-Besztercze és Radoska nevű faluk alatt (Trencsénm.) egy sárkány van. A feje Új-Besztercze, a teste Ó-Besztercze, a farka Radoska alatt. Mikor e sárkány megmozdul, nagy árvíz borítja el a vidéket. Valamikor el fog jönni Gábor angyal s e sárkányon a fellegek közt lovagol. Ha az erdő felett vágat el, enyhébb lesz az időjárás; ha a mezőn, kiáradnak a vizek; ha este nagy zivatar után, derült idő lesz; ha délben, az istenítélet következik. Ezután Gábor más világrészbe viszi át, ott szétvagdálja. A ki e sárkány hátából egy darabot a nyelve alá tesz, sohasem fog izzadni. A ki pedig a nyelve fölé teszi, azt még télen is nagy forróság fogja gyötörni.

A báni (Trencsém.) kath. templom alatt van egy sárkány, mely az egyházat karácsony este éjféli mise alkalmával bizonyos magasságig felemeli.

A trencsényi vár mély kutjában is volt egy óriási sárkány, mely a vizet vérré változtatta. Ennek a feje a kútban, teste a város alatt, farka pedig a Vágban volt.³⁰⁰

A régi krónikák tudnak *sárkányirtó hősekről*, milyenek voltak: Vid, a Salamon király nagyravágyó tanácsosa, a Bátoriak őse: Opus, ki az *ecsedí láp sárkányát* ölte volna meg, honnét Bátor neve és ezimerében a három sárkányfog.

A sárkányokban való néphitét a mondákon kívül számos helynév örökíti. Ilyenek a hegy-, völgy-, kút- stb. résznevezeteken kívül *Sárkány* (Esztergom), *Sárkány-Bakony* (Fejér), *Sárkány* (Fogarás), *Sárkány* (Bihar), *Sárkány* (Komárom), *Sárkány* (Zemplén), *Sárkány* (Pozsony), *másik Sárkány* (Komárom), *Sárkány* (Győr), *Beő-Sárkány*, *Sárkány-major* (Fejér), *Sárkánysziget* (Zala), *Sárkány-Szál* (Sopron), *Sárkánytő* falvak és pusztanevek, melyek mondái már feledésbe mentek vagy eltorzultak.

Nincs megye, melynek területén a sárkányoknak emléke nem volna föltalálható.³⁰¹

A folyómentieknek a *vízi manókkal*, *vízi lányokkal* van sok bajuk, mert ragadozók, fullasztók, emberélet után sóvárgók.

A *finn* vízi manókról, *vesi hízi*-kről tudjuk, hogy hatalmas, ártékony szellemek valának.³⁰²

A *kún* vízimanóról egy XIII. századi író értesít.

„Midőn a kúnok népe a tatárok által leverettetett és szétszórattott, e nép egyik legelőkelőbb családjaiból, való fiatal ember a Krisztus hitére tért. Mint hét éves fiú, még pogány korában mint maga beszélte nekem, egyszer nővéreivel s ezek barátnőivel egy folyó partján játszadozott. *A vízből egyszerre egy rettenetes tekintetű szőrös ember merült fel*, a játszóknak ment és rájuk kiáltott: „*Mért zavartok nyugalmamban?*” A lányok megfutamodtak, a fiut azonban, ki nem tudta őket elég gyorsan követni, az ember egy doronggal úgy megütötte, hogy halottként összerogyott; az ember pedig visszaugrott a vízbe. Nővérei fölverték a tetemet és elvitték egy sátorba, mert a kúnok akkor még nem laktak házakban. A szülők megjelentek s általános jajveszéklés támadt. Éjfélkor a halottnak vélt ifju ismét feléledt.” (H. A.)³⁰³

A mi vízi manóinknak sem nevei-, sem jellemzésében nem mutatnak egyöntetűséget a különböző vidékek néphagyományai. A folyóvizeknek ártalmas szellemeit még leginkább az *őregember*- és a *zöld ruhás*, vagy *kis vízi ember*-nevezet látszik csoportosítani, incselkedő szírenjeit pedig a *vízilány*-elnevezés.

Meséink sok változatban emlegetik a *vízi embert*, ki a szegény embernek komája lesz vagy őt jóléthez juttatja, de hét év múlva ismét mutatkozik, hogy az épen hét éves fiut, ki a mese hőségé lesz, magával vigye.

Sajó-Vámos mellett Borsodban a vízi manó *őregember* képében kísért és csalogatja magához az embereket és gyermekeket, a kik a mint közelednek hozzá, lesüpped velők a föld s alámerülnek. Ekkor a víz színén *egy félig esikő alakú* rém tűnik elő, mely miután háromszor vigan nyerített s első lábait háromszor összeütötte, ismét lebukik.³⁰⁴

Különös előszeretettel viseltetnek a nők iránt. Ipolyinál találunk egy *csallóközi* mondát is, mely azonban immár a régiség nemes zománczát nagyon kis részben viseli magán.³⁰⁵

A vízi manók másik fajtája a *zöldruhás*, a kis *víziember*. Ilyen lakott a Léva táján levő Percz folyóban is, ki olykor vásárkor bejárt a városba is. Megismerhető volt ujjairól, mert róluk folyvást víz esepegett. Egykor a Percz ezen vízi emberét egy mészáros megbántotta s azt nem sokára behúzta, amint arra járkált a patak mellett, *lelkét pedig egy korsóban, vízi palotája falára függeszté. Sok korsó is volt ott már ekkor s mindegyikben egy lélek lakott.*

„A magyar halászok vízi ellenségei” czímen *Kálmány Lajos mythologusunk* a Tisza gonoszairól ad számot, a kik szerinte: a *Holtember*, a *meredt testű*, a *Feketegyermek*, a *Veres sipkás*, a tápai *Szörös büfögő*.³⁰⁶

A szegedridéki néphit tudós értelmezője szerint:

A víz gonosz lakói közül legismeretesebb alak halászaink előtt a *Holtember*. Ravasznak mondható, a ki ha kell, csakhogy bajba hozza, csalogatja, hívja az embert.³⁰⁷ Holtnak színleli magát, pislogó szemmel, meredt testtel uszkál a víz tetején, hogy a halászok holtnak gondolván, csolnakjukba bevegýék, mit ha sikerül elérnie, a csolnakot elsüllyeszti és a benne levőket lakásába beviszi.

Máskor, úgymond a tudós értekező, megakasztja a halászok vizen járó eszközét, megfogja a hálót, csomóit ki is oldja. Maga kérdezi, hogy: *oldja-e vagy kösse?* Ha oldja, akkor a csomókat oldja ki; ha köti, akkor a háló megakad.

Mint egyáltalában a rossz lényeket: úgy a *Holtembert* sem jó emlegetni, mondja Kálmány, mert megjelenik.³⁰⁸

A szegedieknek is van *víziember*-ök, ki karddal és késsel jár, közönségesen hallal él, hanem az embert is megfogja; a víz fenekére viszi és megeszi. A csolnakot felforgatja, a hajót limbázza. Színére fekete. A tápaiak *szörös büfögőnek* hívják és azt tartják róla, hogy még a vizen kívül is megkergeti az embert.

Kálmány L. még a *Feketegyermeket* és *Veressipkást* em-

líti és úgy jellemzi őket, mint pajkoskodó s amellett veszedelmes vízi lényeket.

Még csak a *Garamot* kívánom megszólaltatni. Egyszer körmöczyi mészárosok keltek át a Garamon kocsikon. Mikor a víz közepén voltak, hangokat hallanak alulról: „Itt az idő s még senki sem jár.“ Abban a pillanatban egyik társukat huzza valami lefelé. Társai megfogták, nem engedték. De Zsarnóczára érve, az illető már a harmadik pohár bór-nál meghalt.³⁹⁹

A *vízi leányokat* jobbára a hagyomány a mesékben hangoztatja, mint *tengeri tündéreket*, (a *tengeri kisasszony* már csupán mint bűbájolt alak tartozik kivételesen és időhöz vagy föltételhez kötve a víz rosszához). Hagyományunkat eddigelé hiányosnak kell tartanunk, mert nem kétségtelen, hogy pl. a Versényi tanár közlésében a magyar génus szó-lalt volt-e meg? vagy az idegen.

Körmöczön, úgymond a gyűjtő, a zolyomvölgyi erdő tavában egy vízi tündér lakott. Szépen énekelt, mitől a favágók elaludtak. Ezért nagyon boszankodtak. Egyszer a farakások mögött elbujtak. Jött a halfarkban végződő tündér, egy kis gyermekkel a karján. Egyik favágó ki-kapta kezéből a gyereket s a tópartjára dobta. A tündér farkával hozzávágott, de a százados fenyőt érte, amely ketté tört. A favágók fölvtették gyermekét és elfutottak vele. A tündér sírva bukott le. Azóta nem látták. *Nagy-Bittsén* is azt mondják, hogy a *Vágban* volt egy vízi tündér, félig ember, félig hal, a ki réme volt a vidéknek, mert a falubeli gyermekeket hordogatta el.⁴⁰⁰

A néphit szerint a *kutak* sincsenek veszedelmes lények nélkül. Itt laknak a *vasorrúbábák*, kik a gyermekeket behúzzák.⁴⁰¹

Még a *hegyi és erdei manókat* kell röviden szóba hoznom. A mint lakó helye volt a hegy a jó szellemeknek: úgy nem hiányozhattak onnan a gonoszok sem. Hasonlóképen ezek népesíték be részben az erdőket, melyeknek odvas fáiban ütöttek tanyát, vagy épen laktak családotól. A mesék úgy tudják, hogy egyik-másiknak a rengetegben *házuk* is van.

Már a *rogulban* is nyoma van az *erdei embernek*, a „szőrös szemű“ *Urocsi*-nak, ki a vadak őrzője s tanácsot szo-

kott adni a medvének: hol járjon, hogy meghizzék a téli hálásra.⁴⁰²

A finn „Erdőisten” is nem az embernek kedvez, hanem a medvének, mert ha bekerítik megmondja a medvének, hogy „most be vagy kerítve, fuss el!”⁴⁰³

A finneknél külön *hijsi*-je, rosszakarató szelleme van a *heggynek és erdőnek*. Ezeknek egyike *Retimo*, ki az erdőt őrzi és ellenzi az erdőirtást. A különféle alakokban ijesztő és rossz útra csalogató erdei *Liekkö*. A szintén erdei *Ajattara*, ki a mi *vadlányunk*-hoz lenne hasonlatos, ha másban és nem abban találná kedvét, hogy az erdőjárókat az igaz útról leterítse. *Menningäiset*-ek a hegyek és zord kietlenek ijesztő szellemei.

Egyes mondákra és regékre támaszkodva, állíthatónak látszik, hogy a hasonló erdei és hegyi szellemek nálunk sem hiányoztak.

Különös s alkalmasint idegen hatásra vall, hogy a *hosdái* néphit a csecsemők álmát az *erdők anyjájá*-tól félti.

4. Ördögök.

Az *Ördög*-szó tanúsága. Tering isten hagyományai. Szólhatunk-e parz hátsáról? *Íz* azonos a finnek félelmetes *Híz-jével*. A Kalevala kételvűsége. Ős hitregéink ördögének el nem mosódott vonásai a néptudatban és torzalakításai. Színe. Állatalakja. Lakása. Udvartartása, családja, népe. Vurázslatos megjelenése. Készsége a bajban segíteni. Áldozatot követel.

Ipolyi nyilatkozata. Ördög mint személy- és helynév.

A török *ördög* szó⁴⁰⁴ nem utolsó bizonyossága annak, hogy volt idő, midőn az ősvallás még mit sem tudott a mai hagyomány ördögeiről.

Volt azonban már az ördög-szó meghonosúlta előtt is a magyar regevilágnak földalatti istene, csakhogy másként hívták.

Hívták pedig *Tering*-nek (a törökségben: *Töröng*), mely alatt az altájiak föld alatt lakozó istenségek értettek annak idejében.

A vogul hagyományban ma: *térn* annyi, mint *ördög*, *lidércz*, tulajdonkép: bolygó tűz, tűzi látvány,— mely jár és „hét nyelvű.” Innét a *Tering és Tering*.⁴⁰⁵

Hogy a *Tering-ette* (= *Tering-adta*) kifejezésben, mely mint az indulat kifejezése az *ördög-adtá*-nak s *ebadtá* nak társa, — ma is emlékezetben van, azt előttem már mások is észrevették.

Tering még isten volt s az fogott lenni az *Ördög* is, míg vallásunk tiszta sámán vallás jelleggel bírt s a parzizmus hatása következtében isteneink a jók és gonoszok kettős táborára nem szakadtak.

Hogy érintkezésünk a parzi vallással közvetett volt-e vagy közvetlen; vagy miként nagytekintetű Vámbérynk tudni szeretné: őseink, legalább részben, a Zoroaster hitére tértek-e vagy nem? — abban leginkább a nyelvtudomány van hivatva tájékoztató világosságot terjeszteni.

A mi a mythologiai nyomokat illeti, ezek nem igen kedveznek a közelebbi érintkezés föltételezésének, vagy épen azon föltevésnek, mintha nálunk e vallási rendszer csak annyiban-mennyiben is meggyökeresedett volna.

Ős vallásunk megmaradt egészben sámián vallásnak továbbra is. Isteneink, daczára az *Ördög* külön szerepének, észrevehetőleg a jó és rossz kútfejei maradtak annakutána is.

A milyen szembeszökő a parzizmusnak, mint szomszédnak hatása ránk: annyira nincsen semmi maradványa, hogy e vallást valamikor fajunk egy része uralta volna is.

Érvnek látszik az is, hogy a parzizmus hatásával járó új mythoszi fogalmak, mint: *Ördög*, *Manó*, *Boszorkány* a törökségen keresztül hatolva juthattak el csak hozzánk.

A mi *Ördög*ünkénél még a finn *Hísi* is közelebb áll a parz *Arimán*hoz, mit a skandináv mythoszok hatásának kell tulajdonítanunk.

Hísi-t *Híz*-nek olvassa tudós Barna Ferdinánd és Hunfalvy Pál egynek veszi az átkozódásokban némely vidéken sokat emlegetett *Íz*-zel.⁴⁰⁶

Híz csakugyan „ellenséges és kártékony hatalmas istenség,” ki testvéreinek, a Kalevala hőseinek minden lépten nyomon akadályt gördít az utjukba. Így *Híz* az oka, hogy Vainämöinen hajója faragása közben térdén nagy sebet ejtett. (VIII. 152. stb. vers.)

Hízi, a miben még a korábbi hitregi fölfogás mutat-

kozik, abban hasonlít az elem-istenekhez, hogy van családja és gazdasága. Van *iramszarvasnyája* és *ménese*. Hízi szarvasát elfogni és tüzes szájú csikóját megzabolázni, csak a kalevai hősektől várható merészség volt.⁴⁰⁷ A hideg éjszak, közel szomszédsága a pokolnak, lévén egyik tartózkodó helye, volt a rúnókban megénekelt *korcsolyája* és *hótulpa*. Előtte a kődarabokra tört, az ág darabokra szakadt.

Teremt ő is, de csak ártalmasat, mint a *kigyót*,⁴⁰⁸ és szolgálatában sok ártalmas lény van, de mégis, főleg ha számba vesszük, hogy a *jótétemény is kitelik tőle*,⁴⁰⁹ nem találjuk egészen igazolva Ipolyi állítását, hogy: Hiisi Kaleva, az istenatya (óriás) tizenkét fiai egyike. Ő a rossz, a gonosz képviselője, *ki küzdelembem áll testvérei: a világosság és jóság személyesítőivel*.⁴¹⁰

E részben az ellentét inkább tájakhoz, a borongós *Éjszakhon* — (Pohjola) és a napfényes *Kalevalá*-hoz van kötve, melyek egymással állandóan hadi lábon állanak, majd a *boldogulás bűvös malma*: a *szampó* miatt, majd más okoknál fogva.

A küzdelem változó szerencsével folyik, Éjszak nagyaszonya majd a tengerbe fagyasztja ellenfele hajóját, majd a ködöt, szelet hívja segítségére, majd járványos betegségeket küld Kalevalára s medvét a Kalevalai nyájak pusztítására. A győzelem végleg Éjhon asszonyának pártjára látszik állani, midőn ez a napot és holdat kézrekeríti, a hegyek belsejébe elrejtí és a tüzet is elorozza Kalevala házaiból. De a kalevalai hősök győzedelmes csatájok után a nap és hold visszaadatását kieroszakolják.

És mindezekben *Híznek* semmi szerepet nem adnak a runók jeléül, hogy a Kalevala hagyománya még nem tartá a későbbi, vagy a mai értelemben ördögnek a Híziket, s az még mindig inkább sámán isten volt, mint a semmi jóra sem alkalmas párz rossz szellem.

Az ősvallás ördögét módosítá a párizmus, és egészen átalakítá az *izlam és kereszténység* hatása.

Némi pihenőt kell tartanunk, mielőtt a *népies ördög-hagyományok* bírálatos ismertetésére adnók rá fejünket, vagyis röviden ismételnünk annak okait, hogy a kereszténység ördögének miért nincsen helye a magyar mythológiában.

Az Ördögnek csakúgy, mint az Istennek legrégibb neve a sejtelem dolga, miután azok írásban nem maradtak ránk. *De mindkettő sánán (jó-rossz) istenség volt.* Az Ördögnek nagy kárára vált, hogy ő a *földalatti (földöntúli) világ fejedelme* volt. Az élőkkel kevés jót volt módjában tenni, annál könnyebben ráragadt, hogy ártalmas szellem. Az *árja* (perzsa) érintkezés nagyon mgrontotta hitelét, de még istenféle maradt. Az izlam, a zsidó és keresztény vallás a mint felütötte fajunk között az érintkezés vagy állandó tartózkodás sátorát, megszűnt isten lenni, lett *sátánná, minden rossznak oka- és okozójává, „sivó oroszlánná,“ lelkekre vadászó pokolbeli szörnyeteggé.*

A *positiv* vallás Ördöge nem az, a ki az ősmagyar vallásban volt. Átalakultak ördög-hagyományaink is; de az új hit az ő-vallásnak minden nyomát, miként látni fogjuk, e tekintetben sem birta kiirtani.

*

A népies elbeszélésekben az Ördög különbözően s egy mástól nagyon felütőleg rajzoltatik. Az „iszonyatos“ népies költészetének, melyben a merész nagyításnak jut ki a fő szerep, általánosan felkapott alakja ő.

Legelső jellemvonása, hogy *fekete*, annyira, hogy a közmondás szerint: *nem is ördög, ha nem fekete.* Az Ördög a mesében, mint egy *fekete ember, fekete ruhában, fekete lovon, fekete kutyával* mutatkozik nem egy esetben. Az ördögnek állatai is *feketék*, mint a *fekete kakas, kecskebak, ló, holló, eb.*⁴¹¹ Ezen személyesítés már biztosan azon korból van, midőn az éjszaka istensége a világosság ellenségeül kezdett tekintetni.

Néha *medve- vagy farkas* alakjában mutatja magát,⁴¹² máskor csak arról lehet ráismerni, hogy lába *ló- vagy kecskeláb.* Ebben mutatkozhatik, miután a *szarv a hatalom jelképe*, a *ló-láb* pedig még azon mythologiai korból foghat származni, mikor az alvilági istenség egy volt a leszállott nappal, mely lovasnak, lovonjárónak képzeltetett. A nép tudatában azonban mindezek ma már csak ijesztő voltának jellemzésére szolgálnak.

„Az ördög a *szigetvári* néphitben lőfejjű, középteste emberi, lábai medvelábak. Négy szarva, homlokán egy

ökölnyi szeme van. Hangja is emberi. Az ördög rossz, szívtelen, különösen fősvény ember halálos ágyához szokott saját hintáján elmenni, útjában a község földjét pusztítva.“

Ez a sátánnak csak cselédje lehet, mert ugyanott a a sátánról az mondatik, hogy: a sátánnak emberi alakja van, csupán lába hasonlít a lovakéhoz. A ki a sátán nevével átkozódik, annak fejét és kezét kifordítja.⁴¹³

Egyéb torzításaival, milyen például a *Pihári* mesében fordul elő, vagy hogy tüzes alakban jelenik meg s alatta ki ég a padozat stb., ítéletem szerint kár nélkül adós maradhatok.

Természetes, hogy az ördögnek *pokolban* a lakása; de már Ipolyi észrevette, hogy meséink- és regéinkben egy eredetibb felfogás nyilatkozik meg, mely az Ördög lakóhelyét hegyen-völgyön túl messze tájra, erdő közepére, hová a madár sem száll mitőlünk, helyezi. Egyes helyi mondák még olykor arról tesznek bizonyosságot, hogy az Ördög imitt-amott a föld belsejében lakott:

Gyálu vára mellett van egy szikla-üreg. Ezen szikla-üreg fenekén, mélyen a föld alatt volt az ördög gyönyörű kertje. Előbb pokoli setétségen kellett áthaladni s csak azután kezd viradni. Minél alább mén, annál vakítóbb fény és világosság jön elő. Ezen földalatti fényárban volt az *Ördög kertje*, földi nyelven le nem írható virágokkal.⁴¹⁴

Mondáink tehát még emlékeznek az Ördögnek korábbi isteni lakóhelyére is.

Az is régibb vonása még az Ördögnek, hogy a néphitben *családosnak* képzeltek. A közmondás tudja, hogy az *Ördög mikor tartja a lakadalmát, mikor veri a feleségét*. Meséinkben és mondáinkban gyakran találkozunk majd az *Ördöganya fiával*, majd az *Ördögatya leányának* jut irányadó szerep.

Kapcsolatosak ezen kérdésekkel a néphit azon adatai, melyek az Ördögnek *udvartartásáról, fegyveres népeiről, sokaságáról* stb. szólnak, és ősi vonásokat, melyek a kereszténység gonosz szellemeinél föl sem tételezhetők, tulajdonítanak.

Sok mesehős van olyan *gyűrűnek* birtokában, melyet csak meg kell az újján fordítani, vagy *sípnak*, melybe csak bele kell fűjni, hogy az Ördög megjelenjék és cselekedje a kiadott parancsolatot. Szerintem ez is ősvonás azon, mythológiánl belüli korból, midőn az alvilág szelleme közel egyrangú fogott lenni a többiekkel. Mikor az istenekre *sámán bűvöléssel* és *ráolvasással* föltétlenül lehetett hatni.

A néphagyománynak erős bizonyosságai vannak arra, hogy, miként Ipolyinál kifejezve találom: ő is *megsegít*, könyörül a kétségbeesetten, a hívásra azonnal jelentkezik, sőt hivatlan is ott teremvén, maga kínálja szolgálatát és a megadott segítségért viszont ő is hálát, elismerést, *áldozatot* követel. De amint neve kimondásától is tartózkodik: úgy segítségét is kárhoyatosnak tartja a néphit, elfogadját pedig a pokol zsákmányának.

Meséink szerint az erdőben eltévedt *vadásznak*, a sikertelen fáradozó *halásznak*, a hazakisérő után vágyakozó fonóleánynak, a nyomorán kesergő szegénynek, a sárba rekedt fuvarosnak jelenik meg azon kifakadásukra, hogy: jönné bár a gonoszlélek Volna bár az ördög⁴¹⁵

Eleven hite túlzó vonásaival rajzolva, tartja a nép rossznak az Ördögöt, a mint végtelenül jónak vallja új hite Istenét. De azért, miként itt is, meg-megvillan az őshagyományak egy-egy öntudatlan nyilatkozata is.

Abban is ősrégiség mutatkozik, hogy az Ördög áldozatot köt ki, közönségesen hallgatagon: a születendő gyermeket, kiért hét év múlva jön el. A kik azonban közönségesen megmenekednek.

Ebben azon áldozatok emlékezete látszik föntartva, melyekkel az ősvallás annak idejében úgy az Ördögnek, mint az elemisteneknek áldozott: s babonás szokásaiban áldoz a néphit ma is.⁴¹⁶

Most az Ördög, a mi talán a keresztyénység hatása, nem tulajdonnév. Lehet, hogy már az őshagyomány is közlegényeknek, *Drumó, Dromó, Duromó a pokol királya* népségének tekintette őket. Az is kérdés, hogy csak *alvilági ördögöket* ismert-e a magyar ősrégetan, vagy vízi, hegvi elem-

ördögöket is? Az utolsó valószínűbb, sőt bizonyos, hogy ha a fönnebb érintett manókat az ördögökkel azonosítjuk.

Ipolyi szerint „többsnyire hol a régi pogány tanok helyébe új vallási rendszerek léptek, amazok isteneit rosszaknak és elégteleneknek kimutatván, neveiket és tulajdonságaikat a rossz szellemre ruházták, vagy hogy ezt legalább saját mythoszaik hasonló alakjaival igyekeztek magyarázni.”⁴¹⁷

Igy lett az Ördögből ördög; a föld alatt lakó sámán istenből pokolbeli gonosz, sátán.

De vajjon igazat adhatunk-e Nagy Géza tudósunknak, ki vitatván, hogy *Artimpasa*, a szkitha istenasszonynak a finn *Impi* vagy *Ilmatar* és a magyar *Tündér Ilona* a megfelelője, s annak *erdeng* (= szűz) nevéből bontakozott ki a magyar *ördög*- (ürdüng) szó, s alakult át a parzismus hatása következtében sátánná?⁴¹⁸

Ha végig tekintünk a velünk nyelvrokon népek mythologiai adatain, meggyőződhetünk, hogy ha *nó a teremtés munkatársa*, mint a mordvákknál, akkor teljesen idegen nevű lép föl ördögül; hogy a parzismus többsnyire az alvilág sámán (jóra, rosszra egyiránt kész) szellemeit avatta gonoszakká; hogy míg a török-tatár érintkezésben levőknél az ördög a teremtés végrehajtója: addig az ugarság ezt mindig a *levegő lányának fia*, a *Levegőfi*, az *Ember* teszi.

Hogy a magyar Ördög a kereszténységben nehezen fogott átalakulni teljesen gonoszszá, egyik bizonyosságát az „Ördög” személy- és helynevekben látjuk.

S ezzel talán végezhetünk és berekeszthetjük Mythologiánk istentani részét.

XXIX. Ünnepek és jeles napok.

Évkezdet Úszögös Péter tüzes üszke. Mátyás-nap. Gergelynap *gergelyezés*. Gergely fejér szakála. Gergelyesek és a napmentő mesebőcsök.

Mythoszi elemek a honti népszokásban. Gyümölcsoltó.

Isteneikkel tiszteletök által kapcsolkozott össze a régi idők magyar embere. Ez volt az ősvallás gyakorlati hittana, melynek töredékes hagyományai egyszersmind a legalkal-

matosabbak arra, hogy az egykori isteninek fogalmát adják, vagy annak megvilágítására egy-egy sugárral hozzájáruljanak.

És ezen czimen először is ősvallásunk szent idejét: az ünnepeket kell szóba hoznunk, melyekről Ipolyinak alig volt néhány sor mondani valója.⁴¹⁹

Természettisztelő őseinknél a természet volt szabályozója az ünnepeknek is. Főbb ünnepeik évnegyedések voltak. Ezeknek sorát a tavaszi nyitotta meg. Az év a tavasszal vevé kezdetét. A természet föltámadása náluk ünnep: a természet Nagyasszonyának ünnepe vala.

Már február 22 ikén „a földre üti üszkét Szent Péter.” E tüzes üszögtől kezd aztán a föld lassan-lassan magához jönni és téli ruháját magáról leháyni. Micsoda hitregét kötött e naphoz az ősrégiség? — nem tudjuk; de a valószínűnél többnek látszik, hogy Szent Péter itt a Napnak (*Napistennek*) képviselője.

Ha jeles nap volt is „Üszögös Péter” az ősi naptárban, azonban nehezen fogott lenni ünnep, vagy számított a tavaszhoz.

Mátyás napjának is jeles napnak kellett lennie talán már az ős időkben némi jelek után ítélve. Göcseji néphit szerint, ha Mátyásnapkor jó idő van, sok hal lesz. Ki e napon halat foghat, abban az évben szerencsés lesz a halászatban. A Mátyás napján fogott halra, bármely fajtájú is, azt mondja: „Megfogtam a Mátyás csukáját” (*Gönczy Ferencz Ethnographia* VI. 326.) Más hagyomány szerint, mely a németben is megvan, Mátyás „jégtörő” ha talál, ha nem talál, csinál. Tehát a vízcultussal állna összeköttetésben.

Talán még Gergely-nap is: márczius 12-ike csak előfutára volt az ősmagyar husvétnak. A Gergely-napnak, mint a töredékes hagyományból következtetni lehet, a tavasznak azon elő-ünnepe volt, melynek örömet „Gergely-járó” gyermekek hirdették volt hajdanában.

„Gergely-jarást” sok helyütt még most is tartanak a gyermekek. Hajdan ennek nagyobb kelete vala.⁴²⁰

Göcsejben és a hol még nem múlta divatját, abban áll a „gergelyezés,” hogy az iskolás gyermekek papir pántlikás

süvegekkel, néhol fakardokkal is ellátva sorakoznak s bejárnak falujokban azon házakat, melyekben iskolába való gyermekek vannak és engedelmet kapva, hogy a *szen'-Gergely énekét* elmondhassák, közösen elkezdik énekelni iskolába hivogató éneköket, melyben említésbe jő „Gergely doktornak” dicsérete mellett az eljövendő *madarak*, a *szép kikelet*, *szép énekszóval való zengedezesök*.⁴²¹

Annak előtte a Gergely napjával összeeső *márczius 12-ikén*, kinek dicséretét zengedezék a nemzet ifju sarjadéka, biztosan nem tudhatni. Bizonyára még nem a *tavasz megérkezését*, miután e nap még hó is eshetik s ilyenkor *Gergely rázza a szakálát*. A palócz ősnaptár töredéke szerint „*Gergely leszáll a patkáról*, gondolkozik, hogy le szálljon-e?”

Nincsen ok nélkül, hogy a gergelyesek „*Gergely katonáinak*” is mondatnak és némely vidéken (mint Erdély egyes helyein) az írott följegyzések szerint nem csupán hogy *kardosak*, hanem egymást meg nem sértve vagdalkoztak is az utcán. A palócz „gergelyesek” a kihalt népszokásnak még emlékezetben levő hagyománya szerint távozóban a *mestergerendához itölték kardjukat*, ha nem mindnyájan is.

Szóval a „gergelyjárók” nem iskolába toborzók, hanem valóságosan „Szent Gergely vitézei” (Pápa katonái).⁴²²

Hogy a népszokást kiegészítsük, még érintenünk kell, hogy a Gergelyjárás nem csupán éneklésből, hanem mondokákból is áll, melyek részben tréfás természetűek. Ezeknek a háziasszony ajándéka vet véget, melyért szintén versben jár ki a köszönet.⁴²³

A „Gergely katonái,” kinek vitézei voltak a kereszténység előtt? biztosan nem lehet tudni. Alkalmasint a *Napé*, ki idegen országba hurczoltatva, szabadítás után vágyakozék. Ezért lehetett talán, hogy az úton is villogtatták kardjaikat, de senkit meg nem vágtak.

Hogy a Nap fölött a sok fejű sárkányok erőt vehetnek és azt a Hold- és Csillagokkal együtt országukba vihetik zsákmányúl, valónak tartotta az ősfelfogás és a mese maiglan állítja, hogy:

„Vót a világon egy ország, a melyiknek az egin sem

csillag, sem hódvilág, sem nap nem vót; hanem hát si-tét vót, mint a koromfekete éccaka.“

Mi nem egyéb, mint a *nap téli útjának megszemélyesítése*. A gyermek-gergelyesek tehát mindmegannyi hős „*kis Miklós*“-ok, kik a napot kiszabadítják a szerezsenyországi sárkányok hatalmából. És könnyű megszabadítaniok, mivel az máris útban van hazafelé.

Megerősíti ezen mythologiai föltevést a *honti népszokás*, mely szerint a gyermekek szent-Gergely napján *aczélt* és *tűzkövet* tartva kezükben, köszöntenek be a házakhoz ezen mondókéval: „*aczélt hoztam, tüzet ütöttem kegyelmeteknek*.“ Erre az aczélt olyképen veti a földre, hogy az egy ideig seregjen.⁴²⁴

Az *aczel-kona* a magyar vallási régiségben, miként tudva van, a Tűz-istennek és a Nagyasszonynak egyiránt jelvénye volt.

Gyümölcsoltó-Boldogasszony egészen a kereszténység ünnepe-e, vagy márczius 25 táján már az ősvallás is ünnepelt és mely czimen? — adatok hiányában nem lehet vitatni. Azon körülményből ítélve, hogy ez ünnep körül különösebb néphagyományok nem csoportosúlnak, egyenesnek látszik a következtetés, hogy ezen ünnep napja az ősvallás naptárában jellemző nevezete daczára sem volt jeles nap.

*

Az ősvallás husvétja. Virágvasárnap. Nagypénteki babonák. Nagyszombati új tűz. Határjárás. Piros tojás. Arany-tojás a pogány mordvákknál. A magyar csoknyázás, palócz kókázás, másutt kókányolás. Mátkázás, komázás. Öntözködés. Vízbehányó hétfő. Hajnalozók Erdélyben. Sz.-György-nap nagy éjszakája. Sz.-Györgynap előtt talált gyík, kigyó, virág, mennydörgés. Boszorkány-gyűlés. Rejtett kincs mutatkozása. Szent-György hete.

Ősvallásunk *husvétja*, a nyomok odavezetnek, hogy *Szent-György napja* volt. Végigtekintvén idetartozó hagyományainkon, kimondhatónak látszik, hogy míg az 'őshusvét ájtatos és örvendetes részében beleolvadt a keresztény husvétba: addig gyakorlati részében, a *babonákban* maradt továbbra is naphoz kötött, *régi napjához*, melyen az ősvallási

gyakorlat szerint a természet örökifju Nagynasszonya ünnepe.

Tehát sajátlag *husvéti és szentgyörgynapi népszokásaink* együttvéve adnak számot az *ősvallás husvétjáról*, mely a tavasz feltámadásának ünnepe lehetett.

Némely vidékeken, így a régi népszokások classicus földén: *Göcsejben* a virágvasárnapot megelőző szombaton gyermek-ünnep a *barkaszedés* és sokban hasonlatos a Gergely-járáshoz.⁴²⁵

Ősjellegűeknek látszanak a szentelt, vagy szenteletlen barkákhoz kötött *babonák*, mint: annak a *husfájás* ellen való használata. Dörgés alkalmával, hogy *a villám a házba ne üssön*, a tűzbe dobznak belőle.

Virágvasárnapján minden házból visznek egy csomó barkát a szentelésre. Az egyházba való belépés előtt *a torokfájás ellen jó egy szemet lenyelni*.

A nagypénteki babonák is pogánykoriaknak látszanak.⁴²⁶ *Nagypénteken* nem szabad ruhát szárogatni, mert akkor azon évben bőrt is fognak szárogatni (a szarvasmarhában kárt vallanak.) Nagypénteken reggel napfelkelte előtt jó a gunárral és kakassal paprikát vagy magyar borsot nyeletni. Ha nagypénteken reggel pálinkát iszik az ember, ha nyáron valahol elalszik is, a kigyó nem mászik a szájába. A ki nagypéntektől kezdve három egymásután való pénteken sót ad a tehénnek, az még azon tavaszon borjut fog kapni. Néhol nagypénteken napfelkelte előtt vetik el a palántamagot. A nagypénteki eső nagy szárazságnak az előjele. Ha esős idők lesznek is abban az évben, az eső a földet nem áztatja át rendesen.⁴²⁷

A mi a *Nagyszombatot* illeti, csak fentartással hivatkozhatom egy-két előregedett szokásra, mint olyanra, melyek talán még a pogány korból ágadzanak át hozzánk.

Így már Ipolyi gyanakodik, hogy az ó hagyományra vihető vissza a magyar kereszténység azon régibb szokása, hogy Nagyszombaton az *új tűz* megszentelése után eloltatott minden tűz s helyébe a megszentelt tűz tétetett (Pozsonyi misekönyv.)

Nem bizonyos az sem, hogy azon nagyszombat-későesti

határjárása a fiatalságnak, melynek marostordamegyei példájára hivatkoztunk, az ó-hit korából származónak veendő-e, vagy nem?

A többi, mit különösen a husvéti népszokások tekintében még érintenem kell, csakugyan arra vall, hogy az őshusvét a mint beleolvadt a keresztény husvétba: úgy átment vele az új ünnepbe a régiek vigassága és kedélyi gyakorlatos szokása is. Ennek egy-két példájára lehetetlen itt rá nem mutatnunk.

Ilyen a husvéti *piros tojás*. Már Ipolyi említi, hogy a himes tojás készítése és ajándékozása a föld minden népeinél elterjedt és egészen az ó korba felvivő pogány szokás.⁴²⁸ Tehát biztosak lehetünk benne, hogy a tojás, bár mennyire találó symboluma legyen is az eltemetett s életre törő láthatatlan erőnek s így a *föltámadásnak*, — nem a keresztény nyugattól kölcsönzék őseink, hanem magukkal keletről hozzák az ünnepi himes tojás használatának szokását.

Már rámutattunk azon mythikus jelentőségre, melynek a tojás az ősvallásban részese vala. Ezt e helyütt a rokon népekre és a saját hagyományainkra való hivatkozással támogathatjuk.

Nem az volt a fő az ősök hiedelme szerint, hogy az ünnepi tojások festessenek, hanem hogy az ősvallás szent növényének: a *foghagyma* (vagy *vereshagyma*) héjával való főzése által megszentelődjenek s titkos erőt nyerjenek. A nép sok helyütt csakugyan még ma is *vereshagyma-héjjal* és nem „börzsön“-nel színesíti a husvéti tojásokat.

Az őshitregék kora tehát még nem ismerte a *piros*, vagy *himes tojást*, hanem a barna-sárga, az-úgynevezett „*aranytojás*“-t, melyeket a *pogány mordvák* hite ma is vallásos kegyelettel veszen körül, több erőt tulajdonítván neki, mint a mennyit a keresztény néphit a husvéti *szentelleknek tulajdonít*.⁴²⁹

S látni fogjuk alább, hogy a színes tojásnak az ősvallás a husvéton kívül is juttatott szerepet.

Áttérve a *husvét magyar hagyományaira*, az látszik hangsúlyozandónak, hogy ezek a kereszténység szempontjából nem értelmezhetők; de annál érthetőbbek, hogy ha az ősfelfogás és gyakorlat maradványait látjuk azokban.

A himes tojásról, tojásszentelésről már volt szó. Még a kihalóban levő husvéti gyermekjáték szokásáról kell megemlékeznem, mely szintén a husvéti tojás kedvéért történik és teljesen ősrégi a vonatkozásokban.

Barna Ferdinánd emlegeti, hogy gyermekkorában még maga is gyakorolta játszó társaival a „*csoknyázás*”-t, mely abból állott, hogy két gyermek kiki a maga tojását hegyével egyik a másikéhoz gyengén ütögette, míg az egyik betört s ekkor a törött tojás a győzőé lett.⁴³⁰

Ennek hajdan országosan egy napja vala, a husvét másodnapja, melyet közszerzés ma is a szabadban tölteni. A „tojás összeütésének napja” annyira ismert időt jelentett, hogy régi írásokat még keelve is találunk utána. Ma már nem sok helyen tartatik és nem is, mint külön gyermekünnep.⁴³¹

Szobb-on (Somogy) husvét délutánján az isteni tisztelet végeztével tartatik a falu közelében egy nagy réten. A leányok „himös tojás”-aikat magasra felhajigálják, nagyokat tapsolnak hozzá s ügyesen megkapják. Más helyen a leányok laptáznak erősen, kivévén néhányat, kik a leányokkal dévajkodnak, s el-elkapdossák előlük a felhajított tojást. A gyermekek kettenként „*kókányó(l)nak*.” Összeütik tojásaikat, hogy kié erősebb s marad épen. A ravaszabbak fatojással *kókányolnak* s ha a turpisság kitudódik, egy kis birkózással hamar kiegyenlítik a dolgot s az eltört tojásokat közösen elfogyasztják.⁴³²

Ipolyi szerint ezen tojás-játék a palóczságban „*kókázás*” név alatt ismeretes.⁴³³

Őseredetűnek látszik még a husvéti tojással való *mátkázás* és *komázás* is, mely még Vas megye némely vidékén tartja magát. A fiu fiúnak, a leány leánynak, ki vele egykorú s *mátkájának* (*komájának*) tartatni óhajt, ad, vagy küld egy himes tojást, ki azt kettővel viszonzozza. Ezután egymást *mátkának* (vagy másik helyen szokásos: *komának*) szólítják.⁴³⁴

Szóval megállapíthatónak látszik, hogy az ősmagyar husvét kiváló jelvénye a *tojás és a vele készült téstés sütemény* vala, melyek őshagyomány szerint talán az ablakba

való kitevés által szentelődtek meg. Ezen vélemény azon göcseji néphitre támaszkodik, hogy: a ki nem küld szenteltetni, az a kosárba helyezett ételneműeket nagyszombaton este a szoba ablakába teszi ki s reggelig ott hagyja, mert *abban az éjjelben az Úr anygala minden házat megnéz s a künn talált ételneműeket megáldja.*

A himes tojással találkozunk még a szokásos husvéti öntözködésnél is. Kétségbekonhatatlan, hogy az öntözködés is az ősmagyar husvét hagyományaihoz tartozik. Ország-szerte divatozó szokás, mely épen azért nagy régiségre nyilat, s látszólagos üressége vagy nyers kivitele daczára ősmityhoszi eszme hordozója.

Jelentősége tekintetében annyi keresztény századok után csak a tapogatózás jutott késő osztályrészünkül. Nekem úgy tetszik, hogy a tél rabsága alul fölszabadult *vizelemnek* tiszteletére szánt vallási szertartás fogott eredetében lenni, melyhez a leányok egészséget, a nemzet ifjusága erőt kötött.

De aztán, főleg hogy a gyöngébb nemet illetőleg kevés gyöngédséggel, sajátlag pedig nagy sok jó akarattal gyakoroltatott, a ma is szokásos *vízbehányó hétfő*-nevezet minden beszédnél jobban bizonyítja.

A régibb megfigyelés és a mai falusi gyakorlat meg-egyeznek abban, hogy a megöntés felért a vízbe való merítéssel, a mint hogy eredetileg, a „kerek tenger“ hazájában talán csakugyan *vízbehányással* hajtattott végre.

Mentől több vizet kap a leány, annál elégedettebb, minek oka az ősz meggyőződés homályos tudatában keresendő.

Úgy találtam, hogy a Közép-Nyírád mentén (Maros-Torda megye) föntartott öntözködési eljárás talán még legközelebb áll az ősvallás korának gyakorlatához:

„Minden valamire való leánynak a választottja, ha van, (írja róluk Gál Kálmán) szívbeli köteletségének tartja *husvét szombatjának éjjelén*, tehát *husvét viradóra* kedvesének kapujára, kútágására vagy háza tetejére, általában valamely azonnal szembetűnő helyre szép *fenyőágot* tenni. Nagyon élnetetlen a lányok között az, akinek husvétkor nem tesznek *fenyőágot*.

Nem mennek azt öntözni, nem hívják a tánczba, nem veszik figyelembe, a kinek kapuján, vagy háza tetején nem látják meg reggel a *virágot*.

De a legények is sokszor drágán és nagy fáradsággal szerzik meg azt a két-három darab szép fenyőágot, melyet szeretőik számára szántak. Mert, ha nincs a falunak fenyőse, elmennek a negyedik-ötödik falu határába is érte, s ha pénzért vagy egyébért cserébe nem kapják, készek lopni is, de szeretőiket kigunyoltatni nem engedik.

A három-négy darab fenyőág mesterségesen összekötözve és színes papírszalagokkal, *piros tojásokkal* feldíszítve, a lányt egész évre büszkévé teszi. Megtörténik az is néha, hogy (mivel szombaton éjjel elkéstek, talán épen azon éjjel szerezték és hozták messziről a fenyőágot s nem értek rá feltenni, vagy pedig maguk a legények megrestelték, ha egy-egy jó módú szép leány szégyen-szemre virág nélkül maradt) húsvét első napjának éjjelén tesznek még utólagosan egy-egy lánynak fenyőágot.

A tánczot rendesen a falu legjobb tánczú 2—3 legénye: a *vőfélyek* rendezik és pedig egész esztendőn keresztül.

Ezek a vőfélyek aztán húsvét másodnapján reggel megkezdik a falu egyik végén a *hajnalozást*. Ez abban áll, hogy azon házakban, a hol fenyőág van, a hozzájuk csatlakozó fenyőágot tevő legényekkel együtt *muzeikaszóval* bemennek, a lányt (ki rendesen az udvaron tesz-vesz) megöntözik. Néha nem sok kimélettel a *válluba* fektetik s vederrel öntik rá a vizet, úgy hogy egészen lucskos lesz. A ház gazdaszszonya erre a *hajnalozókat* és *öntözőket* behívja, megtraktálja kalácsesal, pálinkával, *piros tojással* s ha jobb módú, akkor néhány krajczárral is.

A vőfélyek felváltva szépen betanult ünnepi köszöntőt is mondanak. Hálát adnak Istennek, hogy e szent ünnepi napokat megérni engedte. Áldást mondanak a házra és lakóira. Boesánatot kérnek, hogy a ház *virágszálát*, hogy el ne hervadjon, megöntötték. Megköszönik a szíves vendéglátást és kéri egyúttal, hogy engedjék el lányukat délután a tánczba is.⁴³⁵

És ezekben nagyjából a keresztény húsvétba átesapott öszszokásokat kimerítvén, áttérhetünk az ösünnepnek *babo-*

nákban mutatkozó gyakorlati részére, melyek eleitől fogva „Szent-György” napjához kötvék.

Ezen babonák pedig komolyabb oldaláról mutatják be az ősidők husvéti *tavaszünnepét*, különösen annak előestéjét és éjszakáját. Ez a jó és rossz szellemek megmérkőzésének nagy éjszakája, és gondot okozó napja a védekezésnek, melytől függ az egyes gazdaságnak és sokszor az egész termő évnek sorsa.⁴³⁶ A boszorkányok, kik ilyenkor gyűlést is tartanak, a legserényebbek a rontásban, a gazda pedig a védekezésben. Különben a *nyirfa*: a Nagyasszony szent fája elegendő távoltartásukra; de ronthatnak a szőlőkben, réten és vetésekben, melyeken a harmatot lepedővel szedik föl, hogy új bögrébe kicsavarva, bűvös szerül eltegyék.

Szent-György éjszakája a szent éjjelek egyike. Ezen éjszakán megszólal a fű s megmondja: mi hasznát lehet venni. Különben a füveket Szent-György előtt kell szedni, mert Szent-György után már elvették a boszorkányok a foganatját.

Már a Szent-György előtt való napok is jeles napok.

A göcseji néphit azt tartja, hogy: aki Szent-Györgynap előtt *kigyót* vagy *gyíkot* fog s ezeknek torkát megnyomogatja, az ő kezétől a megnyomogatott torokfájásak baja megszűnik s maga az illető egész éven át mentes lesz a torokfájástól.⁴³⁷

A Szent-György napja előtt talált kigyónak levágott feje bűvös szer, vagy óvó eszköz; még a *bot* is, melylyel agyonüttetik, erőt nyer. *Zsírja, bőre* köszvényeseknek igen jó orvosság (Szatmár).

„A szent-Györgynap előtt talált hangyabolyt az asszonyok megbolygatják, hogy annyi csibéjök *bizseregjen* abban az évben az udvarban, mint a hány hangyát ott láttak.”

A Szent-György nap előtt talált virág megszáritva orvosság.

„A ki Szent-György nap előtt kezét csalánnal megdörzsöli, annak a keze abban az évben a csaláncsipést nem érzi.”⁴³⁸

A ki Szent-György előtt dörgést hall, a közelében talált kerítést rázza, hogy azon évben a hideglelés elkerülje.

„A ki Szent-Györgynap előtt először dörgést hall, vesse magát rögtön a földre s ott többször henteregjen ide-oda, akkor azon évben nem lesz gyomorfájása“⁴³⁹

Hegyhát vidékén: Szent-Györgynap előestéjén szokás *nyirfaágakat* tenni az ablakba, ajtófélfába, istálló elé kerítésre, sőt még a buzavetésekbe is, hogy a boszorkányokat elvoltartsák a háztól, az emberektől és állatoktól.⁴⁴⁰

„Szent-György nap éjszakáján gyűlnek a boszorkányok *Szen-Gellő* hegyére tanácskozni. Ilyenkor vigyázni kell az embernek, hogy az ördög meg ne *nyergelje*. A ki ez éjjel baloldalán fekszik s lába vagy keze keresztbe van téve, ahhoz nem férhet rossz.“⁴⁴¹

Szent-György éjszakáján mutatkozik a *pénz* is, mely mint a tűz lobban fel, miről a szathmármegyei néphit sokat tud.

Szent-György napjának *egész hete ünnep volt az ó-törvényben*, a mint ezt a göcseji néphagyományból következtetni lehet. „Ha a baromfiat Szent-György hetén ültetik meg, a csibék nagyon „ferdén“ (hiányosan) kelnek ki.“

És ezzel husvéti hagyományainkat nagyjából kimerítettük s a tavaszi jeles napokon ilyképen általstünk.

*

A májfa a palócok közt. Honti szokás. Pünkösdi májfa Muzslán. A somogyi májusfa váltság. Kis leányok pünkösdi járása a palóc földön, Csallóközben. Dalos mondókaik. Pünkösdi király- és királyné-választás. Mythoszi vonatkozása. Pünkösdi babonák.

Hozzáláthatunk folytatólag a nyár — mythoszi hagyományainak összeszedettségéhez.

Ilyen mindenek előtt május elsején a májfa-állítás szokása, melyet látszólag kölcsönzésnek kell tekintenünk; de lehet nem minden alap nélkül ösgyakorlatnak is vitatnunk. Nekem az látszik helyén levőnek, hogy beérjem a májfa-állítás magyar ősvoltának okaival.

Ninesen nagyítás úttörő mythologusunk: Ipolyi állításában, hogy a májfa-állítás magyar faluinkban köztudomás

szerint napjainkig „élénken divatozó szokás.” Hogy sok helyütt ilyenkor reggel majdnem minden ház előtt, melyben eladó leány lakik, látható ilyen fa.⁴⁴²

Még az annyira elzárkózott és szokásaikban eredeti *palóczok* közt is otthonos a „májfa” állítás.

„Ezt, mondja Istvánffy, a palócz legény el nem mulasztaná semmiért sem. Ha május elseje hétköznapra esik, a májfat rendesen a legközelebb eső vasárnap reggelre szokták felállítani. Kimegy a legény előtte való nap az erdőre, olykor a harmadik falu határába is, ha közelebb nines, kiválasztja ott a legszebb, legsudárabb fiatal nyír-fát s ha kell, nem sajnálja érte megfizetni az 1—2 frtot sem, ha pedig nem adják, ellopja szépszerével. Odahaza aztán a nyír-fát galyaitól szépen megtisztítja, csak a tetején hagyván egy kis lombkoronát, azt azután czifra kendőkkel, pántlikákkal földíszíti s éjnek idején elviszi szeretője udvarára és ott a kapu mellett földbe-ásva felállítja. S ki boldogabb, mint a kinek kijutott a maga májfája s büszkébb, mint az, a kié a legmagasabb, legsudárabb az egész faluban.”⁴⁴³

Nem egy ok szól amellet, hogy a májfa-állítás szokását eredetinek tartsuk; annál bajosabb adatok hiányában meghatározni, hogy ünnep volt-e vagy csupán jeles nap amikor a zordonabb éghajlatú haza tavasz ünnepének emlékezetben tartott évfordulója? A babonás hagyományok teljes hiánya kevésbbé merész föltevésre sem ad jogosultságot. A hagyományos nyirfa, melynek az ősünnepségekből nem volt szabad kimaradnia, csak fél ok arra, hogy május elsejét az ó-törvény szent napjai egyikének nézzük. Annál is inkább, mert a hagyományos májfák állításának nem mindenütt május elseje az ideje és nem egyes hajadonoknak kitüntetése a bevallott célja.

Ipolyi úgy tudja, hogy állítottak „közös” májfák is. Tudja, hogy *Hontban* az Ipoly völgyén (ő Peszek környékét említi) az ilyen fákra kendők és szalagok tűzettek és ezeket onnét le kellett lőni s a lövő az összegyűlt leánysereg hallására kedvese ki-kiáltott nevében próbált szerencsét.⁴⁴⁴

A májfák állításának nem is mindig május elseje az ideje.

lőnnebb láttuk; hogy az némely helyeken a hajadonok husvéti kitüntetése; másutt pünkösdi mulatságnak van az szána. Így Muzslán (Esztergom), a májfa magas póznára emelve *pünkösd hétfőn* a fiatal bíró, a fiatalság által választott első legény háza előtt állíttatik föl s körülötte nagy vígan járja el a fiatalság a pünkösdi tánczot.⁴⁴⁵

Midőn vitatom, hogy a májfa-állítás magyar szokás, egyszersmind nem állíthatom, hogy az ném volt meg szomszédainknál is, vagy hogy az eltérések mindenike jogosult arra, hogy eredetinek tartassék.

Pünkösd a nyár első, határozott jellegű ünnepe a néphagyományban. Észrevehetőleg nagy a különbség a meghonosodott és eredeti pünkösdi népszokások között, miként az a következő példákból kiviláglik.

A somogy megyei lengyeltóti legénység „május elsején az egyház elé hatalmas május-fát állít le Csáky Elek tudósítása szerint. Ez ott marad pünkösd-hétfőig. E napon kora reggel lóháton színeskendő zászlókkal berugtatnak minden egyes ház udvarára, közrefogva a „maskurás“-nak felöltöztetett lovast. Csodálatosan is néz ez ki. Fejére egy zöld galylakból font alkotmány van téve, mely oly terjedelmű, hogy lovát is befűdi. Az udvart körülnyargalván, az egyik legény verset mond, azzal végezvén: adjanak tojást vagy pénzt a legények részére májusfa váltságul, mert ha nem, úgy feltipratják az udvart, hogy az járhatatlanná válik.”⁴⁴⁶

No hát ez nem lehet magyar szokás. Nem magyar eredetre mutat az „ugoc sai pünkösdi királyválasztás” sem, mely azzal végződik, hogy az utcán végigvonuló „királyt” minden kerítés mellől, minden kapu sarka mögül hamuval telt fazékkal, törött tállal, rossz edénnyel fogadták.⁴⁴⁷

Nem ilyenek a mi pünkösdi hagyományaink!

És nem is vagyunk egészen szűkében az idevágó hagyományos adatoknak, sőt akár osztályozhatjuk azokat.

Talán nem tévedek, mikor az elsőséget a kis leányoknak adom, s e részben a *palócz* gyakorlatra hivatkozom, kiknél a leánygyermekeknek a „*Mi van ma*” járását a pusztító korszellem napjainkig nem volt még képes fölöslegessé tenni. Pedig a mostani gyakorlat már tartalom nélkül való

szokás, melynek csupán az öntudatlan mythikus értelem tudhat becsét adni.

A „mi van ma“ járásának pünkösdi első napja az ideje. Délben megkezdik s járák egész délután naplementéig, de csakis leány-gyermekek, miként Istvánffy Gyula írja:

„Valamennyien fehér ingvállba, piros, virágos szoknyába vannak felöltözve s egy közülök, rendesen a legkisebb, a „*pünköszyi kirá'né*,“ kinek megkülönböztetésül a többtől fejére *rózsa-koszorú* van téve.— Összeszedelődzöködik 10—12 ilyen palóc kis lány, beállítanak a gazda udvarára s ott az ablak, vagy a pitar-ajtó előtt körbe állva, egymás kezét megfogják s a kis pünkösdi királyné előtt addig forognak, míg a következő dalocskát el nem éneklük:

Mi van ma, mi van ma. Piros pünkösdi napja.
Haónap lesz, haónap lesz A másogyik napja:
Ne tipegj, ne tapogj. Mer' ha mē'tapodod
A pünköszyi raózsát, Megadod az árát.
Csak fürgyik, csak fürgyik A fekete csaóka.
Szájjon a házokra, Az égék harmattya,
Mint azelőtt szállott Az apostolokra.
Lyányok ü'nek a toron'ba Aran'koszoróba
Ára ménnek al legények Sárga sarkantyúba.
Ha jaó jányok vaónátok Nékem köszönnétek,
Lévenném a süvegēm Annak örü'nétek,
Péz vaóna, csengene, Raózza vaóna sérgene,
Mégis kiserdü'ne. (Dicsértessék a Jézus Kirisztus!)⁴⁴⁸

Ipolyi szerint *Kilitiben* (Csallóköz) hatjával állnak össze a leánykák fehérbe öltözve, fejökön rózsakoszorúval s egy *fa-bábot* hordoznak szépen felöltöztetve, virágokkal, koszorúkkal s koronával feldíszítve s midőn véle a ház ajtajához érnek, énekszóval vagy a nélkül rákezdek:

Elhozta az Isten piros pünkösdi napját,
Mink is meghordozzuk királynónk asszonykát,

mire a bábot, a mint bírják, olyan magasra emelik ezen felkiáltással: „*A ketek* (kegyelmetek) *kendere ilyen nagyra nőjön ni!*“⁴⁴⁹

Első sorban méltán hozakodtam fel a kis leányokkal, mert a pünkösdi öreg hitregének ők az utolsó pártfogói s dalos és mondókás ajkaik őrzik az ó-vallás énekének töre-

dőkét: a legeslegrégebb nyelvemléket. Különben bizonyos, hogy az ősvallás ezen *nyári énekét* is elveszettnek kell tekintenünk.

Az ős hitrege nyomai visszamenőleg mutatkoznak még vagy csak mutatkoztak a serdültebb ifjuság ünnepi kedvtelésében. De természetesen ez már pelyva és nem buza az ős mythosz helyett.

A mai pünkösdi fiatalsági ünneplések már jobbára elfajultak, Ipolyi még ezt írhatta nógrádi, honti, gömöri, csallóközi, tehát jobbára palócz esetekre hivatkozva: „A szokás mai gyakorlata tudomásomra ebből áll: pünkösd napján (gyakrabban csupán pünkösd-hétfőn) az ifjuság a délutáni táncz és zene előtt választ maga közül és pedig a legények külön egy *királyt*, a leányok is egy *királynőt*. Amaz az ünnep feje és rendezője, emez dísze. Az ünnepélyes öltözékekkel, szalagokkal, kendőkkel és virágokkal való földíszítés mellett fejükre *korona*, vagy csak *virágkoszorú* tétetik, kezökbe virágokkal díszített királyi páleza adatik. Olykor azonban ezt az általa rendelt szolgál viszi előttük. Ehhez a leány arcza fejér lepellel elkendőztetik, ugyancsak ő karjára virágokkal telt kosarat tűz s ha az ajándékok sokasága megkívánná, ilyeneket visznek utána szolgáló leányai is. Végül négy fejérre meghámozott botoeskára köttetik egy nagy piros kendő négy vége s menyezetkint vitetik négy leány által. Az egészet kézen fogódzva körre alakult legények és leányok tánczoló serege veszi körül s megkezdik a tánczot a falu korecsmája, a király és királyné háza előtt, honnét a menet házról-házra folytatódik. Minden ház előtt eljárák a körtánczot; mire a ház gazdasszonya kilép, széket téve a ház elé a királynak és királynőnek s kosarába ajándékot vetve, mit a királynő virághintéssel viszonz. A pünkösdi királynő arcza lelepleztetik s a pünkösd ünnepére vonatkozó alkalmi versek egyszersmind a ház urára és asszonyára vonatkozással, szavaltatnak vagy egyhangún dúdoltatnak, minek ismétlődő zárversei visszhangoztatása közt a csoport eljárák a *kör- vagy tipegő tánczot*.“⁴⁵⁰

Mintha a töredékek még a táncz minőségét is jellemeznék. Azt hiszem, hogy lassúbb ütemben lejtettek az e fajta szövegnél:

Jó legény! jó legény! Jól meg fogd a kantárt!
Ne tiposd, ne taposd A pünkösdi rózsát.⁴⁵¹

Mig ellenben egészen szapora lejtésszel adták vissza a refrainszerű záradékot:

Hadd tapodjuk, hadd tipodjuk
Piros pünkösöd napját!

Hogy régenten ez lovon történt, azt a fönnebb említett palócz kis leányok verses mondokája is bizonyítja. Az adatok gyér volta miatt bajos eligazodni, hogy vajjon ezen játékos kedvtelésnek nem felel-e meg egy korábbi kor komoly eljárása, avagy a pünkösdi ifjusági vigalmakat minden átmenet nélkül a kereszténység fosztotta meg mythoszi jelentőségétől.

Hátha e kérdésre a mese adná meg a feleletet, mely szerint a napot visszaszerző hős menyegzős ünnepséggel fogadtatik s ezért lett a fiatalság ünnepe!

Vajjon a pünkösdi mythoszszerű népünnep nem része-e a vele szomszédos szent-Ivány napi ó-ünnepnek? még véleményezés nélkül kell hagynom.

Még érintenünk kell a pünkösdi néphagyományt. Pünkösöd napján Göcsejben napfelkelte előtt a leányok a búza harmatjában mosdanak, hogy szépek legyenek. Szintén napfelkelte előtt bodzavirágot szednek, mely torokfájás ellen használ. A disznó állat megfőzik, levét a disznókkal megitatják, hogy azokat azon évben veszély ne érje.⁴⁵²

Szent-Iván (virágos szent-János) éjjele.

Tűzünnepünk maradványa. Szortartásának hagyományai a palóczoknál. A hajadonok ünnepe volt. Kolonyfalusi részlet. A perki leány tűzugrása. Pozsony- és hontmegyei régibb gyakorlat. A hosszú szentiványi ének töredékei és hitregi fontosságaik. Babonás szokások.

A Szentivánéji tűzünnep a szent királyok által leginkább tilalmazott s a népszokásban legtovább föntartott maradványa az ősvallásnak. Az év legszebb részében, leghosszabb napján: június 24-én tartatott s a „Napistennek“ szentelt ünnep volt.

Hagyományának töredékei mai napig fönvannak. Így a jó palóczoknál a szentivánéji tűzugrásban. Az őshagyomány

ludatának hiánya mellett a falusi elüljáróság ellenkezése is meglevén, nem csoda, hogy ha e festői népszokás mindig jobban összéb zsugorodik és ma már semmi sem emlékeztet rá, hogy a Napisten nyári nagy ünnepének áldozati szertartását koptatta meg az idő ennyire és tette gyermekjátékká.

„*Parád, Bodony* községekben, mondja az *Étnografia*, Szent-Iván napját megelőző este, midőn a nap a hegyek mögött már leáldozott volt, kimegy a falu apraja-nagyja, leányok, legények a községet környező emelkedettebb helyekre, ott aztán tüzet gyujtanak s a fölcsapó lángokon keresztül ugrálva kiáltozzák: „*Törés ne legyen a lábamon! Törés ne legyen a lábamon!*“ Majd a leányok csomóba kötözött „tisztos füvet“ (stachys) tartanak a tűz füstje fölé egy darab ideig s azt égnék dobálva kiáltják: „Illyen na'llergyen emménk kendereönk! Illyen na'llergyen emménk kendereönk!“⁴⁵³

A megfüstölt tisztosfü-csomókat, mint „szörnyen hasznos füvet“ hazaviszik s abból a betegségekben sinlődő gyermekek számára készítenek fürdőt.

Dorogháza, Szuha, Mindszent környékén pedig a nagyobb lányok a tűz közelében két sorjával egymásnak szemközt állanak s a szemben állók egymás kezét megfogják erősen, azután két leány egy 6—7 éves kis leánykát két oldalról végig sétáltat a sorban állók kezefején, mi közben folyton ezt kiabálják: „Ég Buda vára, ég Buda vára!“ S a mely párnál a kis leány már elhaladt, azok ismét a sor elejére szaladnak, ott újból összefogják kezöket, hogy a kis leány másodszor, harmadszor is végig sétáljon köztök s ez így tart mindaddig, míg a tűz meg nem szűnik lobogva égni s csak azután ugrálják keresztül a parázsra.

A *ballaiak* meg mikor már leszállott az este a tájra s a Gönczöl szekérének csillagfénye kigyuladt az égen: akkor vonúlnak ki a határbeli dombokra. Ott hosszú póznára kötözött szalmacsomót gyujtanak meg s azzal ide-oda futkosnak. Régebben ily szalma-csomót többet is meggyújtottak s azzal vagy kigyózó vonalban futkostak egymás után, vagy úgy állottak össze, hogy az égő csóvák lángjából egy kereszt formálódott ki.⁴⁵⁴

Utolsó föllobbanásai az ősök szent tüzének!

Hogy Szent-Iván vagy nyári máskép virágos szent János napja ennek előtte szertartásosabb volt s jobban kidom-borodott; hogy az kiváltképen a hajadonok ünnepe, kik ekkor a titkos jelentésű Magyar Ilonához fordultak, hogy férjhezmenetelökben legyen segítségökre, — az hagyomány-régiségeinkben még elég kivehetően nyilatkozik.

Erdélyi írja, hogy: e nap az országban néhutt, nevezetesen Nyitra megyében, *Kolony* vidékén bizonyos népi mulatságok ünnepe igen régi szokás szerint, mikor a helysége-től távoleső, leginkább halmos helyeken, többnyire szalmas rőzse-tüzeket rak a falubeli ifjuság, főleg a leányok (mert a fiuk inkább csak nézők), vivén magukkal párlásra szükséges „virágos” füveket s a tűznek lángját énekszó mellett keresztül ugrálják. Milyen:

Virágos, szent János, éjszakád világos.
Mig előtted leszek, tiszteletet teszek,
Csak addig világos, légy aztán homályos.

*

Hajtsuk, hajtsuk a cseresnye ágát.
Mert most éli szép világát
Hadd szakasszak szépéből.
Szeretőmnek színéből.⁴⁵⁵

Abból: hogyan és mikép ugorja át a tüzet valamelyik, jósolni szoktak a férjhez-menésre. A közmondás: „Elugrotta, mint *Perk*-i leány a férjhezmenést,”⁴⁵⁶ — úgy értendő, hogy szegény tűzbeesett és összeégette magát. Közmondás, hogy: Hosszu mint a szent Iván éneke. Ez az ének azért hosszú, mivel az ünnep, vagy szokásos multság két hétig tartott, melynek Szent-Iván napja épen közepére esik.⁴⁵⁷

Ipolyi meg hivatkozik még pozsonyi és honti egykorú gyakorlatra is. „Bősön, Bakán s a dunaparti helységekben, hol még divatos (írja Karesay után) szolgálégények rakják estén a falu végén. Rőzsét kérnek össze e célra, ha nem kapnak, úgy veszik el s összeállítják azt rakásba hegyével fel, azután alul meggyújtják s körültánczolják, különféle dalokat énekelve. Hajdan volt, mondják, erre egy különös hosszú ének: a Szent-Iván éneke. Midőn a tűz lelohad, átugorják, hogy *hu a faluban tűz támad, el ne terjedjen.*”⁴⁵⁸

Kilitiben szerinte, hat pásztor legény szokta rakni a tüzet, melyen mindegyikök háromszor átugrik, a gazdasszonyok pedig vizet melegitenek mellette, mely óvszer a káposzta-hernyó ellen.

Hontiak dunaparti részén pedig az a szokás, mondja Ipolyi, hogy az elöestén kimén az ifjuság a Duna feletti partokra, a leányok a part alján állanak, az ifjak a tetején. Tüzet rakva botjaik végébe karikát illesztenek s azt a parázshoz megütésítve megforgatják s a Dunába sujtják, miközben az alakjából és értelméből kiforgatott daltörédeket ujongják:

„Ipsiláng, ipsiláng, ipsilángi rózsza,
Rózsza volnék, piros volnék,
Karika volnék megfordulnék
Kire, kire, kire? (— — ék Örszije)-re.“⁴⁶⁰

Bezzeg hízik, ki a nevét hallja említettetni.

*

Ritka rendet vágtam, sűrű boglyát raktam
Hej, hej rózsám gyere velem (ugrik) „Keszihócz“-i.

A leányok koszorút kötnek s azt egy közeli fára hangyalják, a kié az ágon megakad, még azon évben férjhez megy.⁴⁶⁰

A hosszú Szent-Iván éneke elkallódott. Egyes darabkaival a gyermekek játszanak, tánczolva énekelvén:

Kis kacsza fürdik Fekete tóba
Anyjához készül Lengyelországba
Szerelom, menyem, szép lánybarátném, —
A kit szeretsz, vedd el.

Ezt szeretem, ezt kedvelem,
Ez az én ódes kedvesem,
Ha pénz volna pendülne,
Rózsza volna, csondülne
Mégis kifordúlna.

Ég a gyertya ha meg gyújtják,
Mikor ezt a tánczot járják.
Járjad, járjad vig katoná
Hadd dobogjon ez az nóta
Állj ki már!

(Eger, Türk Frigyes gyűjt.)

Ilyen ősvallásos költészeti maradványt szinte fölös számmal szedhetünk a gyermekek ajkairól még össze; de a

hosszú szentiványi ének reánk nézve elveszett, miután az összefüggőbb meglevő töredékek sem egyebek, mint értelmesztett és átérzés nélkül hangoztatott alkalmi mondókák, illetőleg énekes reezitációk.

Végül még kísérletet kívánunk tenni abban, hogy e szent éj utolsó korszakának képét adjuk leírásban. Hogy ezt tehetjük, jegyzeteiben főleg *Kelecsényi Pálnak* és a *kolonyi népszokás* szívósságának köszönhetjük.

Lehetséges, hogy a kereszténység előtt való ó-korban aczél-kovával kicsalt szikrából lett gerjesztve a nagy éjszaka szent áldozó tüze; de nem valószínű, hogy bár a legrégibb korban, a meddig tudnillik hitregés hagyományaink fölnyúlnak *fadörzsölés* által fakasztották volna az ünnepi szent tüzet, mert hogy egy kerék (melynek küllői kilencz fából készültek) akár tengelye körül való forgatása, akár az agyán keresztül tolt körisrud dörzsölése által idéztetnék elő, ez az egyszerűségre törekvő régiséggel ellenkezik és e gyakorlatot német utánzatnak tüntetné föl.⁴⁰¹

Úgy látszik, hogy a *tűzrakás* már a *leányok dolga*; mert ezek éneklük:

„Tűzét megrakoljuk, Négy szög-re rakoljuk,
Egyik szögén ülnek Szép öreg emberok
Másik szögén ülnek szép öreg asszonyok,
Harmadikán ülnek szép ifju legények,
Negyedikén ülnek szép hajadon lányok.“

Mintha ezen elrendezés többet akarna jelenteni és jelezni, mint közönséges csoportosulást! Mintha itt többről lenne szó, mint egyszerű profán vigalomról!

Mig a hálaadás örömtüze magasra törő lobogó lánggal ég, addig a fiatalság azon énekeket énekli és játékokat üzi, melyeknek töredékei imitt-amott fölmerülnek még, de már az ósvallás szelleméből kiforgatva, sőt az érthetlenségig módosítva és megcsontkítva.

Kezdetét veszi a *tűz által való tisztulásnak*: a *tűzugrásnak szertartása*. Tűzugráló énekes mondókák:

„Meggyulandó (Barta) kőháza, Oltsuk, oltsuk!
Jaj, ne hagyjuk szegényeket, Oltsuk, oltsuk! (ugrik)

(a többiek): Mely magas rút a faága, olágnazott
A tengeren által hajlongott.
Egyik ága hajlott (Barta) udvarába ;
*Selyem sárhajú*⁴⁰³ *Magyar Ilonának*,
Hajon felül gyöngykoszorú, Gyöngy másik ága.
Hajlott (Barta) udvarába,
Selyem sárhajú Magyar Ilonának,
Hajon felül gyöngykoszorú, gyöngy."

Minden leány annak a nevét mondja, akihez hajlik a szive s azután átszöki az illatos füvek által fölszított tüzet.

Úgy látszik, hogy ezen nagy éjjelen is *beszédese*k vannak a virágok és illatos füvek, amint ez kitűnik a „*virág-ének*“-ből:

Háromféle virág vetekedik vélem.
„Mit vetekedsz vélem, ékes szép virágom
Mikor megyek véled, maradsz ékességom.“
Buzavirág mondja: „Ne vetekedj vélem,
Mert bizony én vélem széles e világ él.“
„Mit vetekedsz vélem, ékes szép virágom,
Mikor megyek véled, maradsz ékességem.“
Szöllővirág mondja: „no vetekedj vélem,
Mert bizony én vélem áldozatot tesznek.“
„Mit vetekedsz vélem stb.“
Az *Ibolya* mondja: „ne vetekedj vélem,
Mert bizony én vélem lányok díszekosznak.“
„Mit vetekedsz vélem stb.“⁴⁰³

Elkoptatottak, csonkák és érthetetlenek a következő sorok, melyekhez az ősfelfogás nyilván „a fúradtan megérkezett s anyja ölében édesdeden szendergő Nap“ mythoszáat kötötte:

„Lassan csendeljetez én apró diákim
Hogy aludjon Mária felköltjén.“

A hosszú szentiványi énekben emlékezet fogott történni bizonyosan a *fák és vizek tündéireiről* is. A kolonyi töredék azonban e részben is egészen elköznaposodva mutatkozik:

„Ha a dió megéri, a levele lehullik
Roppan dió mogyoró levél alá.
Hajtsad rózsám hajtsad a cseresno ágát,
Hadd szakajcsak szépébül, szeretőmnek szépébül,
Magamnak a javából.“ „Roppan dió mogyoró levél alá.“

Ha én volnék a budai nemesasszony,
 Kisöpreném a budai nagypiaczot,
 Megöntözném *hidkökútnak* a vizével,
 Behinteném apró pünkösti rózsával."

*

„Rendvel ülnek a szép lányok, Rendvel néznek a *tükörbe*, (? folyó vízbe)
 Ha a tükör nem hazudna, Náladnál szebb vaj' ki vőna!"¹⁸¹

Olyanok, ezek az ősvallási énektörödékek, leszámítva a keresztény ivadékok igazítását, mint a sokat forgatott öreg könyv, mely a késő unoka kezébe már elrongyolva, olvashatatlan mivoltában jut.

A nyári ősi természetünnepnek megvannak nyomai végül a néphitnek a naphoz kötött babonás föltevéseiben is.

Némely helyütt a tűz üszkét fölszédik s a káposzta palántáját hintik meg a porával, hogy hernyómentes legyen, majd a marha jászolába teszik óvszerűl; a marhát áthajtják rajta. A kiliti asszonyok, miként láttuk, vizet melegitenek mellette a hernyó ellen.

*

Kétasszony napi babonák. Szent-Márton fehér lova. Szent-Márton ludja, mint időjós. A jövődő megnyilatkozása Andrásnap éjszakáján. Dézsi, czeplédi, szegedvidéki, érkoiserüi néphit. Borbála napján nem szabad fonni, varrni.

A mondottak után a *Kétasszony nap* (Nagyboldogasszony és Kisasszony, vagyis augusztus 15 és szeptember 8) közt állítanak meg a hagyományok. „*Két asszony közt legjobb a tojást-eltenni*”⁴⁰⁵ tartja a közmondás. Göcsejben is azt tartják, hogy a kétasszony napi csibék jól tojnak s az ezen időközben szedett növényeket gyógyításra használják. A mely ruhát kétasszony nap közt szellőztetnek, azt nem eszi meg a moly. A magbuzát kétasszony nap között kell kicsépelni s a hombárban levő buzát is ilyenkor szellőztetik, hogy meg ne üszkösödjék.⁴⁰⁶

Vajjon azonban az ősvallás ismerte-e ezen keresztény ünnepek egyikét vagy másikat, illetőleg az új hitágazatok nem vontak-e magukhoz ősi hitregéket? — adatok hiányában nincsen okunk sem vitatni, sem tagadóra fogni.

Szent-Márton (november 11) szürke vagy fehér lovon érkezhetik. Fejér lovon jött, ha hó esik. Az első hóesés a hónapnak a hányadik napján történik, tavaszig annyszor fog még esni. A szent-mártonnapi liba mellestontja megmondja, milyen lesz a tél: ha fehér a havas, erős lesz a tél; ha szürke nem lesz sok hó.

Andrásnapkor a hajadonok a jövő kitudása végett ólmot öntenek. „Ha Andrásnapkor a leányok bőjtölnek, akkor a rájövő éjjel megáhnodják, hogy milyen urok lesz. Ugyan e napon egész nap bőjtölve, csak három szem buzát szabad a leányoknak enniök, éjjel pedig fejevánkuk alá férfi ruhát kell dugniok s leendő férjük álmukban hozzájuk megy s őket megsimogatja.“⁴⁶⁷

Deésen „András napján a leány“ mikó lefekszik, megcszik eggy fél zsemlét, a másik felét pedig a feje alá teszi. Osztán megiszik eggy fél pohár vizet, a másik felét pedig maga elé teszi. A ki álmába' a fél zsemlét megcszi s a fél-pohár vizet megiszsa, az lesz a (z)ura.“⁴⁶⁸

Czeglédén „András éceczakáján féltojást még nadrágot tésznek a jányok a párna alá, osztán megbűtülük aszt a napot, hogy megá'mogygyák: ki lesz az uruk.“⁴⁶⁹

A *szegedvidékiek* is azt tartják: „Bűtöld mög András napját, mögálmodod: ki vősz è feleségnek.“⁴⁷⁰

Ér-Keserűn úgy tudják, hogy *Katalin napjának* vagyon ilyen foganatja: „Ha Katalin napján (november 25.) bűtölsz, megálmodod: ki vesz el.“⁴⁷¹

Ez az általános néphit föltételezi, hogy az ősvallás kora András napja táján ünnepelt s ha a jelek nem csálnak, őseink a Nagyasszony évi nyolcz ünnepének egyikét ültették volt ez alkalommal, mely másként a hajadonok ünnepe volt.

Göcsejben „Szent-Borbála“ is jeles nap. Talán az előbbinek volt kiegészítő része. A mondott vidéken „Borbálakor este tollat fosztanak. Nem fonnak; ha fonnának, Szent Borbála bedobná az ablakon az orsót s a fonál kőceczá válnék. Varrni nem szabad e napon, mert a tyukok tojókját bevarrná.“⁴⁷²

Lucza napja. (Deczember 13.)

Lucza-nap hagyományai és ünnep-voltának nyomai. Luczanapi gyermekjárás (kotyolás). A vasmegyei palázolás. Lucza széke. Lucza-naptár.

Kinek lehetnek ünnepi hagyományai?

Hogy ezen ős ünnep körül tájékozódhassunk, a különböző tájak szokásait kell elüljáróvá tennünk, tőlük függvén, hogy mely véleményben legyünk e nap iránt, mely mint ősünnep ma is számtalan népies szertartással ünnepeltetik.

A *szegedvidéki* néphagyomány azt tartja, hogy „Lucza napján abroncs közé szórj a tyukoknak ojan *kását*, a ki a disznóölésbű’ kimaradt: gyüvőre sokat tojnak.“ (Ugyan e nap a parasztházakból nem adnak ki semmit kölcsön, mert így kivinnék a házból a szerencsét). Továbbá e napon nem szabad egy öltést sem varrni, mert a tyúkok nem tojónak.⁴⁷³

Bácsmegyében is Lucza-napja a legbabonásabb nap az évben. Miként *Nagy József* értesít: Luczanap *előtt való este* nem szabad átlépni a ház kapujának köszöbét, mert különben átlépik a Luczát, a mely szerencsétlenséget hoz az illetőre. Luczanap előestéjén, hogy a Lucza be ne jöhessen, bezárják az ajtót.⁴⁷⁴

Luczanap *reggel* korán 8—10 éves gyermekek járnak házról-házra, bejövet köszöntenek: „Dicsértessék a Jézus Krisztus.“ Aztán vagy 10—15-ször elmondják: „kot-kot-kot-kot-kotkodák, minden napra egy tojás.“ A hol nem hagyják őket elmondani, onnan elviszik a tyúkok hasznát. A hol a fiuk sokat kotkodákolnak, ott a tyúkok sokat tojnak.

Luczanapkor semmit sem adnak ki a házból; semmit kölcsön nem adnak, kölcsönt vissza nem fizetnek, boltba vásárolni legfeljebb hitelre mennek.

A ki Luczanapkor pénzt ad ki, annak Lucza a mellére ül.

Varrni Lucza napján nem szabad, mert különben a „tyukoknak gatyát varrnak“ s azok abban az évben nem tojnak.

Lucza napján a tyukoknak három abroncsba teszik az eleséget és azontúl kilencz következő napon mindig ezen abroncsokból etetik őket, hogy jó tojók legyenek és jól szaporodjanak.⁴⁷⁵

Rábaközben „az asszonyok azt hiszik, hogy ha Lucza-napján először férfi lép be a házba, az szerencsét hoz; de ha nő, szerencsétlenséget. Ezért a fiugyermekek kora reggel kezökben hosszú bottal, melyekkel a tyúkólat szurkálják meg, házról-házra járnak s a következő szavakat mondják: Aluszol-e gazda, ébren vagy-e gazda? *Isten száll a házadra hat ökörrel, hat lúval.* Jó tojósok legyenek a kétek tikjai, ludgyai és ollan vastag szalonája legyen a kétek disznójának, mint a *mestergerenda.* És ollan nagy es . . . e legyen a kétek leányának, mint a korsó. Agyon isten száz ólat, meg egy malacot, hogy egyikből a másikba futkozhasson.⁴⁷⁰

Ezen luczanapi szerencsehozó gyermekjárás, vagyis ugynevezett „*kotyolás*” másutt is megvan, de nem ugyanazon készüllettel hajtatik végre mindenütt. Nagy-Bakonak vidékén (Zala) egy tőkét vonszolnak az ajtó elé s arra ülve végzik a *kotyolást.*⁴⁷⁷ *Göcsejben* a szomszédból csenik a gyermekek a tuskót, melyen ülnek, míg mondókájokat végzik, mi aztán a gazdasszony zsákmánya marad.⁴⁷⁸ *Hont* ban Ipolyi szerint behavazott fővel, szalmába burkolva s lánczokat csörgetve aczéllal és kovával, hogy egész télen jól égjen a kályhában.⁴⁷⁹ *Vasban*, hol *palázolás*-nak hívják, némely helyütt legények végzik, kik egy jó csomó szalmát összekötnek s hónuk alá fogva kezdik hajnalban a palázolást. A kályha vagy kemence mellett való szögletben foglalnak helyet a hónuk alatt szorongatott szalmából keveset a földre hintve és azon megtelepedve, vagy letérdepelve.

Elhnenetelők után a gazdasszony gondosan összeszedi a földre hintett szalmát, hogy majd a kotlós fészkébe tegye.⁴⁸⁰

A jókívánságok elseje mindig az, hogy a tyukok, ludak „ülőssek” legyenek és sok más egyéb mellett, hogy: adja Isten, hogy még több Lucza napját is megérhessenek.⁴⁸¹

A luczanapi járáshoz nem kell a háziak engedelmét kikérni és jutalma is szivesebb, mint a többinek.

Lucza napján fognak *Göcsejben* a „Lucza-széken” kívül a *nyirág-seprű* készítéshez, mely szintén karácsonyig tart. Karácsony éjjel az éjféli misére viszik, hogy megszentelést kapjon. Mise után haza viszik s otthon az udvarban elrejtik. Karácsony után való napon a gazda ezzel a seprűvel

birtokát megkerüli s hazamenve újólág elrejtí. Ha az év folyamán át valaki a körüljárt birtokról el akarna valamit vinni, vagy ezen területről gyümölcsöt szeretne lopni, e föld határából semmit sem bir kimozdítani. A fáról mindaddig nem jöhet le, míg a gazda az ő szentelt seprűjével meg nem seprűzi.⁴⁸²

Ugyancsak göcseji népszokás, hogy „Luczanapján annyi pogácsát sütnék, a hány tagja van a családnak. Bevetés előtt a családtagok számának megfelelően a pogácsákba egy-egy tollat böknek s megjelölik, hogy kié az egyik, kié a másik. A kinek tolla a kemenczében megperzselődik, az a következő évben meghal.“

Lucza napján kell hozzáfogni a *kis szék*, az ugynevezett *Lucza széke* készítéséhez a dolgot úgy intézvén, hogy épen karácsony estére készüljön el.

Luczanapkor kell hozzákezdeni a Luczanaptár készítéséhez. Följegyzí az ember, hogy mindennap karácsonyig milyen volt az időjárás. Minden nap egy-egy hónapot képvisel. A derült napnak derült hónap felel meg, a borús napnak esős hónap.

Göcseji néphit szerint: *Lucza napján nem jó a szomszédhoz menni*. Ha oda kell menniök, üljenek le, különben a tyukok nem ülik meg a fészket. Azért sem tanácsos ilyenkor a más házánál való látogatás, mert annak, kinél a látogatás történt, a *szerszámok nyelébe vert ékek* nem állanak meg, nem tartanak.⁴⁸³

Hogy varrni nem jó, azt már láttuk. De tilalmas másféle asszonymunka is, arra is vannak adataink. Így: Lucza napján nem szabad fonni, szöni, lugozeni, kenyeret sütni. Lucza napján (l. M. Mythologia 422) sőt, tüzet a házból kiadni veszedelmes, mert ez által Lucza haragra indítatván, rettenetes kinokkal bünteti a ház lakóit.⁴⁸⁴

Vajjon azonban ki lehet az ősvallás ezen félve tisztelt istenasszonya, kinek helyét a kereszténységben Lucza foglalta el? Ki az, kitől a lányok s a házbeliék egészséget, sok csirkét, ludat, gerendavastagságú szalonnát, száz malaczt kívántak és vártak; ki ünnepének megszentelését főleg az asszonyoktól kívánta meg?

Az olvasó már készen van régen az itélettel, hogy a

Lucza nagy ünnep lévén, nagynak kellett lenni az ünnepeltnek is, s kisebb nem lehetett, mint a magyar ősvallás mindent magára vonatkoztató szelleme: a Nagyasszony, ki ekkor házi tündérei körében ünnepelteté magát, talán mint a leányokat pártfogoló „Kisasszony.”⁴⁸⁵

Barna Ferdinánd akadémikusunk Ipolyival egyetemben azt vallja, hogy „Lucza napja” a régi naptár szerint decz. 24-ikére esett.⁴⁸⁶

Annál jobb, ha a napfordulati nagy nappal, a karácsonynyal összeköthetjük, ámbár sok tekintetben önállónak és a kereszténységben karácsonynak nevezett évfordulati ünneptől függetlennek látszik is a Lucza nap, mely az ősvallásban talán csak „Kisasszony” napja fogott lenni.

Karácsony.

A pogány karácsony maradványai. A tűzhely karácsonyi szerepe. Az asztal felszerelése és jelvényei. Az időjárás körül való tájékozódás. A karácsonyi eledelek hathatós volta. A gazdaságra vonatkozó fogások. A jövőendő megnyilatkoztatásának egyes módjai. Az ég jövőendőmondása. A marhák megszólalása. Karácsonyi tilalom.

A keresztény karácsony egyszersmind napfordulati idő lévén, bizonyos, hogy a nap miatt ünnepe volt az ősvallásnak is. E mellett szólnak a karácsonyi népbabonák, melyeknek semmi kapcsolkozásuk sem lévén a keresztény karácsonynyal, méltán úgy tekintendők, mint a pogányság maradványai.

Az ősvallás karácsonyának ezen töredékeivel találkozunk a székelységben, a tiszai magyarságban, a palócoknál és a nyugati határra eső Göcsejben.

Ezen töredékeket mint ugyanannyi mozaikdarabkákat a helyére illesztve, képét kapjuk a kereszténység előtti karácsonynak, mely kivehetőleg a családnak házi áldozó ünnepnapja, a rosszak ellen való védekezés kedvező alkalmá és a jövőendő megnyilatkozásának szent ideje volt.

Kezdjük a tűzhelyen! Erdélyben sok helyütt karácsony estéjén a cselédség egy fatuskót hoz be a házba, melyet a gazda tesz a tűzhelyre. Tesz e szavakkal: „Áldott legyen Krisztus születése napja.” A gazdasszony meg szalmát hoz be, melynek egy részét a tuskóra dobja, a többit meg elteszi a

kotlók számára, hogy jól költsenek. A tuskó maradványa a jövő évre tevődik el.⁴⁸⁷

Göcsejben *Karácsony böjtjén*, miként Gönczy Ferencz után értesülünk, ebéd előtt a család mindenik tagja részére egy-egy darab fát támasztanak a *tűzhely mellé*. A fákat, hogy megtudják, melyik kié, megjelölik. A melyik magától, vagy véletlen érintéstől eldől, annak a birtokosa a következő évben meghal. Ha egyiknek fája sem dől el, a következő évben a családban nem lesz halálozás.⁴⁸⁸

Némely vidéken éjféli mise előtt a ház asszony-népének valamelyike a tűzhelyen összesöpri a *parazsat*, arra vékonyan hamut hint. Mise után megnézik a parazsat, valaki meghal a háznál, ha annak koporsó alakja van.

Az asztal a családnál a karácsonyi üldozat-oltár, mely ez alkalommal mindig *abroszszal* terítettik be. A *karácsonyi abrosznak* imitt-amott még mindig nagy szerepet juttat a népszokás.

Göcsejben azt az *abroszt*, melylyel karácsony előtt való estén az asztalt betérítették, *vízkeresztnapjáig hagyják ott* s abban az évben abból a ruhából vetnek („*vető ruha*”), hogy a vetés jól sikerüljön.⁴⁸⁹ Szeged vidékén, ha a jószágnek baja van, *karácsonyi abroszszal* kötik keresztül. Másutt a tejevesztett vagy a rugós tehéneknek használ a *karácsonyi abroszszal* való betérítés és a *nyirfa* seprővel való veregetés, A hasafájós lovakal meg már karácsonyi kalappal (mely *karácsony estéjén* az asztalon volt) kell veregetni.

Magát a karácsonyi asztalt illetőleg elég számosak és beszédesek hagyományaink. Lássuk tehát az ünnep jelentősége tekintetéből mit szokás alá- és rátenni.

Erdélyi néphit szerint karácsonykor az *asztal alá* tett szakajtóba beszáll a kis Jézus, azért szénával kell a szakajtócskát megtölteni. A széna alá kukoriczát szokás tenni. E kukoriczától két akkorúra hizik a szárnyas jószág, a szénától meg a lábas jószág. Karácsonykor a palócz gazda beviszi a kocsija kerékkötő lánczát s odaköti az asztal lábához abban a hitben, hogy abban a kocsiban, a melyikre ezt a kerékkötő lánczot akasztja, igavonó murlója egész esztendőn át nem romlik meg hajtás közben és sem őt, sem lo-

vát, sem ökrét semmiféle baj, szerencsétlenség, pld. székérfelfordulás, tengelytörés nem fogja érni (Parád.)

A *göcsejiek* is szénát, szalmát meg ekevasat tesznek a karácsonyi asztal alá. Az asztalra a *csertamellékiek* egy-egy marék buzát, rozst, zabot, kukoriczát stb., sodrófát, köpülőt s kaszakövet. Mik részint a jó termés biztosítékai, részint az egyes tárgyaknak bűvös szerré való fölavatása. (A karácsonyi sodrófával a beteg embert és állatot dörgölik meg. Az ilyen köpülő a tejfelnek vajjá való gyorsabb őszszemenését segíti elő. A kaszakövet megkenésre használják, ha a tehén tölgye megkeményedik.)⁴⁹⁰

Göcsej éjszaki részén meg rosta, sűrű szita, kaszakő, só, egy új seprű, ekevas és egy szakajtó zab kerül az asztalra. (A rosták a buza megcsörmölyödése ellen hasznosak. A seprű boszorkányok ellen foganatos. A sóval a kis bornyut hintik be. A zabot a tyukoknak adják, hogy jól tojjanak.)⁴⁹¹

A mit az ősvallásban a karácsonyi áldozattételkor élőszóval kértek isteneiktől, annak jelvényei ma is együtt vannak a család házi oltárán: az asztalon.

Jelképes kérést foglal magában a következő göcseji szokás is. Karácsonyra majdnem minden háznál friss kenyeret sütnék; ebből egy *györkét* (karajt) az *abrosz* alá dugnak, melléje olvasót s a család minden egyes tagja hozzájárulásával pénzzel megtöltött erszényt tesznek, hogy mindezekben egész éven át bővelkedhessenek.

Az asztalon a helye a *jövő évi időjárást megjósoló* tárgyaknak is, milyenek Göcsejben a bemetélt és megsózott vörös hagyma, melyeket az asztal négy szögletére tesznek. Megmutatja a bortermést és a marha betegségeknél is használ. Karácsony este, mielőtt az éjféli misére mennek, az asztal négy sarkára három-három kivájt *vöröshagymát* tesznek s azokat a hónapok neveivel megjegyzik. Mindenikbe sót tesznek. Az éjféli miséről visszajöven megnézik: a mely hagymában a só nedves, azon hónap szintén nedves, esős leszén.⁴⁹² Néhol ilyenkor egy üveg bort s ugyanolyan nagyságú üvegben vizet visznek az asztalra. A szerint, a melyik kidagad, lesz jó bortermés vagy nedves idő.

Karácsony bõjtjén *ebéd előtt* a gazdasszony egy abroncsot vesz s az általa bezárt szűk térre hinti a barmfiak ételét, hogy az egész éven át úgy együtt maradjanak, mint az abroncsban voltak.

Magának a karácsonyi edeleknek is különös erőt és hatást tulajdonít a néphit. Karácsony bõjtjén, mielőtt a gazdasszony az *ebédet* betáalná, azon tepsiből, melyben kalácsot vagy rétest sütött, az ebédre készített ételek mindegyikéből ad a majorságnak.⁴⁹³

Szokásban van a *palóczoknál* a karácsony ünnepén elhullott kenyér- és kalácsmorzsát, mit ők röviden „*karácsonyi morzsalék*”-nak neveznek, összegyűjteni s azt egy vászondarabba kötve az istállóban a jászol vagy az ajtó fölé gerendára akasztani azért, hogy az ördög vagy a „*bibányosok*” el ne vegyék a jószág hasznát (mert az ilyen bűbajos úgy megtudja a szemével verni a tehenet, hogy nem tejet, hanem vért fejnek tőle). De ha esetleg a jószágot már megrontották, a „*karácsonyi morzsalékkal*” megfüstölik abban a bizonyosságban, hogy ezáltal segíteni fognak a beteg jószágon, „ha még úgy kivan is erejébű’ szakadva.”

Némely helyen a „*karácsonyi morzsalékot*” tavasszal, midőn már a föld fölmelegszik, elvetik a kertben s aztán abból „szörnyen jó szagú fű nyeöl olyan, a kinek a fe’dtől a tetejéig leveli van” (fodormenta).

Karácsony bõjti *ebéd után* a göcseji gazdasszony *egy órahosszat* marad az asztalnál, hogy tyukjai jól kotyoljanak.

A *palóczoknál* szokásban van, hogy karácsony estéjén a gyermekek „*étel előtt*” elmennek a szomszédba s bekiáltják az ablakon: „Itt legyen a kotkodács, nállaónk meg a sok tojás!”⁴⁹⁴ Szeged vidékén karácsony este vacsorakor dióbelet legelőször a beteg gyermeknek adnak, a héját megfüstölik és olyan udvarba hajítják, hol egészséges a gyermek, hogy az ő gyermekök is egészséges legyen.

Nagy a karácsony estéje- és éjjelének foganatja a néphitben a *gazdaságra*; de ez a *jövendő megnyilatkozásának is egyik szent éjszakája*.

Ha azt akarja a gazdasszony, hogy korán sok csirkéje legyen s azok el ne dögöljenek és el ne széledjenek, akkor

karácsony éjszakáján összekever annyi buzát, árpát, kukoriczát, hogy a két karácsonyi napon elég legyen apró jószágainak, azután az első ünnep reggelén az udvar közepére kitesz egy nagyobb abroncsot s abba hinti a kevert eleséget.

A tyuknak, hogy jó tojó legyen, a *palóczoknál* zabot adnak karácsonykor. Parádon, Bodonyban tyuk- és libatojásra ültetik a kotlós tyukot.

A gunár-libába jó a *palócz asszonyok* szerint karácsonykor 2—3 girizd foghagymát dugni.

Ugyancsak a *terpcsi* asszony azt szokta tenni, hogy karácsony éjjelén kivisz magával a tyukketreczhez egy üres zsákot, aztán egy baltával jól megveregeti a tyukól alját, oldalát, meg az „ülőt” is, mondván a tyukoknak: „Agyon váglak, ha tele nem tojjátok a zsákot!”

A *szegediek* is azt hiszik, hogy nem pusztúl el a csirke, ha karácsony éjjel hozzák a fészeknek való szalmát.⁴⁹⁵

Szabolcsban karácsony-éjszakáján az élemedett asszonyok piszkafával szurkálják a tyukokat az ülőn, hogy jól tojjanak.

A *gőcsejiek* éjféli mise előtt a marhákat megéttetik, megmegitattják, hogy frissek legyenek.

A *palóczok* az igavonó marhának, hogy egész éven át jóízűen egyék és igyék, éjféli mise előtt „első harangszókor” enni szoktak adni, „beharangszókor” megitattják. A lovat, hogy jól menjen, éjféli misekor piros almáról itatták meg, t. il. a gémes kut vállujába vizet huztak s 2—3 darab piros almát tettek belé.

A *gőcsejiek* karácsony este szalmát dugnak a csizmába s azt kis-karácsonyig bennhagyják. Ekkor kiveszik s edénybe gyömszőlik. Ha a marha fölfuodik, a szájába tesznek és rágatják. Némely háznál ilyen szalma 30 éves is található.⁴⁹⁶

Legnyugtalanabb éjszakája karácsonykor a *tyukoknak* van; mert nem csupán a gazdasszony, az öregasszony, hanem a leányok is fölverik őket. Ezek azonban már nem kevesebbet, mint a jövőendő megnyilatkozását várják tőlük. Sok helyen, így a többi között a *Szilágyságban* karácsony estéjén, mikor éjféli misére harangoznak, kimegy a leány a tyuk-

ólhoz s megzörgeti az oldalát; ha a kakas szólal meg, még abban az évben férjhez megy.⁴⁹⁷

Néphiedelem szerint karácsonykor az *ebugatásban* is nyilvánulhat a jövő. Némely helyütt a leány az éjféli misére való harangozáskor fölsepri a házat, a szemetet keletnek fordúlva szórja ki s fütttyent a kutyának. A merről a kutyaugatás hallatszik, arra lakik az, a ki őt el akarja venni.⁴⁹⁸

A *Szilágyságban* karácsony-estén annyi vágott fát ölelnek föl, a mennyit tudnak, ha páros a fadarab, férjhez mennek esztendőre, különben nem.⁴⁹⁹

Annak is módját tudják ejteni, hogy a nevét megtudják vagy épen meglássák. Az *ólomöntés*-, *Lucza széke* s a *12 órai tükörbenézésről* nem is szólva, hogy a *palóc* megtudhassa: melyik legény veszi el az ismerősök közül, következőleg jár el. András-napkor annyi darab galyat tör le a kert fáiról és eleven sövényről, a hány legényre gondol. Melyik kit képviseljen, megjegyzi magának. Azokat aztán uj fazékba teszi, s mindennap éjféli miséig „nap keőtyi eleőt” merített patakvízzel megöntözgeti azt hívén, hogy a melyiknek a galyacskája *kivirágzik* illetőleg rügyet hajt karácsony éjjeléig, az a legény fogja feleségül venni.

Éjféli misére menet a *göcseji* leány a vele szemközt jövő fiu-gyermektől megkérdezi nevét. A milyen nevet mond, olyan nevű lesz az ura. Ilyen szokás másutt is tartja még magát.

Meglátja jövendőbelijét, ha éjjeli misére való harangozáskor betekint a *kútba*. Ha mise után megeszik egy *halat*; de semmit sem iszik rá. Ha egy *almát* visz a leány magával a misére s mikor az egyházba lép, beléharap. A ki utána megy, az veszi el.

Szabolcsi hiedelem szerint a karácsony éjjélkor merített viz *aranyvíz*, belőle karácsony reggelén jó a leánynak mosdani, hogy szép legyen és innia, hogy betegség ne érje.

Karácsony a jövendő megnyilatkozása más tekintetben is. Karácsonykor az utolsó 12 órai harangütéskor, ha valaki *jövendő sorsát* tudni akarja, menjen a *keresztútra* s onnan nézzon vissza. Más vidékek szerint: ha az ember a karácsonyi éjféli mise előtt a keresztútra megy, ott egy bottal

magának, tulajdonképen maga körül kört húz s botjával kezében a kör közepén áll, urfelmutatáskor jól kivehető kísértetek jelennek meg mellette. Ha nem ijed meg tőlük, akkor minden kívánsága teljesedni fog, s meg fogja látni, hol *vetődik föl a pénz*. Ha megijed és helyét elhagyja, a kísértetek elviszik.⁵⁰⁰

Karácsony éjszakája *naplára az egész évi időjárásnak*. A régi emberek karácsony éjjel az egyházból kijövet az égre tekintés s a szélirány számbavétele után megmondották: lesz-e azon évben döghalál?⁵⁰¹

A *szeged-vidékiek* őstapasztalata szerint: „ha karácsony écczakáján sok csillag van az égön, akkó jó termés lesz, mög jószág is lesz.”⁵⁰² Ha a karácsony-éj csillagos, tartják a *göcsejiek*, akkor setét (tele) lesz a pajta, ha felhős, akkor világos (üres) lesz a pajta a következő évben.

Jellemzi a karácsonyt azon néphit is, hogy a karácsonyi mise urfelmutatása alkalmával a *marhák emberi hangon szólnak meg*, amit az istállóban az embernek nem szabad meghallania. A ki hallaná, meghalna. E beszéd kívülről bögésnek tűnik föl.

Őskeletonek tartom a karácsonyi munkát tilalmazó néphagyományt is, milyenek: *Göcsejben* a néphit, hogy a karácsonyi ünnepekre a fonalat el kell dugni, mert a ki azt az ünnepek alatt valahol meglátná, *szemfájós* lenne. — Ami szemét karácsonykor a szobában és istállóban összegyűl, azt az ünnepeken keresztül harmadnapig, némely vidékek hagyománya szerint, nem jó összetisztogatni és kivinni.⁵⁰³

Karácsony böjtje estéjén és karácsony délelőtt nem jó tisztítani az istállót, mert *beleesik a jószágba a dög*.

Karácsony reggeltől harmadnap reggelig nem jó vakarni a lovat, mert *rühes* lesz.⁵⁰⁴

Karácsonykor ruhát szárítani nem szabad, mert arra a rudra, melyen a ruhát szárítják, a marha bőre jut fel.

Karácsonynak még más őseredetre valló népszokásai is vannak nálunk, melyek közül még egy-kettőről ezuttal kell megemlékeznünk.

Karácsonyi regesek. A legrégibb regesdal. A reges dalok mythoszi vonásai. A regölés régenten jelvény (bálvány) körülhordozása mellett történt. A osoda-szarvas emlékezete. Az aprószentek. Gyermekültlegelés. Szilveszter-esti babonák.

A „regösökről“ nem itt van helye szólanunk, hol csupán azon karácsonyi népszokást kívánjuk érinteni, melynek már csak Erdély és a Dunántúl egy-két megyéjében vagy még meg a divatja. Mindkét helyen *ünnepi köszöntő*, melyet kisebb csapatokba összeverődött legények végeznek dúdolva némi ajándék fejében karácsony másodnapjának (Szent-István vértanu napja) előestéjén s gyakorolnak új évig.

Az eddig felmerült reges dalokat tanulmányozva és egymással összevetve, mindjárt szembetűnik, hogy a keleti és nyugati országrészek *reges mondókái közös eredetre és célra vallanak* daczára annak, hogy terjedelem- s gondolatmenet és külső alak tekintetében egymástól lényegesen elütnek.

Az is megállapíthatónak mutatkozik, hogy a lassán jöddögélő regés mondókák között az elsőség a Kriza János Vadrózsáiban 268. sz. alatt adott „*Regesek dalá*“-t illeti s ez fog legközelebb állani azon keresztény előtti pogány énekhez, melyet még valóságos regesek (*regölők* vagy *regülők*) énekeltek.

Bajos eligazodni ezen reges énekeken; de már az eddig fölmerült töredékek sem nélkülözik a mythologiai vonatkozásokat.

„*Porka havak esedeznek*“ (hulladoznak). Sűrű havazás közt érnek „Sándor Ferencz udvarára,“ a *nyulak* és *rókák nyoma* az útmutatójuk. Már a *hétfalusi csángoknál* csak ennyit mondanak:

„Porka hava esedezik; de hó reme róma.

Nyulak, rókák jáczadoznak; de hó reme róma.⁵⁰⁵

Magukat messziről, Nagymagyarországból érkező jövényeknek vallják: „Meggyüttek Szent-István szolgái hives havas országból“ (Zalamegye). „Megjöttek szegény Szent-István szolgái, elfagyott kinek füle, kinek stb.“ (Vasm.)

Nyoma van a „regölés“ egykori üldözése- és pogányság-számba vételének is: „Ne fuss, ne szaladj Szent-István királyunk! Mi sem vagyunk ördögök, hanem a te szolgáid.“⁵⁰⁶

De fordítottak és változtattak is rajta; innét van meg mindenikénél az értelemnek homályos volta, s ugyanazon gondolatnak eltérő nyilatkozása. Hanem azért nincsen belőlük kiölve az ősi meggyőződésnek minden hitágazata, mint a „régí törvény” (ó-vallás), „nagy rőt ökör,” „ködökibe’ köbölkomló.”

A „régí törvényt” mely már a magyar kereszténységgel áll szemben, elég gyakran emlegetik ezen reges köszöntések, hanem természetesen, már egészen a lényegesnek tudata nélkül. Így Krizánál „régí törvény, nagy ökör.” — A *hegyhátí* (Vasm.) mai gyakorlat meg már úgy tudja, hogy: *rét ökör régí törvény*. A kettőt egy lélekzetvétellel mondja ki, holott az eredetibb szöveg azt is tudja még, hogy: a nagy rőt ökör hátán által hatvan kolbász, ködökibe köböl komló. A *hétfalusi* mondóka pedig már azt vallja, hogy „a pajtában egy rend ökör,” „hátán által hat font kolbász — — Farka botján két kupa ser.”

Ugy látszik tehát, hogy az ó-törvény (= az ósvallás) azt hozta magával, hogy vörösre festett s teleaggatott ökör-alakban jelképeztessék az áldásnak a házhoz való vitele. Ezért mondja talán a reges ének: „Rét ökör régí törvény! Szálljon isten — A házukba; — Szárnyával, seregével, — Vetett asztalával, Teli poharával.” (Hegyhát Vasm.) Vagy a zalamegyeinek eme részlete:

Kelj föl gazda, kelj föl!
Szállott Isten házadra
Sereg angyalával,
Vetett asztalával,
Tele poharával.

Ritka eset, hogy elő ne jöjjön a *csoda-szarvas*, mely azonban a mai reges énekekben már egészen a kereszténység szolgálatában áll:

„Amott keletkezik egy fekete felhő. Abban lengedezik *csuda fiu-szarvas*. Csuda fiu szarvasnak ezer ágaboga gyujtalan gyuladjék, ótatlan alugyék” (Sorki-Tóth f.)

„Elgyüttünk, elgyüttünk *Szent-István szógái, régí szokás szerint szabad megtartani*. Amott keletkezik egy sebes foló víz, azt körülálják. Csodatevő szarvasnak ezer ágú boga, ezer mise-gyertya gyuladván gyulaggyík, altatván aluggyík.” (Repcze vidék.)

„Amott keletkezik egy kerék-pázsit, abban legelődik csoda fiu-szarvas, annak a szarvasnak ezer ágaboga. Misedmondó gyertya gyújtatlan gyuladjon, ótatlan aluggyék.” (Hegyhát vidék.)

„Emitt keletkezik egy fekete pázsit, abba legelészget a csuda fíuszarvas, csuda fíuszarvasnak ezer ágaboga, ezer misedgyertya gyújtatlan gyuladjék, ojtatlan aludjék.” (Nagy-Bakonak.)

Tehát mintha az ősiség ekkor szokott volna megemlékezni a magyarság ősatyjáról is, kit a védő 'szellem szarvas alakjában vezetett a *kerek-tenger* partjaira!

A gazda, gazdászony *regülésében*, megköszöntésében mythoszi részletek nem adják elő magukat s még kevésbé a család hajadonjait illető jókívánságokban, miért is a rege-sektől elszakadhatunk, hogy a többi karácsonyi és vele kapcsolatos népszokások felemlítésének is helyt adjunk.⁸⁰⁷

*Aprószentek napi korbácsolás.*⁸⁰⁸ Mint eleven népszokás már csak kevés helyen tartja magát. Így a többi közt Zalában *Nagy-Bakonak* vidékén, hol „aprószentek napján” (december 28), miként Wagner Aladár írja, reggel 8 vagy 12 fűzágból font korbácscsal szokták megverni az embert. A gyermekek házról házra járnak korbácsolni, miért rendesen aszalt gyümölcsöt kapnak, a legények pedig meglesik a templomba menő leányokat s verik el és sokszor nem nagy kimélettel, mert azt tartják, hogy csak akkor használ, ha fáj. Akit pedig meg nem korbácsolnak, az a jövő korbácsolásig sem egészséges, sem szerencsés nem lesz.

Hálá Isten, hogy megértük apró szentek napját,
Engedje Isten, hogy még többször is megérhessük;
De ne ilyen búval, bánatval,
Hanem örvendetesebb napokkal.

Ezen négy első sórnál nem ütnek, de a következő sorok végén mindig *egy-egy korbács csapást* kap az ember:

Friss légy! — Keléses ne légy! — Porzsovás ne légy!
— Ez új esztendőben egészséges légy! — Ha vizért küldenek, bort hozz! — Ha borért, akkor vizet hozz! — *Le*-nek küldenek, *fő*-nek menj! — *Fő*-nek küldenek, *le*-nek menj! —

Adjon Isten bő bort, bő buzát! — Lélek üdvösséget, friss egészséget!

Ha hajadont korbácsolnak, mindig hozzáteszik e kis figyelmeztetést: „*lányok férhő*!”⁵⁰⁰

Márton József meg a „Sorki-Tótfalu néprajzi vázlatában” mondja, hogy aprószentek napján a legények már előre készített korbácsokkal hármásával, négyesével járják a házakat. Akit ezen a napon meg nem korbácsolnak, az abban az évben keléses lesz. A korbácsolásért kapnak pálinkát, kalácsot vagy néhány krajezárt.⁵¹⁰

A *szilveszteresti* babonák a vallás jeles napjául gyanítatják újévünk előnapját, vagyis inkább annak estéjét.

A *szathmár-németi* néphit szerint: ha az ember *Szilveszter éjszakáján* egy négylevelű *lóherét* tesz feje alá, akkor amit azon éjjel álmodik, az be fog teljesedni.⁵¹¹

Deés-en Szilveszter este a parazsat betakarják hamuval. Ha reggel van még alatta eleven szén, az szerencsét jelent.⁵¹²

A *zilahiak* szerint: „Ha valaki Szilveszter este a zasztalt tizenkét órakor két embőrnek megteríti, egy györtyát teszén a zasztal közepire, a zajtót becsukja, kimengyen s ezurdén kilenczezer futva mögkerüli a házat, osztán a kúsjukon beníz: megláttya a zasztalnál a jövendőbelijit.”⁵¹³

Zilahon: Szilveszter-este tizenkét órakor összegyűlnek a jányok. Elmennek a patakho’ s visznék magukkal kilencz-kilencz darab *haút szenél*, kilencz-kilencz darab *forgácsot*, kilencz-kilencz darab *saut*. A forgácsoknak nevet adnak, mindenikre rákötnék egy darab szenét és sant s előresztik a vizén. A mejik nőm úszik é’, az a legin veszi é’ eőket. Ennek kiáttyák a nevit kilenczezer stb.⁵¹⁴

*

Új esztendei babonák. „Három királyok” vize és köszöntése. A Gyertyaszentelőhöz kötött néphit. Balázsjárás. Vínóze nap és Pál fordulása napja.

Ősnaptár. Szerencsés és szerencsétlen napok.

„Ha asszony-ember jön a házhoz *új esztendőben* először, akkor a házat egész esztendőbe’ sok szerencsétlenség fogja írni” a *szolnok-dobokai* néphit szerint.⁵¹⁵

Göcsejben azt tartják, hogy kis malaczt kell ölni, hogy a disznó a házba szerencsét turjon.⁵¹⁶ Új évkor nem jó pénzt kiadni, pörlekedni, mert egész éven át sem fogyunk ki a kiadásból és zsörtölődésből. Egész évre szól az újévi házi tisztaság és az egyéni maga-csinosítás is.

A *szathmármegyei* néphagyomány szerint: újév napján a tyukokat egy abroncsból kell étetni, hogy együvé járjanak tojni.⁵¹⁷ (Patóháza.)

Vizkereszthez kevés számba vehető népszokás tapad. Azelőtt általános volt e napon és annak hetében a ház szentelés,⁵¹⁸ mely némely vidékek gyakorlata szerint kiterjed a gazdasági épületekre is, mint ól, istálló. Ekkor szenteltetik a víz, három királyok vize,⁵¹⁹ melyből régi szokás szerint egy edénnyel minden háznál kellett készletben lenni azon esetre, ha emberben vagy állatban hiba esik. Ilyen esetben hasznos a vele való locsolás vagy mosdatás.

Göcsejben a mezőre kihajtott marhákat azért locsolják meg vele, hogy a boszorkányok ne árthassanak nekik, s orvosságnak tartják torok-, szem- és fülfájás ellen.⁵²⁰

Vizkeresztkor a nagyobb gyermekek sok helyütt háromkirályokat járnak köszönteni kisebb csapatokban, vagy hármásával, énekelvén az ismert egyházi éneket: „Három királyok napján.”

Gyertyaszentelő-kor minden katolikus ház küld az egyházba megszentelés végett egy vagy több szál viaszgyertyát. A göcsejiek a dagadt, felpuffadt gyomrú betegnek ilyen szentelt gyertyából egy égő darabkát levágnak s azt köldökére téve üveg pohárral leborítják. Az ekként kialvó gyertyaláng kiszívja az illető betegségét. A szentelt gyertyából, mondja Gönczy, a torokfájás ellen némelyek egy darabot lenyelnek. A hova Gyertyaszentelőkor a nap besüt, oda a szél a havat behordja és pedig annyira, a mennyire a besütés elért.

Gyertyaszentelő napján, ha a nap a papot az oltárnál éri, akkor még negyven napig hideg lesz.⁵²¹ (Baja).

Ha vizkeresztkor, tartja a palócz néphit, gyöngye az idő, az *izék*-it is félre kell tenni a takarmánynak, mert később olyan szükiben lesznek, hogy azt is megessi.⁵²²

Balázs-napján van a gyermekek „Balázs-járása.” A „Balázs vitéze” közmondáshoz Erdélyi azon magyarázatot adja, hogy katonának öltözött gyermekek jártak volt házrul házra Balázs napján; innen a közmondás, mely gyenge katonát jelent.⁵²³ Talán már Göcsejben sem tartanak a gyermekek többé Balázs-járást, mely a gyermekeket azelőtt egészen farsang végeig foglalkodtatta s mondokából és közös éneklésből állott. Azon kettős nézet között vagyók ingadozó, hogy a Balázsjárás egy a Gergelyjárással s ezen esetben ugyanazon vidéken a kettőnek együttes jelentkezése lehetetlennek volna tekintendő. Vagy hogy a Balázsjárás kölcsönzés és ezen föltevésnek látszatra kedvez a göcseji egykori Balázsjárás, hol a gyermekszereplők *püspök, deák, kapitány* képeben mutatkoznak, vagy máskor a *császárt* adták; tehát idegeneket.

Ezen kívül sok egyes napokhoz különféle hagyományok kötvék, melyek a néptudatban általánosak ugyan, de valójában kölcsönzésnél nem egyebek, mint az időjárás jóslatai, péld. „*Hogy ha fénylik Vincze, megtelik a pincze.*”

„Ha vizkereszt napkor megeseppen az eresz, tedd el az íziket.” (Szilágyság.)

„Pál fordul köddel, ember hal döggel.”

Nincsen benne kétség, hogy az ősvallás korának is megvolt a maga „rovásos” *naplója*, melyet akkor ki-ki maga készített. És készíthetett, mert az egyedül csak abból állt, hogy vett egy botot, azt 13 oldalúra faragta, minden oldalra egy-egy hónapnak a jegyét róttá vagy festette rá. A 13 oldalt külön-külön 28 részre vagyis napra osztotta; minden hétnél kitüntette a hét egyes napjait és az évet egy nappal később kezdván számlálni a 7. 14. 21. 28. napokra eső holdváltozat idejét kimutatta.

Ezen ősnaptárban az ünnepeken kívül fogtak lenni még számos babonás napok, melyek bár már nagyon töredékesen, még a mai hagyományban is élnek. Így tudjuk, hogy a finneknél a *vadászatnak*, nálunk meg a *méhészetnek*, *kincskeresésnek*, sőt majdnem minden foglalkozásnak megvan a maga javasolt vagy tiltott, *szerencsés vagy szerencsétlen napjai*.

Igy a kincskeresésre *alkalmas napoknak* tartatik:

Januárban kis-karácsony napja másodnapja. Vízkereszt napja.

Februárban Szent-Julianna asszony napja, Üszögös Szent-Péter napja, Szent Bálint napja.

Márcziusban Szent-Gergely napja, Longinus vértanu napja.

Áprilban Szent Liborius napja.

Májusban Szent-Zsófia napja és utána harmad nappal.

Juniusban Mária-Magdolna napja.

Augusztusban Szent-István király napja.

Szeptemberben Kisasszony napja és Egyed napja.

Októberben Szent-András apostol napja és Gál napja.

Novemberben Szent-Márton, Szent-András apostol napja.

Deczemberben: Szent-Miklós, Szent-Borbála napja.

Szerencsétlen napok:

Január 1. 2. 6. 11. 17. 18.

Február 8. 16. 17.

Márczius 1. 12. 13. 15.

Április 1. 3. 15. 17. 18.

Május 8. 10. 18. 30.

Junius 1. 7.

Julius 1. 5. 6.

Augusztus 13. 18. 20.

Szeptember 15. 18. 30.

Október 15. 17.

November 1. 7. 11.

Deczember 1. 7. 11.

Mindenekfölött szerencsétlenek márczius 3, augusztus 17, szeptember 1. 2. 30. Ezekhez járúl április 1-je, kin Judás született; szeptember 1-je, kin az angyalok pokolra hányattak; augusztus 1-je, kin Káin Abelt megölte, szeptember 1, kin Sodoma és Gomorrha elsülyedtek.⁵²⁴

Szerencsétlen napokon, a melyekhez számítják még január 5. 8. 15, február 1. 6. 19, márczius 5. 16. 17, április

6. 7. 20, május 8. 18. 20. 31, június 8. július 17. 20, augusztus 1. 2. 10. szeptember 3. 30. okt. 5. 6. november és december 5. 6, napjait, — nem jó valamibe kezdeni. A kik ezen napokon betegülnek meg, nehezen lábálnak ki bajukból.

A mint a holdév némely napjai őseink ünnepei valának: úgy a hét napjai között is megvolt a különbség, ünnepség és szerencsés mivoltuk tekintetéből.

A hétköznapok ős nevei feledésbe mentek. Úgy látszik, hogy eredetileg 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 volt a nevök, illetőleg az egymásután volt névadójuk.

*

„Hétfő hetibe. Kedd kedvibe. Szerda szerelmibe. Csütörtök csűribe. Pentekepítvárába. Szombat szobájába. Vasárnap kétszer az isten házába. Hold-ünnepok. Szerencsétlen órák.

Hétfő. Gyaníthatólag nem a hétfő vezette be a régiek hetét is. A mordvaiaknál a *leregő-istenfiú*-nak (Warma-Páz) volt e nap szentelve, ki az *erdők nagyszonyjának* volt magzatja. Félelmes isten volt, mert éjszak zord tájának nincsen jobban rettegett hatalma, mint a hideg *éjszaki szelek*. De engesztelék is, őt áldozataik alkalmával mondván: Vampaz, küldj enyheszellőt!

A hétfőről⁵²⁵ azt tartja a babona, hogy: a hogy kezdi a hétfő a hetet, a többi napok úgy fogják folytatni. „Ha hetfűn valami szerencse ír, az egész héten szerencsés leszel,” tartja a háromszéki hagyomány.⁵²⁶ Talán ezt akarja mondani a régi kis vers is: „*hétfő: hetibe.*” Erre vall azon szilágysági nézet is, hogy: hétfőn vagy vasárnapján ha férfi jön először a házába, szerencsés; ha nő jön, szerencsétlen léssz.⁵²⁷

Kedd. Szeretném állítani, hogy magyar szó; elkoptatott, illetőleg értelemvesztett alakja a *két-kettő*-nek. De gondolkozóba ejt, hogy e nap a mordváknál *Ved-vízistennek*, a vízanya fiának napja volt, kihez így fohászkodtak: *Ved-Páz!* ihatnánk, adj esőt!

Egyike a hét legbabonásabb napjainak, melyet már a gyermekvers is így jellemez: *kedd: kedvibe.*⁵²⁸ Bizonyos, hogy előkelő istenségnek volt napos ünnepe, fél-ünnep, melyen az asszonyoknak erősen tilalmas még ma is bizonyos dolgok

végzése, míg ellenben sok dolognak sikere épen attól függ, hogy ahhoz kedden fogjanak hozzá.

Kedden jó, olvassuk *Kálmány Lajos* kiváló-buvárunknál, a tyukot elültetni, hogy kikeljenek a csirkék.⁵²⁹

Erdélyi azt hiszi, hogy azért viszik kedden iskolába a gyermeket, hogy *kedve* legyen a tanuláshoz.⁵³⁰

A szegedvidéki néphit szerint is, minden munkához, melyet folytatni akarunk, kedden kell hozzáfogni; akkor örömmel folytatjuk. Bevégezni nem jó semmit kedden, mert az embernek nem lesz hozzá szerencséje.

A boszorkányok, tartja az oláhok mármarosai hagyománya, szerencsétlenséget hoznak a családra, melyben a nő kedden és pénteken fon, vagy ha e két napon kisöpri a szobát.⁵³¹ (Ezen idézet idevalósága ellen magam támasztok nehézséget, a mennyiben kétes a dolog előttem, hogy e néphitben odavitt vagy ott talált hagyománynyal vagyondoljunk?)

Valóságos ünnep a kedd a szegedvidéki asszonyokra nézve: nem szabad erős munkát végezniök, még varrniok sem.⁵³²

De talán mégis legerősebb a *mosás* tilalma. „Nem jó kedden mosni, mert vérös tojást tojik az apró jószág.”⁵³³ Senkinek sem jó kedden *mosni*, mert az a ruha szerencsétlen. Valami baj éri benne az embert. Így tartja ezt népünk általában, úgymond *Kálmány*. A kinek foga fáj, az kedden ne is mosdjék, hogy fájdalma véget érjen.⁵³⁴ — „A kis gyermeket *kedden* nem füröztik, hanem csak vizes ruhával törlik meg, hogy fejfájós ne legyen.”⁵³⁵

A ki kedden mos, azt megbünteti a *Kedd asszonya*.⁵³⁶ Hogy kit ért a nép a kedd asszonya alatt, *Ipolyi* még nem tudta; de *Kálmány* nyomára akadt a szegedi hiedelemben, miként a következőkből, a melyekben ő az elbeszélő, kitűnik:

„*Kedd* a boldogasszony napja, a Nagyboldogasszonyé: *Mária* anyjáié.” Említi, hogy *Mária* anyjának tiszteletére szokásban van anyai örömeiket tőle várni s közbenjárása megnyeréseért 7 vagy 9 keddet bőjtölni.⁵³⁷

S Egerben magam is ismerek egy élteőbb pórnot, ki kedden semmi áron se mulasztaná el az egyházba menést, az levén *Szent-Annának napja*.

Más változat szerint meg nem Szent-Anna, hanem a leánya Mária a „kedd asszonya.”

„A ki kedden mos, a szegedvidéki hiedelem szerint, a *forró vízbe teszi a Boldogasszony kezét.* (Szőreg.) A kedden való mosás elhagyására vonatkozó szép mondát jegyeztünk le Ó-Szent-Ivánon:

„Mikor a Boldogságos Szűz möghal’otta, hogy Jézust elfokták, szalatt az úcczún oszt’ az asszonyok mostak, a lúgot kiöntötték. A mint szalatt, elesúszott. Akkő *mögát-kosztá oszt az asszonyt, a ki keddön mos, hogy átok lögyön rajta.* Nem is mosunk keddön, hanem csak szérdán, esőtörtökön, hétfőn.”

Mondanom sem kell, hogy nem kedden fogták el Jézust. Hogy „*ez valamely pogánykorból eredő hagyománynak keresztényesített töredéke stb.*”

A néphit tehát kettőt tesz a kedd asszonyává: az anyai-istenasszonyt és egyik leányát, természetesen keresztény kiadásban.

Vajjon az ősvallásban sajátlag ki volt a kedd asszonya, nem-e a *Víz-isten*? ki anyjával békésen megosztozott volt a hét ezen napjának birtoklásában?

Ennek megbizonyosodása, úgy látszik, *kedd*-szavunk értelmezésétől függ.

A szives olvasó már is észrevette, hogy legerősebben a *mosás, mosdás* vannak tilalmazva, vagyis a *víznek tisztátalanná tétele, profanálása.*

Szerda. Ipolyi szerint szerda = streda (közép) annyit akar mondani, hogy a hétköznapiak középső napja. Csakugyan szláv eredetű-e ezen név és ezzel kapcsolatosan: mi szolgált rá, hogy e névszót s bizonyosan már csak a királyság első századában kölcsönvegyük? nyílt kérdésnek hagyhatom.

Szerda: szerelmébe, tartja a gyermeki mondóka, mely valószínűleg a szentivánéji hosszú ének egyik forgácsa, habár már nem is eredeti alakjában. Ilyen töredékek, de még kevésbé fölismerhető mythologiai vonatkozással elég gyakran előfordúlnak a gyermekjátékok énekeiben.⁵⁸⁹

A mordvákknál a *föistent*, az *cget* uralta a hétnek ezen középső napja.

Csütörtök. Ipolyi szerint annyi, mint negyedik. A hét negyedik napja. A mordvákknál a Napisten napja volt, kihez áldozatok alkalmával akként fohászkodtak: Niski-Páz! süss a termésünkre! Ezzel meglehetősen összevág a magyar jellemzés: Csütörtök: csűribe. Mintha mondaná: Csütörtök istenétől függ, hogy a csűr tele legyen. Egy másik szállás-mód a pinczék urának is őt vallja: Ha fénylik Vincze, tele lesz a pincze.

Úgy látszik a Napistennek nem tellett valami nagy kedve az esti foglalkozásokban, miután a néphagyomány ennek előtte tartotta, hogy „*csütörtökön, hogy ha este fonnak, ördög örül annak*, ott sok üres orsót, hány be az ablakon, rettenetes zörgést támaszt a padláson.”⁵³⁹

A palóc gyermek-énekekben a csütörtök jellemzése sokkal csonkább és homályosabb, hogy sem értelmezhető lehetne: „Siralom csütörtök.” Csütörtök nem szerencsétlen nap. A régi mészárosok azt a tanácsot hagyák ránk, például a méh kibocsátására nézve: A Szent-György havának első hetében Szerdán vagy Csütörtökön bocsásd ki, — — akkor építők, munkálkodók, takargatók, szelidek, jámborok, engedelmesek, tiszták, jók és magabirók lesznek.⁵⁴⁰

A *kalotaszegi* néphitben pedig az él, hogy szerencsés az a gyermek, ki *csütörtökön* vagy vasárnap, főleg napfőlkelte előtt jött a világra.⁵⁴¹

Péntek. Ipolyi biztosít bennünket, hogy ez is szláv eredetű szó, vagy is *patek*-kel egyenlő, mely *ötödik*-et jelent.⁵⁴² Hagyományai úgy látszik egészen keresztény koriak, mint: pénteki öröm vasárnapi szomorúság. Vagy hogy e nap nem szabad fenni és kiséperni a szobát.⁵⁴³ — „Pénteken kenderre nem jó igen nézni; keze, lába, ki fon, meg fog zsongorodni.”⁵⁴⁴ És a szilágysági néphiedelem: Nagypénteken napfölkölte előtt balkézzel seperd körül a házad, *elkerül a béka*.⁵⁴⁵

Péntek: pitvarába, mondogatják a gyermekek, és énekelik még kevesebb öntudattal a palóc földön a kis fiúk és leányok:

Eon esz' szeretem — — — —
 Kanoi (kál-i) kacsa péntek. (Bocs).

Ezt ölelem, ezt csaókolom
 — — — — — — — —
 Szita bita p l
 Siralom csötörték
 Dob szerda stb. (Mikófalva).

Az ócsányi legények
 — — — — — — — —
 Szita, szita péntek
 Siralom csötörték
 Dob szerda stb. (Torpes).⁵⁴⁶

Sem a szávaló, sem az éneklő gyermekektől azonban nem tudjuk kivenni, hogy kit tisztelt a kereszténység előtt való magyar kor a péntek urának.

Pedig bizonyos, hogy ezeknél van a péntek legrégibb mythoszi adatja még szájra adva és annyira-mennyire fön-tartva.

A mordváknaál a péntek, mely egyszersmind hétkezdő nap volt náluk⁵⁴⁷ Barna Ferdinand szerint, a *hadak*: a *családok istenének* volt szentelve. Mit ha lehetőknek tartunk saját mythologiánk részéről is az eddigi hasonlóságok alapján hozzátehetjük, hogy őseink őt *háztartásosnak* képzelék. Vára tájékától azonban messze elvetődvén, Éjszak gyors járású *kacsájának* képeben gondolják vala, ha szükségök volt rá, segítségökre jövének.

Szombat. A péntek hagyományai még csak részben keresztényiek, a szombaté már egészen. E részben elég *Kálmány mythologusunkkal* Szeged vidékére hivatkozunk:

A szombatot *Mária ünnepének tartja népünk.* A ki szombaton vált fejérműt, az ne féljen a betegségtől. Előbb vessen magára köröszőt is, mint a néphiedelem tartja, akkor a boldogságos Szűz térdénállva könyörög érte szent Fia előtt, hogy bűnei bocsánatát megnyerhesse. (Szőreg vidéke.) Boldogságos Szűz ünnepe, különös nap is, melyen nem szabad fonni; mert: „Szombaton fonyták aszt a kötelet, amölikkel a boldogságos Szűz szent Fiját mökkötöszték a kú oszlophon. Átok alatt hatta (a ből-

dogságos Szűz), hogy átkozott lögyön, a ki szombaton fony.“ (Szöreg.) Még húsz évvel ezelőtt *Szeged-Madarásztó* környékén a szőlőkben sem engedték meg, hogy valaki dolgozzék. Későbbben megelégedtek, ha szombat délutánját szentelték a boldogságos szűz tiszteletére. Kiváltságos nap is a szombat, a mennyiben minden szombaton ki kell sütni a napnak, kivéven esztendőnkint három szombatot.⁵⁴⁸

Másutt meg az a hiedelem, hogy szombaton mindig ki kell sütni a napnak, hacsak egy perczre is; mert akkor száritotta Mária a kimosott fátyolát.⁵⁴⁹

Szombat: szobájába. A mondottakhoz képest a szombat régi birtokosáról ezen szójátéknál nincsen egyéb adatunk, melyből csak annyit tudunk, hogy a hitregék korában kíváncsok dolognak tartatott szombat ismeretlen istenségének lakásába (a betűrim miatt áll szobájába) eljutni.

A mordváknaál a földistent találjuk a szombati nap birtokában; de ebben megnyugodnunk nem lehet; mert a) bajos belátni, hogy mi gyönyörűséget lehetett a „szörnyű Mástir-Páz“ házánál találni, b) a szombati fonási tilalom oda mutat, hogy a kereszténység előtt nő birtokolta a szombatlak nap tiszteességét; c) a magyar kereszténységnek bajos dolog lett volna a szombatot Mária ünnepévé avatnia, ha az előtt is nem egy Boldogasszonyt illettek volna a nap különleges szertartásai.

De nem is a Nagy(boldog)asszonyé volt e nap, ki minden isteni fiával és leányával ünnepeltetett hat napon át, sőt az „öreg isten“ szerdájában is volt része.

A mordva hagyomány, a szombatot a földtisztelete napjául tünteti föl. Csakhogy míg ők földistenről tudnak, a mi hagyományaink megint nő: földanya mellett szólnak.

Mythológiánkban több eset van rá, hogy nőnek hagyományozódott át hozzánk, a ki a rokon népek mythoszában ma is férfi. Például a Nyírfákisasszony s általában minden tündér nem férfinak is, hanem nőnek képzelteik. De talán már a mordváknaál is anyjával (a Nagyasszony második leányával) együtt ün-

nepeltetvén, lett hagyományunkban a *földisten anyjából* földanya istenasszony, ki iránt most is minden lépten-nyomon még mindig tisztelettel nyilatkozik meg az ősi népkegyelet.

Hogy csak egyet említsek: a kinek a torka fáj, a földre térdepel és háromszor mondja: „édes anyám föld! mondom neked, torkom fáj” s azután megcsókolja a földet.

A „Szombat: szobájába” sokat akar mondani és mond is, ha azt tartjuk a mesében föntartott őshagyománynyal: a föld alatt van tündérpalotája, melynek oldalát drága kövek, karbunkulusok borítják, melyek mintha bibor lánggal égő szövétnekek lennének, világoskodnak. Jó lenne nála megfordulni, akarja mondani a: „Szombat szobájába”-féle mondás, mert üres kézzel nem bocsátja el az embert.

Vasárnap. Hogy *vasárnap*-ot jelent, melyet a szentkirályok határoztak e napra, majd pedig kárhoztattak és elnyomtak, — tartják a tudósok.

Vasárnap: kétszer az Isten házába, mondja az *elő*-rimés gyermekvers utolsó sora, melyből azonban semmi utonmódon nem süthetjük ki, hogy a hét utolsó napja kié volt.

Kétleni lehet, hogy a régi hét is a mostani hétfővel kezdődött és vasárnappal végződött volna. Már volt említve, hogy a *mordvák hete péntekkel kezdődött*.

Ha az egyes napokra tett magyarázó észrevételem helyén áll, akkor az istenek sorrendje nevében bárki is vitathatja, hogy az ős hét nálunk is péntekkel kezdődött.

Lássuk azonban, hová jártak az ősök kétszer az Isten házába, mielőtt egyházak nem voltak?

A természet szentegyházába.

Ugyanis *vasárnap* a megélhetés könyörűletes istenének, a *vadászat* istenének (Voltszi-Páz) volt szentelve a mordvaiaknál és több, mint csupán valószínűséggel nálunk is.

Indokolásától fölmentem magamat egyrészt a többi napok jellemzése által, másrészt az e napra vonatkozó hagyományok teljes kihalása miatt. A vasárnapra vonatkozó néphiedelmek már csak a keresztény felfogás hatása alatt látszanak állani, mint: Vasárnap font fonál péntekig meg nem áll.

Áttekintve az ős magyar vallás heti kultusán, észrevehető, hogy amint nőnek tisztelte a Nagyasszonyban vallása a legjótékonyabb tagját: úgy a hagyományos hiedelem *mindenütt anyát látott ott*, a honnét a boldogulás erei bővebben szivárkoztak.

Mintha már is kimondható lenne, hogy *női erényeknek*: háziasság, hűség, munkásság (melyet tilalmak által korlátozni is kellett) — *vallása volt az őshit*. A legszebb vallás mindazok között, melyek a földön születtek, jobban mondva: melyek egy-egy nemzet szellemének termelése s csak kivételesen ugyan, de minden bizonyára nem nélkülözék egészben véve az égi igazságok harmatozását sem.

A *Hold* ha nem kapott is külön napot, de kivette a maga részét az úgynevezett *holdváltozatok* jelesebb napjain. A *holdtöltének* hete meg valóságos ünnep volt, mely ünnepélyességben engedett a Napisten ünnepeinek; de belsőségben nem.

A *Hold* volt az ó-hitben sok betegségnek okozója; de orvosa is. Pedig a betegek és ügyefogyottabbak akkor is nagyobb lélekkel imádkozának, mint a kielégített boldogok.

Van a néphitben nyoma annak, hogy vannak szerencsétlen órák is. Ilyenek a kalotaszegi néphiedelemben „7 és 9 óra.”⁵⁵⁰

XXX. Szenthelyek. Az istentisztelet szentélyei.

Voltak-e az ó-vallásnak búcsújáró helyei? A voguloknál voltak. A régi írások bálványkövei és elpusztulásuk. Osztyák hálványok. A bálványok kincseiből való kölcsönzés. Ős szentélyeink nyoma a helynévokban. Kúnbábok. A helynevek vallomásai. Az áldó kutak. Szent kutak áldozatos hagyományai. A torjai „Büdös.” Földvárak és Őrhalmok. *Fa-végzetű* helyneveink. Oltárkő. Mordva keremetek. „Kortes-kő.” A mordva keremet kinézése.

Helyén valónak látszik, hogy az ősvallási szentidők nyomainak jelzése után a szenthelyeknek fölkeresésére induljunk, hol az óvallásnak valamely szentsége állott, s melyek az őskornak búcsújáró helyei voltak; hogy számba vegyük: hol gyűltek őseink közös isteni tiszteletre, és mi

pótolta nálok az emberi kézrakta egyházakat, melyeknek nincsenek ma híjjával a legapróbb falvak sem.

A *vogulokról* tudjuk, hogy vannak *szent helyeik*, melyek sérthetetlenek, mikhez „se ember nem nyúl, se nő nem nyúl” vagy az ő kiejtesőkön szólva: „nőnek érinthetetlen, férfinak érinthetetlen szent föld.”

Ezeket, miként tudós Munkácsi Bernát írja: szentségtelen dolgot elkövetni, szükségtelenül, vagy tisztátalan állapotban járni, fűvet szakítani, gallyat tördelni, vagy a hozzátartozó vizből halászni, főzni, inni, ugyanott a partot evező érintésével megsérteni kárhozattal járó nagy bűn.⁵⁵¹

Az „*égfiak*” (óriások) működésének színhelyei ezek. Ők élnek ezen helyek *bálvány alakjaiban*, melyek rendszerint *emberalakúak*. Ezen *kő-báb-ok*, vagy *bálvány-ok* részint elváltozott óriások, részint emlékezetőknek szentelt emberi alkotások. De egyiránt fogadalmi helyek: a meghallgattatásnak és áldozattételnek szent helyei.

Hunfalvy után (kinek *Reguly Antal hagyományainak* ismertetése nem utolsó remeklése vala), tisztában lehetünk, hogy a vogulok földén nem csupán *szent hegyek*, *szent hegyfokok*, hanem *szent vizek*, *szent síkföldek* és *fák* is voltak,⁵⁵² sőt megvannak tudós *Munkácsi B.* szerint a bálványok által megszentelt szent helyeik még a mai voguloknak is.

Úgy esik mondanunk, hogy valamikor osztottunk a vogulokkal az Ob folyónak és vidéke szent helyeinek áldozatos tiszteletében. Hogy azonban az őshaza *kő-bálványaira* új hazájokban megint rátaláltak, ennek számtalan nyomára akadunk minden lépten-nyomon a történelmi és élő hagyományban.

Régi írásaink még ismerik s emlegetik a kereszténység előtti kor bálványköveit (Baluankewe, baluanku, baluankew). Szent-István oklevele a veszprémi apácák birtoklevelében említ ilyeneket.⁵⁵³

1226. Tömörd határában van: tria idola lapidea pro meta posita, et separant terram Mocha (Mácsa) a terra Temerd.⁵⁵⁴

1261. Désvár határában, 1265-iki adománylevélben a hevesmegyei Tar szomszédságában⁵⁵⁵ stb.

Észrevehető azonban és érthető marad, hogy hova-tovább, annál kevesebbszer fordulnak elő, a mennyiben új mondák kezdenek hozzá fűződni és a bálványkövekből *barát-, ördögkövek*, s hasonlók levének azonkívül, hogy már I. András: *falsos deos abrogare et simulacra demoliri* = a *kőbálványok elpusztítását* rendeli. Mintha állitható lenne az is, hogy Bálvány és Bálványos helységeink is nagyobb számot tévén az első királyok alatt, mint a mennyivel helységnévtáraink betudnak számolni Komárom, Pest, Somogy, Szolnok-Doboka, Zemplén megyékben. Bálványoshegy is előfordul itt-ott, melyeket nem csupán számban, hanem jelentőség tekintetében is messze felülmúlnak a hegyes Pogányvárak, és a vízmenti Pogányszigetek.

És ezen nevezetekben megörökített pogánykori bálványainkat nagyobb részben a természet s nem emberi kezek alkotásának kell tartanunk. Úgy lehetett az nálunk is, mint az éjszaki rokonoknál, hol az óriások mythoszai emberfőt, emberdereket mutató vagy állatalakú kövekhez kötvék, s hegycsúcsokat s fákat avat szentté a hiedelem, hogy abban szellem lakott vagy lakik.

Tiszteletök módjáról is csak az éjszaki rokonok útján szerezhetünk magunknak némi tájékozódást. *Pallas* írja a *osztjákokról*, hogy: vannak a házi bálványokon kívül *közös főbálványaik* is, melyekhez nagy szerencsétlenségben folyamodnak. Emlit két bálványt. Egyik *férfi*, másik *nő*, erdős völgyben állanak, melynek útjait gondosan rejtegetik az oroszok elől. Mindenik külön fán áll egy gunyhó előtt. A fák alul posztóval, felül lemezzel vannak körülvonva. A lemezről csengettyű függ, melyet a szél mozgat. A férfi bálvány mellett van íj, tegez, nyíl, ezt tisztelik a férfiak, a másikat a nők. A közellevő fákon fogadalmi ajándékok függenek. A hol a bálvány áll, azon hely szent, s ott sem halászni, sem vadászni nem szabad. sőt még inni sem. Azon fa is szent, a melyen egy sas több egymásután való évben fészkel.⁵⁵⁶

Érdekes, a mit *Munkácsi B. tanár* a *voguloknál* tapasztalt.

„Ruhákkal és egyéb holmikkal annyira tele aggatják

bálványukat, hogy mód nélkül megvastagodik tőle. De még így is igen sok tárgy marad meg, melyeket a falakon, rudakon s másutt kell elhelyezni: Igen fontos szerepű az adománytárgyak közt a pénz és ezüstnemű, melyek a legrégibb időkben a bálványok mellett több esetben századok óta egybehalmozódva nagy vagyon értékére szaporodtak föl s a népnek igen jelentékeny szolgálatot tettek, a mennyiben tudniillik inséges éveiben, mint valami takarékpénztárból vett kölcsön az istenek pénzeiből, melyet aztán mihelyt csak lehetett, lelkiismeretesen visszatérített. A hittérítés kapcsán irányult a figyelem e kincsekre is, melyeket a *vogulok és osztjákok* bálványaikkal együtt az erdők legfélreesőbb zugaiba rejtettek el, ahol azonban a közéjük letelepedett oroszok és zürjének mégis nyomára jöttek s mint őrizetlen jószágot egész könnyű szerrel rabolhattak el.⁵⁵⁷

A férfi- és nő-bálványoknak nyoma maradt nálunk a mondákban és helynevekben egyiránt. Így, hogy a természet nagyasszonyának szentélye és oltára volt helyenként a magyar földön, azt mindenekfölött a Báb, Bába, Bába-homoka, Bábaköve helynevekben találom igazolva. Ezen hely-, hegy-, kőszirt-nevezetekhez a mai hagyomány már csupán boszorkány-mondákat köt ugyan; de oly vonások kíséretében, melyek jót állanak azon föltevésért, hogy kisebb vagy nagyobb területnek szent helyei voltak a magyar kereszténység előtt.

Kállay F. úgy tudja, hogy a Kis-Kunságban „Bába-homok” helyén jászkepek vagy kúnbábok állottak.⁵⁵⁸ „Bába-kő” Hevesben a benei határban fönlevő s magában álló kőszirt a Mátra alján. Neve ősz rendeltetése mellett bizonyít, mit a népmonda csak annyiban támogat, hogy az ördög el ejtette szirtnek mondja.⁵⁵⁹ „Bábaköve” Erdélyben. Regéje szintén nélkülözi az ősvallás korának hiedelmét és kegyeletét. A nő-alakú sziklának ez a mondája:

Brassó mellett a királykövén az ősz időkben tündérek laktak. Az utolsó tündér egy felséges szépségű leány vala. Nem messze a feketé halmon, hol a sziklacsúcs maig is várszerű szögletekben végződik, lakott a fekete

királyné. A királynénak kifejlett szép fia volt, ki a tündérleányért ábrándozott. Forró érzelme azonban viszonzásra nem talált, mi az ifjút sírba vitte. Az elkeseredett anya e miatt üldözőbe vette a szép tündér-leányt s bűbajos (*bába*-) tudománya által kőbálványnyá változtatta.⁵⁰⁰

Átalában az ősvallás szent helyeit *hegyiekre, vízmentiekre és alföldiekre* oszthatjuk.

Hegyek: a már említettem Bálványos hegyek, Pogányvárak és a mondák tündérvárai, a magában álló kőbálványok, oltárkövek s végül az alakításában és nevezetében egyiránt beszédes ormok s hegyrészek, mint: Áldomás feje, Áldozókő, Hamuhegy, Imókő (Eger vidékén), Tűzhalom Kézdi-Vásárhely mellett, domb, melyen Ipolyi szerint minden arra menő székel még megpihen. Hegyeskő, Fejérkő, Odvaskő, Oltárkő. (Utóbbi Honftban a jenői hegységben.) Istenhegy, Istenkelete stb. Utóbbi Szilágy-Somló mellett. A monda szerint a honfoglaló magyarok itt pillanták meg legelőbb Erdély felett a napot s hogy nagy munkájokban segítse, e hegyen áldozatot hoztak.⁵⁰¹ Manapság a közember, ki e hegyet bejárja, valami rongyot aggat egy fára, nehogy az „ördög széttépje.“

A *vízi szent helgek* tekintetében hivatkozhatunk az „áldókút“ és „Szentkút“ helynevekre.

Áldó-kút (aldocut 1193. évi okiratban fordul elő. Aldoucuth, Aldoukut XIII-ik századiakban). *Szent-kút*. Ilyen helynév van Baranyában kettő, hasonlóképen Vas, Győr és Nógrádmegyékben.

Ipolyi úgy tudja, hogy *Ipoly-Földemes* közelében van egy forrás, melynek vize szemölcsöt és egyéb kinővést elmulaszt. *A forrás mellett való fára a meggyógyultak rongyokat és hajfürtöket aggatnak.*⁵⁰²

„A Nagy-Kevély tövében regényesen fekvő *Csobánka* falutól félóránnyira esik a kis erdő szélén levő „Szentkút.“ Egy e célra emelt falon különös szent képek függnek. Alább kissé lápos helyen egy pinczetorkolatszerű bolthajtásos építményben síkos lépcsők egy hűvös vízű kúthoz vezetnek. A kútat környező bokrokon mindenféle ruhadarabok, rongyok, gyermekruha-részek, kivált fejrevalók, köztök csinos, színes himzésű egészen új fejkötők

hevernek, szíves ajándékai a környékbeli hívő népnek, a mely gyakran járogat ide ájtatoskodni és sok kórságában, kivált női és gyermek-betegségeekben e kút vizétől vár gyógyulást és erősen bízik annak csodaerejében.“⁵⁶³

Meséink és mondáink még emlékeznek azon korra, midőn a vízi istenségeket ember- és állat-áldozat illette, ma már csak „rongyok“ járnak nekik. De a hol fákön források mellett rongyokat látunk, biztosra vehetjük, hogy az ősz kor egy-egy szentélye előtt állunk.

És e részben legyen megengedve, hogy Vlislocki Henrik tudós ethnographistának, a „fákra aggatott rongyok a magyar néphitben“ írójának még néhány idézetére hivatkozassunk:

Manapság, mondja ő, a *torjai* „Büdös“-höz zárándokoló beteg ember öntudatlanul is még mindig áldoz, midőn a közellevő fák valamelyikére ruhadarabot akaszt azon hitben, hogy ezzel megmenekszik betegségétől. Évekkel ezelőtt a Sepsi-Szent-Görgy mellett fekvő „Sugásfürdő“ közelében is lehetett számtalan ilyen rongydarabot látni. Varázshatalmat tulajdonít a néphit a Kadicsa vára közelében emelkedő *Pothárdi bérce* nevű hegy egyik forrásának, melynek vize főfájást gyógyít. Az oda zárándokolók kalapot vagy sapkát akasztanak a fákra. Ikafalva közelében van egy *kardoshegy* nevű magaslat, melynek keleti oldalából a *Gúgókút* nevű forrás buzog fel. Erről a forrásról azt állítja a székelynép, hogy a vitézek véréből fakadt, miért annak vizéből minden ott megforduló iszik, ingujjának egyik rongyát a közellevő fák valamelyikére aggatván. A Maros jobb partján emelkedő *Isten-széke* nevű hegy tetején sűrű fenyvesek közt kristálytisza forrás van, melynek vize állítólag gyógyerejű. Ki a vizet használja, ruhadarabot akaszt a fák egyikére. — Tusnád mellett van egy kerekded hegy, melynek mocsaras talaját a nép most is *Csukás-tónak* nevezi. Ez a tó minden nagypéntek éjjelén kristálytisza vízzel telik meg, melyben aztán számtalan koronás kigyó fürdik. Kinek bátorsága van olyankor e tóból vizet meríteni, az e vízzel minden követ aranynyá változtathat át. De a vízmerítés után minden rajtalevő

ruháját valamelyik fára kell aggatni és ott hagyni, mert ha nem, a koronás kigyók megölik. Ugyanily varázshatalmat tulajdonít a magyar nép az említett *Pothárd* bérceze egyik forrásának is. Ha valaki régi lábbelit aggat a forrás közelében levő fák valamelyikére és bizonyos időben, mely senki előtt sem ismeretes, e vízzel követ locsol meg, az aranynyá változik.⁵⁶⁴

És ezen példákat, melyek az ős vallás szent helyeit vizek mellett utasít keresnünk, még folytathatnók; de megelégszem nagy Szent-Lászlónk bizonyosságával, ki egyik törvényében így szól: „Ha ki a pogányok módjára *kutaknál* áldozik, vagy *fáknál* és *forrásoknál* és *köveknél* áldozatokat mutat be, váltsa meg ökörrrel vétségét.”

Ezen törvény bizonyossá teszen bennünket, hogy az ős vallás legtöbb szentélye vízmenti volt vala.

A *sík alföldön*, melyet történelmünk szomorú századai annyi ízben tevének *tabula rásá-vá*, már sokkal bajosabb a tájékozódás. De minden nyomok nélkül itt sem vagyunk. Ilyenek a folyó- és patakmenti *földvárak*, *örhalmok*, a *tüzelő-helyek*, *hamu-halmok*, a jelesek *sírhalmai*, melyek egyike-másika úgyszólván minden határban fölmerül némi maradványaival még ma is.

Ipolyi még a „fa” és „egyház”-végzetű helynevekkel véli kiegészítendőnek az ős áldozó helyek névsorát, mihez képest Andrásfa, Balázsfa, Balogfa, Bekesfa, Bodorfa, Borsfa, Böszénfa, Boldogasszonyfa, Gógánfa, Vadasfa, Dénesfa, Erdősfá, Farkasfa, Gósfá keletkeztek vagy keletkezhettek volna a „szent fák,” az áldozó szent berek helyén. Hasonló eredettel birhatna: Egyházfa, Köves-egyháza, Nyár-egyház, Sáregyháza, Szegegyháza, Kerekegyháza, a 11 Fjéregyház, Főlegyháza, Szeregyháza, Tövis-egyháza s a többi „egyházas” alakítású helynév.⁵⁶⁵

Barna Ferdinánd elfogadja az úttörő mythologusnak mindkét nézetét. Az elsőre majd azt hozza föl, hogy itt a „fa” épen úgy *erdőt* jelent: mint másutt a „kő” *hegyet*. Azt is mondja, hogy őseinknek áldozataiban a legszentebb helyet a „szent-fa” adta. A másakra nézve említi, hogy „egy” annyi mint *szent*.

A dolog azon fordúl meg, hogyan hívták őseink a bekerített áldozó helyeket? „Kertes kuv” vajjon nem annyi-e, mint „kerítéses kő”? És ha csupán kerítéses volt az ősi szent hely s nem egyszersmind tetőzetes, lehetett-e *egyházunk*-kal csak némileg is azonos, vagy összehasonlítható?

Áttérhetünk az *ős áldozó helyeket* illető közelebbi tájékozódásra. *Ipolyi* a következőleg ír le egyet:

„Hont-ban a jenői hegységben Diósjenő és Peröcsény között, a bérezes erdőség egy nyílásán, körülbelül hét tiszta fejér toronyalakú kőszál emelkedik, mintegy félkört alkotva. A nép e kősziklákat *oltár-köveknek* nevezi s azokról általában azt vélik, hogy ott pogányőseink áldoztak. A félkör közepén van egy mesterséggel vésett kerek verem, melybe, a sejtélem szerint, az állati barmok használatlan részei vettettek.”⁵⁶⁶

És Barna Ferdinánd is helyben hagyja e véleményt, miután szerinte a leírt oltár összevág a velünk rokon mordvák áldozó helyiségeivel vagy *keremet*-jeivel.

Szerinte a mordva *Keremet*-ek, vagy is a közös istentiszteleti helyek kerteléssel vagy sövényzettel elkerített négyszögű tisztások voltak erdőkben, ligetekben, de mindig *forrás* mellett. Vagyis az ó-vallás míg uralkodott itt is, másutt is az általa kegyelt elemek legidillibb, leghangulatosabb találkozó pontjain nézte ki magának az istentisztelet szent helyeit, melyek, azt hiszem, a nagy régiségben nálunk is három fajtájuk valának: a) az alkalomszerűek. A honfoglalás történetéből tudjuk, hogy őseink Tarczal, Sátorhalma és Pannonhalma fensikján áldomásoztak, továbbá Szerencsen, az első győzelem után Ungvár táján, valamint az ország teljes meghódításakor.⁵⁶⁷ Nem valószínűtlen, mit *Ipolyi* mond, hogy ezen helyek, mint örökre emlékezetes áldozó helyek, szentek és áldozatosak voltak még a kereszténység korában is, úgy hogy árpádházi királyaink az által vetettek véget az áldozatoknak, hogy azt magukhoz váltották, vagy éppen ott *monostort alapítottak*.

b) Bizonyos, hogy minden nemzetségnek megvolt a maga külön áldozó helye, melyek a kereszténységben sem szűntek meg szent helyek lenni; hanem mint monostoros

egyházak továbbra is nagy föld, nagy darab terület fölött maradtak a vallási élet irányadó központjai.

c) Voltak aztán áldozó helyei az egyes telepeknek: a „községi“ szent helyek, melyek jobbára egy vagy más néven még ma is megvannak, mint dombok vagy halmok.⁵⁶⁸

A *vojákoknál* vannak még az úgynevezett „családi“ áldozó helyek, vagyis *házi áldozó pajták*, miről természetesen hagyományunk már mit sem tud, ha csak a „szin“-név erre nem emlékeztet.

És hasonlóképen már abban sem tájékoztat a hazai hagyomány, hogy egészen véve milyennek képzeljük az ősvallás egykorú szentélyeit. Tájékoztatnak azonban a mordva „keremetek“, melyek nem valának egyebek, mint erdők-, ligetek- és kertekben források mellett elkerített tisztások Barna Ferdinánd szerint.⁵⁶⁹ Saját régiségeinkkel ezen állítást az okirati „Kertesdő“ hozza összhangzatba, mely igazolni látszik, hogy követelmény csupán az volt, hogy a hely kerített legyen, szó sem levén épületről, mely őket annyi istenségtől zárta volna el.

A kerítést leszámítva, az ősz áldozó helyet a következő sajátságok jellemzik mordva atyánkfiaiánál:

A keremet helye erdőben avagy ligetben választaték, egy elég terjedelmes négyszög tisztás hely. A kerítésen három ajtót hagyának, egyiket keletre, másikat délre, a harmadikat éjszakra. Nyugaton tehát nem volt nyílása, de ez a keremet leglényegesebb része, miután az áldomás itt hajtattott végre. A déli ajtón mondja orosz forrás után Barna, a nép mene be, a keletin át az áldozatmarhákat hozzák be, az éjszakin az áldozathús főzésére vizet hozának.

Az áldozó helyek felszerelése egyszerű vala. A keleti kapuban, a keremeten belül ágak állanak. E mellett volt helye az áldozati jószágoknak. Ennek levágása a nyugati oldalon történt a keremet udvargödre mellett. Itt volt a főzőhely is, mely földött hely volt s a tetejéből lenyúló horog tartá a főző-üstöt. A déli kapuban a padalakú asztal, melyen a húst földarabolák és szétoszták.

Keremet már ninesen a mordva földön sem, miután abban a kerítéseket és ágasokat az orosz papság a kormányhivatalnokok segítségével alaposan kiirtá.⁵⁷⁰

XXXI. Áldozatok és Áldomások.

Pogány áldozataink nyoma a krónikákban. A mordva áldozatok főszemélye, s az ő tiszte. Honfoglalási nemzeti áldozatok. Az áldozatok táltosa. Tizenkét segéde. Rendezők. Barna szerint a mordva áldozatok lefolyása. Áldozati főalkalmak.

Ipolyinak alig állt egy-két adatnál több rendelkezésére e részben. Közli a budai krónika nyomán a Vata-féle pogány lázadást, hogy: „a nép *elüljárókat választott* s azoknak *fából emelvényeket készített*, honnan őket láthassák és hallhassák. S az elüljárók követeket küldöttek a királyhoz és az előkelőkhöz, kik így szóltak: Engedd meg nekünk apáink módjára pogányságban élni, a püspököket megkövezni, a papokat megfojtani, a dézsmálókat felakasztani, az egyházakat lerombolni, a harangokat összetörni. — — — E közben a nép elüljárói, magas emelvényen ülve istentelen *verseket hirtettek* a hit ellen, az egész nép pedig örvendezve kiáltotta rá: *Úgy legyen!*”⁵⁷¹

A másik a sz.-galleni monostor följegyzése 926-ik évről: „— — — Végre a folyosókon és a mezőn bő lakomára széledtek. S azok, miután az áldozat-húst félnyersen kés nélkül, fogaikkal tépve, megették, a lerágott csontokat enyelegve egymásra hajigálták. A bor is teli kupákkal állott a középben s kiki annyit ivott, a mennyi tetszett. S miután a bortól neki hevültek, iszonyúan *kinbáltak isteneikhez* s a papot és frátert is kiabálni kényszerítették. A foglyok szokatlan énekére mindnyájan összejöttek s kitörő kedvvel táncoltak és daloltak főnökeik előtt. Némelyek *fegyverrel is összecsa*va mutogatták, mennyit értenek a hadi gyakorlatokhoz.”

Kik értendők az elüljárók, alatt sem itt ninesen mondva, sem más emlékek nem tájékoznak. A mordvák áldozati szokásaiból azonban nyilvánvaló, hogy a *népfönök* (Vata), a *taltos* és *segédei* értetnek alattuk.

A mordva áldozatoknak első személye, főfelüljárója a *gyülekezet feje* (právt). Állása a fejedelemségek megszűnése óta bizodalmi. Egyházközségének ő a főfelügyelője, a vének elseje, ha mindjárt fiatal is, kinek megtisztelő jogai és kötelességei vannak. Első, ki az áldozat színhelyén megjelenik; első, ki az áldozati ételben, italban részesül. Nála tartatnak az áldozáshoz szükséges szerek és eszközök (szent mérő kanalak, horgok, faedények, áldozatvíz stb.); de magának az áldozati szertartásoknak nem ő a végrehajtója. *Nem ő az áldozó pap.*

Ilyen értelemben, vala a honalapító Árpád is azon áldozatokon, melyeket a Névtelen említ, főpap, mikor övéivel Ungvár előtt s annak utána másutt „a halhatatlan isteneknek nagy áldozatot tőn és több napig lakomáznak”; midőn Tarezal mellett „ő-törvény szerint kövérséges lovat leölvén, nagy áldomással áldomásoznak”; midőn Szerencs táján értesülvén Árpád déli irányba küldött vezéreinek sikereiről, „igen nagy örömmel örvendezének, és ő-törvény szerint áldozatot tőnek,” midőn Árpád a Száva mentén kivívt győzedelmeknek hírére „lőn nagy öröm a vezér egész udvarában és nagy (hálaadó) lakomát tartának, és a magyarok minden nap fényesen vendégeskednek vala a különféle nemzetekkel”; vagy midőn Solt születésének hírére „lőn nagy öröm a magyarok között s a vezér és nemesei igen sok napig nagy lakomákat tartnak vala és ifjaik a vezér és nemeseknek színe előtt játszadoznak vala.”

A mint a nagy nemzeti áldozatoknál Árpád maga vitte a fejedelem főpapi szerepet; úgy állottak a törzsfők is nemzetségek áldozatainak élén.

Áldozatok második személye a mordvaiaknál a *táltos* (vozat'a), ki mondja az imádságokat és rendezi az áldozatokat, régenten pedig az áldozatokon jósolt is. Táltossal találkozunk a Vata-féle pogány áldozat leírásánál is, miután abban irva vagyon, hogy ennek lefolyása közben: a nép elüljárói, magas emelvényen ülve, istantelen verseket hirdettek a hit ellen. Vagyis: a táltos fenszóval előmondotta a szokásos áldozati imádságokat, melyekhez hogy alkalmi panaszló toldalékok járultak, könnyű elképzelnünk.

A táltosnak az áldozat előkészületeinek megtételére s annak véghezvitelére 12 segédje volt, mindnyájan bizalmi emberek. És ezek valának:

A gyűjtők, vagy *serfözök* (purend'aüs-ek). Hárman valának. Az állott tisztokban, hogy házról-házra járva összegyűjtsék a sörhöz való szemes életet, és a kelesztett méhsörhöz való mézet, vajat, tojást és pénzt. Nevök után ítélve. Ők valának az áldozati ital előállítói is. A főtt és a méhsörös *szent kádakhoz* a főember útján jutottak hozzá.

A *kásafözök* (jambed-ok) szintén hárman voltak. Tisztokban állott az áldozati húsnak megfőzése és szétosztása, mi végből a főembertől átvevék az áldozathoz való *taglókést*.

Az *étel- és italosztók* is ugyanannyian valának (Kāšan-gorod-ok). A főember ezeknek adá út a 40—100 *szent mérőkanalat*.

Végül a három *felügyelő* (toroszor-ok), kiknek a rend és ünnepi hangulat fentartása volt tennivalójuk. Ezek készítették a vastag kettős viasz-gyertyákat, melyek a főember parancsára a kádak oldalaihoz ragasztatnak vala.

Nem egészen a táltos rendelkezése alatt állottak a *mészárosok*, szintén hárman, kiknek az állott tisztében, hogy az áldozatra alkalmas (egyszínű) állatot vásároljanak, azt az áldozó helyre vigyék és levágják.

Szertartásosak valának magának az áldozatnak már előkészületei is, midőn a falu véneinek küldöttei tanácskozásra a *fő ember* házánál megjelennek, midőn a *gyűjtők* házról-házra járnak az adományok összeszedésére, melyek aztán a főemberhez vitetnek, ki a további teendőkre nézve intézkedik.⁵⁷²

Legtöbb dolguk az *étel italkészítőknek* van. A táltost azonban nem lehet látni; ő nem mutatja magát, hanem az áldozatos ünnep éjjelén észrevétlenül az áldozó helyre (keremet-be) megy, fölmegy a szent fára s a lombok közt láthatatlanná teszi magát.

Az ünnep elérkeztével megnépesedik a szent fa mellette áldozati étellel, itallal, némely része az ágakról lóg le. Megjelenik az áldozat feje. Neki a szent fa alatt, az emelvény mellett a helye. Utána a nép, és pedig jobbra

a férfiak, balra a nők, a kik szentelni valót is hoztak, helyezkedének el, arczczal mindnyájan nyugat felé fordúlva.

Kezdetét veszi az áldozat azzal, hogy a mészárosok elővezetik vala az áldozati barmot, a nyugati oldalon levő egyik ágashoz kötözik, vérét vevék, melyet a belekkel együtt a közellevő „udvar-verembe” eresztének, a lenyúzott bőrnek a keleti ágason vala a helye. Mig amazok a nyúzással bajlakodának, az alatt az ételkészítők a *szent edényekben* vizet hozának s azt a főzőgunyhóban lánczon alácsüngő üstbe önték, alatta a kettős *szent gyertyával* tüzet rakának. A hány fajta állat öletett, annyi külön üst kívántatott a kifőzésére.

A mint az áldozati hús az üstbe került, felhangzik a szent fa lombjai közt csendet parancsoló táltos szava: „Csendesen legyetek!” Majd: Buzgón könyörögjetek! Mélyen hajoljatok meg! S mindnyájan mélyen meghajtják magukat, mindenik külön-külön ezt imádkozván: „Öreg-isten! könyörülj rajtunk! Vadász-isten, könyörülj rajtunk! Hold-isten, könyörülj rajtunk! Nap-isten, Had-isten, oltalmazz minket. Ange-Pátyáj-Páz (a többieket is nevéen szólíták) legszentebb istenszülő, könyörögj érettünk!”

A táltos rejtekéből megint csendet parancsol. Elhalgatnak s megszünnék hajlongani. Letérdelést rendel. Leborúl mindenik, kezeiket fölemelik s egy szívvvel kiáltják, neveiken említve isteneiket: „Öreg-isten, Hold-isten, könyörülj rajtunk! Nap-isten, Had-isten, oltalmazz minket! Vadász-isten, őrizz meg minket! Legszentebb istenszülő, könyörögj érettünk!”

Ezen térdelő imádságot is nem egy ízben mondják el, hanem addig ismétlik, mig csak a táltos a fáról le nem száll s a fa alatt azon *emelvényen* nem foglal helyet, mely említve van a Vata-féle pogány áldozat leírásában is.

A táltos az állványról csendet intvén és parancsolván, a nép fölhangy a térdenállva való könyörgéssel, fölkel és szemeit a táltosra függeszti, a ki most hajadon

fővel és nyugatnak fordúlva ég felé emeli kezeit s elmélyedve, magába mondja el ugyanazon könyörgést, melyet előbb a nép hangoztatott.

Ezután a táltos odahagyván az emelvényt, átveszi a főember kezéből a szent merítő kanalat, kenyeret és sót tesz bele, az üstből az áldozó késsel kivesz egy darab húst s hozzá a nyelvet, ezeket is a kanálba teszi és az áldozati könyha előtt maradván, a kanalat ég felé emeli és az isteneket sorba meghívja az áldomásra, ezt kiáltván: Öreg-isten, lásd meg és fogadd el! Hold-isten (Nazárom-Páz), lásd meg és fogadd el! stb. A jelenlevők mindnyájan kelet felé fordúlva szótlanul állanak, kezeiket ég felé terjesztvén. Az istenekhez való fohászkodást végrehajtván, a táltos a kanál tartalmát átadja a tűznek.⁵⁷⁸ Erre a könyörgők mind térdre borúlnak, a főző gunyhóban égő tűz szemléletébe merülten s míg az áldozat fő, mindig imádkoznak, kezeiket majd az ég felé kiterjesztvén, majd pedig lebocsátván és az istenekhez kiáltozván.

A táltos is azt cselekszi, hogy az ételfőzővel az égő tűz mellett állva, nézi, hogyan égne a sóval együtt tűzbe dobott kenyér- és husdarabok. Midőn a tűznek már nincsen tenni valója, a táltos megint a *szent fa* tövében levő ő emelvényére lép és három felé fordúlva, háromszor kiáltja: „Csendesség!”

Mindnyájan elhalgatnak. A *szent fa* tövében két vagy három kis hordó méhsőr van a többi seres csebrek mellett, melyeknek egyike az *uralkodó hordójának* nevezetik. A táltos négy más közemberrel veszi az uralkodó hordóját és ráállítják egy nagy ajtóra vagy kapura, melynek beszerzéséről természetesen külön kell gondoskodni. A táltos gyertyákat illeszt rá s az áldozati tűzről meggyújtja. A kapuszárnyra a hordó mellé két dudás letérdel, a nép pedig szintén térdén állva kezeit az égre emeli s nyugat felé fordúlva a dudások zenekisérete mellett így imádkozik:

„Szavagoth (szabaoth) Uristen, (háromszor ismételtetik) Ange-Pátyáj-Páz, legszentebb Istenszülő, oltalmazd a fejér czárt!”

Ez alatt a mondott emberek megfogják a kapu széleit s úgy a mint van (a hordóval és dudásokkal együtt) le s felemelik egy ideig fejük fölött tartva. S ez addig tart, míg ezen eláldásnak a táltos szokott módon véget nem vet, s nem imádkozza: „Öreg-isten, Nap-isten, Had-isten, oltalmazd a fehér czárt!“ mit a nép zenekiséret mellett utána énekel.

Úgy vélném, hogy ős időkben a dudások helyett maga a *fejedelem* állott a kis hordóval kezében a felemelendő *paizsra*, melyet ma már ajtó helyettesít, s Ukkon poharának illeten fölmutatásában tetőződött főpapi tiszte.

Ezen áldomás után másik hordó került az ajtóféltre: az *ország hordója*, azután az egész népért áldozandó ugynevezett *világ hordója*, melyek ugyanazon könyörgés mellett áldattak el.

Most a táltos átveszi a főembertől a *szent merítő kanalat*, sört merít vele s az áldozati tűznek tart s a rögtönzött emelvénnyre állva fölemeli a kanalat s kiáltja:

„Öreg-isten, lásd meg, fogadd el! — — — — —
Oltalmazd a fehér czárt, könyörülj a fehér czáron, védelmezd a fehér czárt!“ Aztán a kanál tartalmát a tűzbe önti, a nép pedig térdénállva s kelet felé fordúlva, szemeit és kezeit az égre emeli s a táltos imádságát utána énekli.

Ugyanez történik a második és harmadik hordóval is. Annak utána az uralkodó hordója a földönfekvő ajtóféltre tétetik. A táltos inti a népet, hogy földig hajtsák meg magukat mindnyájan, az áldozati elüljáró pedig a szentelt kanállal a hordóhoz közeledik, tele meríti, iszik es mondja:

„Öreg-isten, Nap-isten, Had-isten oltalmazd a fehér czárt! Az ő egészszegése!“

Ezután az ételosztók szétosztják a *szent kanalakat* egymásután a hordókhoz járulnak s ugyanazon áldomással, mint a főember, isznak belőle. Megosztják egymás közt a szentelt italt, melynek feleslege haza kerül.

Ennek utána az áldozattevők egyike áll az ajtóra, hosszú fenyő rudat tartva jobbában, baljában édes lével

tölt kanál levén, az emberek fölemelvén, a Föld-istennek mond áldomást a jobb termés reményében; de az édes levet még nem issza meg, hanem szájából a nép fölött három felé locsesantja.

Majd a táltos megy föl ismét a *szent fára*. Kanálban édes levet és fenyő rudat adnak fel neki, melyekkel aztán ismét elrejtőzik a fa ágai közé s *csend*-et paráncsolván imádkozza:

„Öreg-isten, Nap-isten. Had-isten, irgalmazz nekünk! Nagyasszony, legszentebb istenszülő, hozz termésünkre éjszaki fényt és meleg harmatot! Föld-isten ehethénk! Eső-isten, ihatnánk! Föld-isten, Gondviselő-isten táplálj bennünket! Eső-isten adj esőt! Nap-isten süss a termésünkre! adj szép időt! Szél-isten adj gyöngé szellőt! (Jurta-özaisz) oltalmazd meg a mi jószágunkat! (Szuavtuma-özaisz) termeszs sokat. Föld-isten, termeszs gabonát, zabot, tatárkát, kölest. Lásd, lásd, lásd, szörnyű (hatalmas) Föld-isten!”

Ezen imádságot elmondván, tele szedi a száját édes lével és minden irányban szétlocsogtatja. Aztán megint ott hagyja a fát, a *szent kanálba* mindenik hordóból önt, a szent fánál elhelyezkedik, a fához égő gyertyát ragaszt, csendet kér s meghagyja, hogy a *szent fát* főhajtással üdvözljék. Maga meg elkezd:

„Öreg-isten, Nap-isten, Had-isten! irgalmazz nekünk, Ange-Pátyáj isten, legszentebb isten-szülő könyörögj érettünk! Tumo-özaisz, irgalmazz nekünk! — — — adj sok fát! — — sok hársfa kérget! — — lakást! — — épületfát! — — hársfát!”

Erre a kanál tartalmát a *szent fa* tövére önti, annak utána a keremetben levő minden többi fák tövét megöntözi, gondja levén rá, hogy minden fanemnek jusson egy kevés az áldozati sörből. Mig ezt teszi a kanalakat hordó italosztók társaságában, a nép utána éneklí a mondott imádságot az erdei istenek tiszteletére.

Ekkorra már meg is főtt az áldozati hús. A mészárosok kiveszik a húst az üstökből, nagy fatálakra rakják, az ételosztók az áldozó-hely déli kapujához viszik s a

pad alakú asztalon az áldozati késsel annyi darabra metélik, a mennyien az áldozaton részt vettek.

A legelső és legizletesebb falat a főemberé volt. Kétes, de ha igaz, annál jobb, hogy a *király-koronázásnál* történni szokott ökörsütés legjobb falatja a királyi asztalra adatik: ebben az őszáldozatok hagyománya tartja fenn magát.

Utána a falu vénei részesülnek és így tovább. Kiosztják az áldozathús levét is. Egy kanállal visznek a táltosnak is, ki ezalatt a szent fa tövében ül, ki csendet és letérdelést rendel, míg maga könyörög:

„Fő-isten, Vadász-isten, irgalmazz nekünk! Nyírfatündér, Nyájör-tündér, ótalmazd a mi nyájunkat! Disznókra vigyázó tündér, viselj gondot a disznókra! Lovakra vigyázó tündérek, védjétek meg a lovakat! Állatok istene, adj sok bornyút, bárányt, csikót, malacot! Lásd, lásd, lásd szörnyű (hatalmas) Föld-isten!”

Igy könyörögvén, levét vesz a szájába és minden irányban szétlocsoztatja. E közben a nép térden állva s kezeit az ég felé terjesztve, a zenészek játékához halk hangon ugyanezen könyörgést énekl.

Ezután a tésztaneműeknek: a fáról rudakon csüngő tojáslepények, és kölestészta sütemény megáldozása vevé kezdetét. Tojáslepényt minden háznál annyit készítenek, a hány tagból állt a család. Ezek hársfa-háncs segítségével erősítették a fáról lelógó szent rudakra tepsistől. Ezenkívül vannak a keremetben készült nagyobb tojáslepények. Legnagyobb a mészárosok által készített egyházkerületi tojáslepények, melyeket megilletett mindennek fölött a jog, hogy tepsikben a rudakra akaszszák. Ha az onnan hazulról hozott ünnepi tésztasüteményeknek a szent fán nem jutott hely, a közel való fákon nézének ki nekik helyet.

A táltos az egyházkerületi tojáslepényes serpenyőt vevén, a lepényre kölestészta süteményt tesz, föláll az emelvényre, *csend*-et és tiszteletadást követel és a süteményt feje fölé emelve a következő imádságot mondja:

„Öreg-isten, Nap-isten, Had-isten, irgalmazz nekünk!

Anya-istenasszony Ange-Pátyáj isten, legszentebb istenszülő, könyörögj érettünk! Őrző-tündér, könyörülj a mi gyermekeinken! Anya-istenasszony Ange-Pátyáj isten, adj nekünk több gyermeket, oltalmazd a tyúkokat, ludakat, kacsákat! Anya-istenasszony Ange-Pátyáj, legszentebb istenszülő, leánnyal adj nekünk sok méhet!"

Az imádság végeztével a táltos a földre lép, vesz egy darabot a községi (egyházkerületi) tojáslepényből, a tűzhöz megy s felállva a népet térdre borúlásra intvén, fölemeli a tojáslepényt s így szól: „Öreg isten, lásd meg, fogadd el! Legszenbtt istenszülő anya, lásd meg, fogadd el!" Így szölván, a lepényt tűzbe dobja, a nép pedig térdén állva s kelet irányában az áldozati tűz felé földre borulva éneklí a tátos korábbi könyörgését dnda-kiséret mellett.

Ha ezen imádáságoknak csak felét mondotta is el a Vata áldozó táltosa, méltán írhatta a keresztény (barát) krónikás, hogy: a nép elöljárói magas emelvénynen ülve (nem állva?) istentelen verseket hirdettek a hit ellen, az egész nép pedig örvendezve kiáltotta rá: Ugy legyen! — A nyelvöket sem értő külföldi pedig csak némi tulzásba esett, midőn ezt hagyta ránk följegyzésében: s miután a bortól neki hevültek, iszonyúan kiabáltak isteneikhez.

A tojáslepények és kalácsok az isteni tiszteleten jelenvoltak közt osztatnak szét. Ezután mindnyájan a földre telepednek és hozzálátnak a húsból, levesből, kenyérből, köles-süteményekből álló lakomához és sört, méhsört s vegyes sört isznak hozzá.

Az asszonyok, miután ettek a süteményekből, a maradékokat hazaviszik búcsúfiául apró gyermekeiknek. (Barna akadémikusunk innen véli származtathatónak azon országosan elterjedt szokást, hogy a vendégek nagy vendégségekben mindig szoktak egyet-mást, rendszerint édességeket vinni haza gyermekeiknek.)

Midőn mind letelepedtek, a *leányok*, a kik eddig semmi enni- és inni valót nem kaptak, elkezdik siránkozó hangon mondani, hogy: ihatnának, ehetnének. Kapnak ők is mindenből. De be sem végezhetik a lakomázást, midőn az egyházi elöljárók parancsolatára a „pozmoró“-t, az

ünnepi szent éneket kell énekelniök. Csak a jobb szavu énekesek éneklik és éneklik a keremet közepén dudakiséret mellett. Ezek később esznek.

A pozmoró szövegét nem ismerjük, csak annyit tudunk róla, hogy hosszú ének, melynek tartalmát már nem tudják, melyet a nők a nélkül. hogy csak egy árva szót is értenének, nemzedékről-nemzedékre énekelnek.

Az ének eleje az istenekkel foglalkozik, a vége pedig a hét minden napját egy-egy istennek szenteli.

Ez utóbbi nyoma van nálunk is a „héfő hetibe” kezdetű mondókában, melyről volt is már szó. A magyar „pozmoró” részének tartanám az „Angete Pankete, Czukutye me,” (Nagyasszony, Nagyasszony! Csókolj meg), az „Egyederem, begyederem” kezdetű gyermek-verseket.

Az énekesek a pozmoró-t étkezésük közben is elénekelik még egyszer.

Az áldozatos lakoma végeztével a szent eszközök régi helyökre szállíttatnak.

Idegen képből kellett az ősmagyar vallás áldozati szokását ismertetnem s. hogy ezt tehettem *Melnikow* külföldi tudós, illetőleg közvetítőjének. *Barna Ferdinándnak* nagy érdeme.⁵⁷⁴

Ők útmutatóim abban is, hogy értelmevesztett ünnepi népszokásaink jelesebbjeinek mythologiai vonatkozását értelmezni megkísértsem.

Minden ünnep egyszersmind az Öreg-istené és a Nagyasszonyé a Mordváknál, hanem ezen felül a *Nagyasszonynak* és négy leányának két ünnepe volt: a *nyári köz-(nagy)-ünnep* és a *téli házi-(családi)-ünnep*. Mindkettő egy-egy hétig tartott.⁵⁷⁵

*

Leányok ünnepe a mordváknál. Az áldozathoz szükségesek beszerzése. Kivonulás a folyó vízhez. A zártkörű leány-áldomás részletei. Magyar töredékek. A hajadonok nyilvános áldozatának törvényei. A hagyománynyal való összevetés. Özvegyasszonyok: apja.

Az istenasszony nyári ünnepe június 5-ikén tartatik mostan, vagyis ó-naptár szerint május 24-én, Simon napján. E nap a *leányok ünnepe*: ők áldomásoznak, mi szintén gyűj-

tés útján kerül össze. Ünnepestéjén a házat és udvart zöld gallyakkal, de legkivált *nyírgallyakkal* díszítik föl, fejükre koszorút kötnek. A házon kívül annyi koszorút akasztanak, ahány lány van a házban. Vánkosaikra is koszorút tűznek, mi mind könyörgő mondatok mellett történik.⁵⁷⁶

A mód, melylyel az adományokat összegyűjtik, nagyon emlékeztet a kis leányok *pünkösdi királyné járásá*-ra.

Ünnepestéjén összegyűlnek a leányok s kezeikben *nyírfagallyal*, fejükön pedig koszorúval házról-házra járnak. Énekek az Anya-istenasszonyhoz van intézve, arra kérván védő istenasszonyukat, hogy oltalmazza meg őket és a Nap-istenhez, hogy küldjön nekik kérőket. Ezen menetben a dúdást kivéve, férfi nem vehet részt.

Maguk közül választanak *elüljárót* (fejedelmet), ki a menetet élén jár, előtte pedig kis leánykák *nyírfát* visznek, mely kendőkkel s az ő övével van díszítve. Utána legkedvesebb barátnői közül választott három *gyűjtő* *nyírfa-ágakkal* ékesítve és gyűjtő edényeket hordozva. Jártukba az egyes házaknál a *nyírfa-éneket* hangoztatják: Köszöntelek fejér nyírfa, — juhárfának pompás lombja, — légy üdvöz hársfa szelleme! Erdőnek szép tündérei. Üdvöz légy te is gazdaszszonyunk, — im' hozzád ház gazdasszonya, — szép leánykák érkezének, — kalácsfélét, tojáslepényt, — tojássárgát kérni tőled.

Az asszony a kért ajándékokat imádkozás közt nyújtja ki az ablakon, mert adakozás közben fölsóhajt: „Anya-isten-asszony, oltalmazd a leányomat, nehogy beleszeressen valami rossz ember, s levegye a viruló koszorúját!”

Ezután még nem mennek el, hanem az ablak előtt körbeállva, leánybarátnéjoknak, a ház leányának dalolnak egy köszöntőt.

A faluban a tojás-, vaj- és lisztgyűjtéssel a mint készen vannak, este felé fölciffrázott *nyírgallyakkal*, és dalolva kivonúlnak a faluhoz legközelebb eső forráshoz vagy folyóhoz.

Az ős ének immár félig elveszettnek tekintendő, mivel abba keresztény, illetőleg orosz elem is vegyült:

„(Áldj meg minket Háromság, Istennek szülője.)⁵⁷⁷ Az

erdőre kimentünkben. — Koszorúkat kötözni — Nyírfából,
(Oi Did Lado!) — *Nyírfácskám!*

Az erdőbe megyünk — Virágokat szedünk, — Koszorúkat kötünk (Oi Did Lado!) — *Nyírfácskám!*

Megyünk lépegetve — Liget- s nyiresekbe, — A *nyírfáról* ágat tépünk, — Belőle *koszorút kötünk* — Azután a vízbe vetjük, — (Oi Did Lado!)⁵⁷⁸ *Nyírfácskám!*

Úszik-e majd a koszorú, — Alá száll-e, a koszorú — *Nyírfácskám?*!

Úszszál fenn oh koszorú, — Ne szállj alá koszorú — (Oi Did Lado) *Nyírfácskám.*!

Megérkezve a vízi tündér lakó helyére, felcizfázott nyárfákat a víz parton szúrják le, vagy pedig leszedik róla az ékességet s élő nyírfára aggatják azt. Azután a nyírfát körülállják s felhangzik a leányvezér („pünkösdi királyné“) csengő hangja: csendesség! Mi nem is hiányozván, folytatja: „Nyírfa-isten, irgalmazz nekünk! Nagyasszony, adj nekünk egészséget!“ Azután mélyen meghajtják magukat a nyírfa előtt háromszor. S ezzel a vízpartra mennek, áldozni a Víz-istennek s tőle a jövődőt tudakolni.

Megfosztják fejüket annak ékességétől, a koszorútól, s azt a vízbe dobják. Ha a koszorú a víz színén marad: az eladó hamarosan vevőre talál. Ha alámerül, ez halált jelent. Azután lábbelijöket levetik és megmossák a lábokat az eleven vízben. Majd nyírfákat megfosztják ékességétől, darabokra tördelik és a tűzre hánnyák.

A tojás-lepény sül mellette, mely midőn elkészült, a leányok elseje megint figyelemre int s könyörgést mond, hogy: a fő-isten irgalmazzon, az Anya-istenasszony egészséget és jó férjet adjon s végre a Nyírfa-tündérhez fordulnak, kinek tiszteletére áldozzák az elkészült ennivalókat. A felajánlás itt is a magasba emelés által fejeződik ki.

Az áldozatos étkezés után *komázgatni* kezdenek. Nyírfa gallyakból nagy koszorút készítenek, melyen keresztül dalolás közben összecsókolódnak, a „komázgassunk, koma, komázgassunk“ énekkel örvendezvén. A hazamenő énekben apró szükségük és kívánságaik megadásáért esedeznek.⁵⁷⁹

Néphagyományainkban ezen mythoszi szertartásokat mind megtaláljuk, hanem csak darabonként és a husvéti és pünkösti ünnepkörbe beosztva.

A „tojás festés,” valamint a „mátkázás és komázás” husvéti szokás lett, a „nyírfa-cultus” május elseji szokás s néhol maradt pünkösdinek. Az áldozat-vezető leányból „pünkösti királyné” lett. Az áldozatra való adomány-kérésre a kis leányok pünkösd-köszöntése emlékeztet. Ipolyi általános-ságban említi a „pünkösti pirkoszorúk” vízbe dobálását; de vidékre, hol ez még szokásban lenne, ő sem hivatkozik. A göcseji leányok napfelkölte előtt buza-harmatban mosdanak, hogy szépek legyenek.

Hol az egészből annyi töredék maradt, ott a töredékeknek valamikor szerves egészet kellett alkotniok!

A második nap is a leányok ünnepe volt; de már nem zártkörű. Öregek és vének, férfiak és nők egyiránt megjelenhettek az egészséget ótalmazó *Nyírfa-tündér*-nek ezen leány-áldozatán, mely az istenek anyjának áldozó helyén (keremetében) ment végbe, melyben a *szent fa* nem tölgy, vagy hárs, hanem *nyírfa* volt.

Gyűjtők, mészárosok és főzők nem hajadonok valának, a *tiltos* tisztében is férfi vala az eljáró.

Áldozati állat a juh volt, melynek egy évesnek és tiszta fejének kellett lennie. Száma 1—3, sőt többre is fölmehetett, ha nagyobb gyülekezetre volt kilátás. A juhokat először is megmosák a hajadonok a keremet szomszédságában levő eleven vízben, szarvaikra nyírfa-gallyat kötözének. Három leány vala egy-egy juhnak bevezetője a keremetbe, mely a keleti kapun keresztül történt meg. Ezen eljárás után a férfiak dolga volt az áldozattal való további elbánás, mely is szokott módon ejtődék meg.

Az ünneplőben megjelent hajadonok kezökben nyírfa gallyakkal a szent nyírfa előtt foglaltak állást. Az kendőkkel, keszkenőkkel és himzett nagy kendőkkel szintén bőven volt földízítve.

A leánysereg háta mögött állottak az asszonyok és utánuk következtek a férfiak. A hazulról hozott tojás-lepényeket cserépedényekben rudakra aggaták, a szent nyírfa tövé-

ben pedig egy hordó mézzel vegyes sör várakozék rendelkezésére.

Azon három hajadon pedig, kiket a társnék kiszemeltek a „falu (egyházközség) tojás-lepényének“ előállítására, általvevén a begyűjtött hozzávalókat, hozzálátának annak kellő mennyiségben való előállításához.

Ezeknek utána az öreg táltos a szent fára megy föl és az istentisztelet kezdetét veszi s azon mederben halad, mint máskor, némi eltéréssel. Így ez alkalommal a nép fölött nem locsogtatának szét vegyes sört, hanem e helyett a táltos a *Nyírfa*-tündérhez esedezvén, viruló nyírfa-gallyakat szőrogata le a fáról. A gallyakat a leányok szedik föl, kötének belőlük fejükre illesztendő koszorút. Az is eltérés vala, hogy ez ünnepen a hajadonok részesedtek mindenek előtt a mézes árpa-sörben, juh husban, levesben és tojás-lepényben.

Az ünnepi gyülekezet föloszolván, leányaink nem hazafelé, hanem a folyóhoz tartottak, leveték lábbelijöket és megmossák vala lábaikat. Ennek folytatása a víg és énekes komázgatás, vagyis a koszorún át való csókolódzás vala, végül pedig úgy a koszorúkat, mint az áldozatról hozott nyírfa-gallyakat a Víz-istennek áldozák.⁵⁸⁰

Pogány áldozatról levén szó, annyi századok után ki gondolhatna rá, hogy a néphagyományban nyomait keresse? S csakugyan végképen elmosódvák azok, úgy, hogy inkább csak kérdezni tudom, mint a kérdésnek feleletét adni, hogy vajjon ősi-e vagy idegen szokás-e, hogy Vasban sok helyütt a májfa az *egyház*, iskola stb., és nem a lányos ház előtt állittatik fel?

Hogy a csallóközi kis lányok *fa bábja*, *királyné asszonyka* nem annyit akar-e mondani, mint a mesék állatkirálya, királynéja, hogy *isten*; vagy hogy nem a kereszténység tilalma tett-e fejükre nyírkoszorú helyett virágkoszorút és nyírág helyett pábut?

Vajjon miért mondja a *pünkösdi leányjárás* éneke országszert, hogy: Ma van ma, ma van ma piros pünkösdi napja, *Holnap lesz, holnap lesz, a második napja*? Ez semmitmondó lapos szólás magában, de drága mythologiai adat, ha azt akarja mondani, a miben nincsen valószínűtlenség, hogy

a mi ünnepünk lesz holnap vagy: a holnapi is. Ez esetben a leány-gyermekdal ősi idők terméke lenne a „pünkösd”-szó kivételével, mi mellett szól a *betűírmelés* is.

Vajjon nem az ő, napi szertartás részeire vonatkozólag éneklí ma is a jó palócok apró fejércseléd-népe:

„Csak *fürgyik*, csak *fürgyik* A fekete csaóka” — — —

„Lyányok ű'nek a *toron'ba Aran koszoróba*” stb?

Egy a bizonyosnál is bizonyosabb, hogy május-pünkösd a hagyományos népszokásban ma is a *leányok ünnepe*.

A Nagyasszony nyári ünneplése az *özvegy-asszonyok* ünnepével ért véget. Régenten nyilván az ünnephét utolsó napján tartatott. Ebből ki voltak zárva a férfiak, férjezett asszonyok és leányok. Fiatal özvegy nők közül is csak azok vehettek benne részt, kik fogadással kötötték le magukat, hogy többé nem mennek férjhez. Férjes öreg nők, bármily korosak is nem vehetének benne részt. Ők is friss zöld nyírgalyakat hordának jeléül, hogy a Nagyasszonynak áldott emlékezetét ülik.⁵⁸¹

A mai hagyományban ezen cultus a Szent-Anna tiszteletén kívül nyomavesztettnek látszik.

*

A mordvák karácsonyi sertésölése és a magyar disznótor. Gyermekjárás és fogadtatásuk. Ünnepi készület. Ünnepi ételek. Az eláldás szertartásai. Magyar párhuzamok. Lucza napjának idetartozandósága. A karácsonyi gyermek-napok mordva és magyar adatai.

A Nagyasszony *téli ünnepe* házi ünnep, másként az *anyák, kisfiúk és leányok*, meg az ösvallásban annyira nagy becsben álló *bábák* ünnepe volt. Karácsony és új év között tartatott.

Karácsony estéjén történt az ünnepi áldozat-állatnak: a *sertésnek* a leöletése, mely áldozati ténykedésnek az udvar közepén levő szent hely: az *udvar-gödör* vala törvényes helye. A sertés az áldozatra napokon át szertartásos ellátással készítettet elő s már két nappal előbb, hogy áldozatul esett, földszítettet, mi a menyecskék teendője volt.

A nyakába kendőt kötének s a mögé párgolás által fölfrissített nyírgallyat szúrának. Föláldozója a gazda volt, ki az udvaron vérért vevé, mely az „udvar-verembe” önte-

tett. Az udvar-verem kövén történt a *perzselés* is nem minden szertartás nélkül, mert az nyírfa-gallyakkal történt, melyeket a szent gyertyákkal gyújtának meg, könyörögvén a Nagyasszonyhoz, a Nap-istenhez és a sertésekre ügyelő tündérhez. A kendőt is megégették, hanem a *vörös gallyakat* fölszedé a háziasszony, azokkal levén másnap reggel felköltendő a gyermekeket. Még aludtukban *keményen megütlegelé* őket anyjok e vesszőkkel, hozzá adván: „A Nagyasszony adta, nyírfa-ünnep adta, Nyírfa-tündér adta.” Így lesznek *egészségesek*. Mennél jobban visítnak a gyermekek, annál egészségesebbek lesznek; mert a Nagyasszony annál inkább meghallja őket.⁵³²

Természetes, hogy annyi keresztény századok nyomdokai után haszontalan keressük ezen házi szertartás megfelelőjét a népszokásban. Néminemű maradványra azonban még mindig akadhatunk, milyenek a „sertés-perzselés”; a sertés-ölésnek a vallási jellegű „*tor*” néven való nevezete; a falun éjféli mise után elmulaszthatatlan „*kocsonyázás*,” kocsonya-evés.⁵³³

Amibe azonban már erősebben bekapaszkodhatunk, ez a karácsonyi egészséget szerző *gyermekverés*. Ennek hagyományainkban és pedig országszerte erős nyomaira találunk az úgynevezett „*aprószentek napi korbácsolás*”-ban. Különös, hogy még némely helyütt *nyírfa vesszővel* történik az ütlegetés. Hogy mind ez az egészség javára esik nálunk is, ki van fejezve a jó kívánságban: „Keléses ne légy! Gilvás (porzsovás) ne légy!”

De térjünk a mordva atyafiakhoz. Nálok a téli tartós *Nagyasszony-ünnep* részben a *gyermekek ünnepe*. Nálok Karácsony estéjén összejönnek fiúk-leányok 14—15 éves korukig. A leányok nyírvevesszőket hordanak, melyekre kendőket és keszkenőket kötöznek. A fiúk mindenféle esörömpölő eszközökkel vannak ellátva stb. Házról-házra körülbelül ezt éneklik:

Nyírnek, Nyírfa-tündérnek, az *aranyzakálúnak*

Járunk a dolgában, *Nyírfa-tündér megérkezett.*

Nyisd ki te hát a kaput. Ajándékozz Kjol'ádának

Kolbászokat, disznólábat, Asszonysütötte kalácsot.

Nyírfa, Nyírfa-tündér. *Aranyos szakálú.*

Ének közben a fiúk csengőikkel és esőrgettyűikkel csörömpölnek s iszonyú zajt és lármát csapnak.

A menyeeskék legjobb ruháikba öltözve fogadják a követeket s az ablakon át *fokhagymával festett tojást*, köles kásával töltött hurkát, tejjel, vajjal, tojással stb. készült édes süteményeket és ünnepi kalácsot adnak, melyet juhok, disznók és tyúkok alakjára volt szokás készíteni. A gyermekek mindezt a tarisznnyába rakva folytatják útjokat. Körüljárva az egész falut, valamely házban megszállanak, a fölezífrázott nagy nyírfaágat és égő gyertyát a ház előszögletében helyezik el s a gyűjtött holmiból együtt esteliznek; a maradékot pedig hazaviszik.⁵⁸⁴

Nem szabad azt hinnünk, hogy csupán a karácsonytáji „Betlehemesek” és ünnepköszöntők tartják gyakorlatban ez ősi szokást. De ezen kérdést ezúttal még mellőzhetjük.

A mordva fiatal menyeeskék, kiknek tiszte volt előzőleg már a mézzel vegyes sörnek főzése, még az ünnep előnapján délben hozzáfognak az ünnepi eledelek készítéséhez. Áldozati eleség készül, tehát vallásos színezetűnek kell lenni az egész eljárásnak. Ilyen már a tűzhelyen a tűzrakás. Gyertyát gyújtanak a tűzhely előtt és nyírfa-gallyat állítanak föl, egy másik párgolt (fülesztett) nyírággal pedig a tüzelőről minden hamut lesöpörnek. Ráarakják a fát, melynek okvetetlenül nyírfának kell lenni. Ha az nincs, legalább is egy darabnak annak kell lennie. A házi asszony azután fog egy csomó nyírfagallyat s a gyertyánál meggyújtván, mondja: „Öreg-isten, irgalmazz minekünk! Nagyasszony, (a többi már itt is oroszos) legszentebb isten-szülő anyja, könyörögj éretünk! Nap-isten támaszsz piros napot, melegíts meg minket, természetnek nekünk sok eleséget!”

A kályha szája elé teszi az égő gallyesomót, annak fölibe pedig egy *üszköt*, mely a *mult évi téli ünnep*ről tétetett félre. Midőn az üszögsgzén elégett, betolják a kályha belső részébe, a berakott fát pedig gallyakkal meggyújtják. Az üszögdarabon kívül még egy *nedves nyírfa-tuskót* is tesznek a tűzhelybe, mely ott három napig is elsenyved. A megmaradt szenet azon vízzel öntik le, melylyel a nyírgallyak párgol-

tattak, mely a *tűzhely alá tétetik a következő téli ünnepre.*⁵⁸⁵ Szertartásos a leöntése is, de azt mellőzhetjük.

Alig hinné az ember, hogy megvan máig a nyoma a karácsonyi szent tűzrakás egyes helyek népszokásában. Hogy csupán egy esetet említsek: Erdélyben sok helyütt karácsony estején a cselédség egy *fatuskót* hoz be a házba, melyet a gazda tesz a tűzhelyre. Teszi pedig e szavakkal: „Áldott legyen a Krisztus születése napja!” A gazdasszony meg szalmát hoz be, melynek egy részét a tuskóra dobja, a többit meg elteszi a kotlók számára, hogy jól költsenek. A *tuskó maradványa a jövő karácsonyra terődik el.*⁵⁸⁶

Ájtatos fohászok között történik vala a mordválnál nem csupán a kemence befűtése, hanem a sütés további gazdasszonyi munkája is. Ennek hagyományát látszik fentartani azon népszokás, hogy a kenyérsütő asszonyok bevetés előtt keresztet vetnek a tésztára, lehet, hogy imitt-amott még különleges szokások is tartják fel magukat a karácsonyi előkészületek tekintetében.

Következő napon, vagyis karácsony napján a férjes nők a szoba földjét egészen beborítják tiszta szalmával és az előszögletbe nyirfa-galyat tesznek, ágaival fölfelé; annak elébe pedig meggyujtatlan gyertyát s hozzáfognak az ételkészítéshez. A levest és disznóhúst együtt főzik, de a disznófő külön. Midőn a disznófő megfőtt, a *szájába piros tojást* és fűlesztett (főlélesztett) nyirgalyat tesznek. A tálban, a disznófő alá szakál alakjára piros fonalesomót tesznek és ezt *arany-szakálnak* nevezik.

December 25-ikén déltájban a gazda meggyujtja a gyertyát s egész háznépestül térdre esik az ablak előtt, melyet ilyenkor kinyitnak. Ugyanis házi istentiszteletnél mindig nyitva tartják az ablakot, hogy imádkozás közben az égre nézhessenek. A föld felé hajlongnak mindnyájan, kezeiket ég felé emelik, a gazda pedig így hívja meg az isteneket magához vendégekül:

„Öreg-isten, irgalmazz minekünk! Nagyasszony, jöjj el mi hozzánk a te karácsonyi (Kjoltšän'än) *ünnepedre!* Nap-isten, jöjj el hozzánk a te karácsonyi *ünnepedre!* Had-isten (itt sorban elszámláltatnak a többiek), jöjjetek el mi

hozzánk a Nagyasszony és lina a Nap-isten karácsony-ünnepére.”

Az istenek meghívása után a gazda megparancsolja, hogy készüljenek az ebédhez. A háziasszony most átadja neki a tálba tett disznófőt. A gazda veszi a tálat s a gyermekek kíséretében kimegy a házból. A gyermekek közt a legifjabb a gazda előtt viszi a ház előszögletéből vett nyír-ágot. A gazda a disznófőt legelőbb is az udvar-gödörhöz viszi, azután a lóistállóba, tehénistállóba, tyúkólba, pinczébe, fürdőbe, csürbe és a kúthoz, mindenütt a Nagyasszonyhoz, a Nap-istenhez és minden helynek külön őrszelleméhez fohászkodván.

Mindent feljárván, visszatérnek a házba, a hol *tiszta abrosszal terített asztalra* már az ételek fel vannak tálalva s ezek között a három köles tészta kalács. Kettő egymás mellett, a harmadik pedig fölübök téve, a felső magának a Nagyasszonynak, az alsók pedig a Nagyasszony többi fiának és leányainak tiszteletére. Az asztal mellett a földön a sörös cseber áll. A gazda a disznófőt az asztal közepére teszi, a nyír-ágot pedig az elő-szögletbe. Azután mindnyájan térdre borúlnak és a gazda imádkozik:

„Öreg-isten, irgalmazz nekünk! Nagyasszony, (legszentebb istenszülő) könyörögj érettünk! Nap-Isten, segíts és oltalmaz meg minket! Mi kenyérrel, sóval, cseber sörrel és himes tojással tisztelünk téged. Tekintsd magadénak! Tekintsétek magatokénak istenek! (neveik elszámláltatnak, az imádságok ismétlődnek). A szerint, a mint az asztalon kenyér és só van, adj nekünk gazdagságot. A mennyi morzsa van a kalácsban, a szerint adj nekünk gazdagságot. Őrizz meg minket a rossz emberektől és tisztátalan nőktől, a sertéseket és juhokat pedig védelmezd meg a farkasoktól! Nagyasszony, adj a mi termésünkre, mely a földbe van vetve, tündöklő éjszakai fényt és meleg harmatot! Nap-isten, süss melegen a mi termésünkre! Nagyasszony, természetes vaskos szalma szarát, nagy kalászokat, tojás nagyságú aransárga szemeket! A milyent a nyáj tündére szeret, olyan nyáját adj nekünk! Adj nekünk sok és győzős lovakat, erőseket, egész-

ségeseket, mint a medvék. Adj nekünk teheneket, disznókat, tyúkokat, ludakat, kacsákat, mindennemű nyájakat, mindenféle madarakat. A régi jót köszönjük, az újat kérjük.”

Azután a gazda leveszi a Ielső kalácsot, mely a Nagyasszonynak van szentelve, levág belőle egy keveskét, a felibe húst tesz és pedig először a disznófőből, aztán a lében főtt disznóhúsból, végre egy kis darabot a festett tojásból, az édes kalácsból s a többi asztalon levő ételekből. Az így összeállított ételfalatot jobb kezébe veszi, a balba pedig egy merő kanál vegyes sört s az imént hallott imádságot, de most már csak állva, harmadszor is elmondja. A többi egész háznép térden állva könyörög. Midőn könyörgésében az ételek elszámlálásához ér, a jobb kezében levő ételfalattal, megnevezéskor mindenikét külön érinti. Azután az elkészített falatot átadja a gazdasszonynak, a ki azt a kemenczében égő ó-üszögre és új nyirfahasábra teszi. Ezután átadja neki a meritő kanálban levő sört is, ki azt szintén a kemenczébe önti a Nagyasszonyhoz imádkozván, azután a tüzet száraz nyirfa-gallyal újra főlisztítja, hogy az áldozatok annál hamarabb megégjenek.

Évéshez fogván, legelőbb a gazda vág magának a disznófőből s enni kezd, azután a gazdasszony szintén a disznófőből vág magának s a család többi tagjainak. A disznó fülét és orrát a gyermekeknek szokták adni. Ebéd után a gazdasszony levág egy darabot a disznófejéből s a kanálba is vesz egy kevés vegyes sört, az udvarra megy vele s mind a kettőt az „udvar-gödör“ alá beönti.⁵⁸⁷

Hogy a velünk atyafi mordváknek ezen ünnepi szokásai is mennyire egyeznek a mi néphagyományunkkal, a tekintetben elegendő a *karácsonyi népszokásokon és babonákon* végigtekintenünk. Egy ünnepet sem vesz körül tudvalevőleg a magyar népszokás annyi szertartásos babonával, mint a karácsonyt, melyek a keresztény ünnepből sem nem származtathatók, sem nem értelmezhetők.

És e szokásokban lehetetlen azon házi áldozat egyes töredékeire rá nem ismernünk, melyet fönnebb idézetbe vettünk.

A *karácsony esti asztal áldozat asztal*, az ős vallás karácsonyi házi áldozatának terített asztala, mely fölött az ős imádságok csak jelképekben s nem élő szóval fejeződnek ki. Meg van az asztal vagy az alatt minden, mi által az ősi meggyőződés megjelenítést nyerhet. Még a szent dolgokból és ételnemüekből sem sok hiányzik, hogy az ő törvény karácsonyáról rokon párhuzamok nélkül is fogalmunk legyen.

Mily fogamatossá válik az abrosz, mely karácsonykor az *asztalt* borítja! A karácsony czimeres *eledelei* nem áldatnak meg, mint a husvétiek egyházilag, mégis mennyire hatásosak még gondosan őrzött morzsalékai is! A *jövendő keresésének* módjai is a régi istenek tiszteletének töredékei még s a büntetések, melyektől az ünnep feltörői tarthatnak, nem keresztény, hanem még az ő törvény büntetései. Méltán csodálkozhatunk a gyakorlati hagyományok szívós voltán!

Hanem annál' nehezebb az ünnep hete iránt tájékozódunk, melyről már tudjuk, hogy a Nagyasszony és leányai: a „Boldogasszony-nővérek“ téli ünnepe volt. Nincsen nyoma, hogy az egyes napok külön lettek volna egyiknek vagy másiknak szentelve; az sem vehető többé ki: mely napok voltak nem és kor szerint való beosztással a legényeknek és hajadonoknak, a férfiaknak és asszonyoknak szabva és közös összetartással ünnepeelve.

Lucza-napról már tudjuk, hogy az ó-naptárban december 24-ikére esett. Lucza napja a ház és a belső gazdaság őrszellemeinek volt hagyományaink tájékoztatása szerint is ünnepe, mely főleg a gazdasszonyokra rótt kötelességeket.

A lucza-napi „gyermek-járás“ az isten asszony legkedvesebb teremtményének: a nyírfa tündérnek megérkezte örömhírével toppan be a mordváknaál, és némileg még nálunk is. Itt azonban már nem az „aranszakálú tündérről“ van szó, hanem arról, hogy: Aluszol-e gazda; ébrén vagy-e gazda? „Isten száll a házadra,“ Hat ökörrel hat lóval. És jó kívánataik és szertartásos eljárásuk a belső gazdaság állataira vonatkoznak.

Az is régi, a rosszakat a ház tájékaról elijeszteni célzó eljárás, hogy a mi gyermekeink, csakúgy, mint a mordvákéi, zajjal és csörömpöléssel jelentkeznek.

Az asszonyoknak nagy kötelességek napja a Luczanap, mint a mely napon az apró jószág különös gonddal kezelendő, tilalmas a kölcsönkérés, kölcsönadás, szomszédolás és a női köznapi foglalkozások gyakorlása.

Karácsony éjjelén a „víz-cultus“ is fölmerül az *ólom-öntés* és *kúthánézés* jövődőt mondó babonáiban.

Karácsony első napja iránt eléggé tájékoztatnak a mordva ünnepi szertartások és a saját hagyományaink.

Másnap, deczember 26-án van a falu *bába-ünnep*e a bába házánál, melyben csak feleséges emberek vehetnek részt feleségestül és gyermekestül; tehát kizárják abból az özvegyemberek, özvegyasszonyok, fiatal emberek és hajadonok. Az érdekes áldozati szertartáson a bába az elülimádkozó a Nagyasszony tiszteletére, ki ezúttal, mint az anyák és gyermekek pártfogója, *Bába-Nagyasszony* nevet viselt, minek a mi hagyományunk *Szülő-Boldogasszonya* felel meg.

Deczember 27-én a bábához csak a gyermekek gyűlekeznek szüleik nélkül.⁵⁸⁸ Hogy *őrző* vagy *gyógyító Boldogasszony*-nap volt-e ez s a Nagyasszony legidősb leányának ünnepe? — sikertelennek látszik vitatni.

Hogy a karácsonyi gyermek-ünnep meg volt őseinknél is, világos bizonyosága ennek az *aprószentek napi korbácsolás és nyírfuvésszőzés* is.

Karácsony többi napja a hagyományban néma és a *regölés*-nél egyébben nem ad magáról életjelt, a mi pedig még arra is kevés, hogy belőle az idősebbek ünnepi kedvtelésére következtessünk.

A három másik nagyobb áldomást mellőzhetjük, a kisebb és magán áldomásokat pedig máskorra hagyhatjuk.

És így átmehetünk az áldozatokkal rokon másik tételre: a Rosszak ellen való védekezésre. Erről leszen szó a következő fejezetben.

XXXII. Védekezés a Rosszak ellen.

A sámánismus nálunk, miként a votjásoknál ördög-cultussá nem fajult. A rossznak (betegség) kettős forrása, kettős védekezés. Kálmány Lajos szerint a Hold a néphitben még ma is sámán istenség. Tőle függ az egészség és betegség. Tehetős a Holdiston a jó szerencse tekintetében is. Engesztelő ősimádságok (ráolvasók.) A fák szellemei cultusának nyomai. Igézet és megszüntetése. A vízvetés módja és egyes ráolvasók szövege. Védőszer.

Hitregéink bölcsejénél s azután még sokáig: a sámánismus korában a rosszak ellen való védekezés is áldozattal, *engesztelés*-sel járt, miután a „sámán istenek még nem két-félék, hanem csak egyfélék: jók és egyúttal rosszak, kik áldanak is, vernek is.“ A sámán isteneket épen ezen oknál fogva inkább a félelem, mint a tisztelet cultusa vette körül.

Ezen sámán mythologiai korszaknak van nyoma hagyományunkban is.

Későbbben és lassankint idegen vallások hatása következtében módosúlnak a teremtési és hitregék, a teremtés munkatársa elfajul és a rossznak lesz okozója és kútfeje. A jó- és rossznak kibékíthetetlen küzdelme kezdetét veszi.

És nem mondható, hogy ezen mythologiai átalakulás előhaladás lett volna, sőt gyakorlatilag határozottan sülyedésnek ítélendő. Az öreg-isten kegyes jósága mellett kibontakozhatatlan mivoltában megmaradván, az új isten: a Rossz pedig fáradhatatlannak és agyafúrtnak képzelgetvén, természetesen, miként ezt a *votjásoknál* látjuk: minden vallásbeli isten-tiszteletnek a gonosz istenség felé kellett hajolnia. Az öreg-isten, tartják a votjások, a milyen irgalmas, nem kíván nagy áldozatokat, míg a rossz istenség az emberekre betegséget, halált és mindenféle nyomorúságokat bocsátván, állandó és buzgó engesztelést kíván. Azért van az, hogy az ő majdnem minden könyörgéseik a gonosz istenségnek való hódolat jellegét viselik magukon, a főisten pedig az ő fogalmaik szerint megelégszik a pusztá imádsággal s nem kíván valami nagy áldozatokat.⁵⁸⁹

A Nagyasszony, a természet áldott tündérasszonya kiváló tiszteletének kell betudnunk, hogy az „ördög-cultus“ az ő vallásban nem uralkodó. Hagyományunkban különben ezen

Az asszonyoknak nagy kötelességek napja a Luczanap, mint a mely napon az apró jószág különös gonddal kezelendő, tilalmas a kölcsönkérés, kölcsönadás, szomszédolás és a női köznapi foglalkozások gyakorlása.

Karácsony éjjelén a „víz-cultus“ is fölmerül az *ólom-öntés* és *kúthánézés* jövőndőt mondó babonáiban.

Karácsony első napja iránt eléggé tájékoztatnak a mordva ünnepi szertartások és a saját hagyományaink.

Másnap, deczember 26-án van a falu *bába-ünnepe* a bába házánál, melyben csak feleséges emberek vehetnek részt feleségestül és gyermekestül; tehát kizárják abból az özvegyemberek, özvegyasszonyok, fiatal emberek és hajadonok. Az érdekes áldozati szertartáson a bába az elülimádkozó a Nagyasszony tiszteletére, ki ezúttal, mint az anyák és gyermekek pártfogója, *Bába-Nagyasszony* nevet viselt, minek a mi hagyományunk *Szülő-Boldogasszonya* felel meg.

Deczember 27-én a bábához csak a gyermekek gyűlekeznek szüleik nélkül.⁵⁸⁸ Hogy *őrző* vagy *gyógyító Boldogasszony*-nap volt-e ez s a Nagyasszony legidősb leányának ünnepe? — sikertelennek látszik vitatni.

Hogy a karácsonyi gyermek-ünnep meg volt őseinknél is, világos bizonyosága ennek az *aprószentek napi korbácsolás és nyírfuvésszőzés is*.

Karácsony többi napja a hagyományban néma és a *regölés*-nél egyébben nem ad magáról életjelt, a mi pedig még arra is kevés, hogy belőle az idősebbek ünnepi kedvtelésére következtessünk.

A három másik nagyobb áldomást mellőzhetjük, a kisebb és magán áldomásokat pedig máskorra hagyhatjuk.

És így átmehetünk az áldozatokkal rokon másik tételre: a Rosszak ellen való védekezésre. Erről leszen szó a következő fejezetben.

XXXII. Védekezés a Rosszak ellen.

A sámánismus nálunk, miként a votjásoknál ördög-cultussá nem fajult. A rossznak (betegség) kettős forrása, kettős védekezés. Kálmány Lajos szerint a Hold a néphitben még ma is sámán istenség. Tőle függ az egészség és betegség. Tehetős a Holdiston a jó szerencse tekintetében is. Engesztelő ősimádságok (ráolvasók.) A fák szellemei cultusának nyomai. Igézet és megszüntetése. A vízvetés módja és egyes ráolvasók szövege. Védőszer.

Hitregéink bölcsejénél s azután még sokáig: a sámánismus korában a rosszak ellen való védekezés is áldozattal, *engesztelés*-sel járt, miután a „sámán istenek még nem két-félék, hanem csak egyfélék: jók és egyúttal rosszak, kik áldanak is, vernek is.“ A sámán isteneket épen ezen oknál fogva inkább a félelem, mint a tisztelet cultusa vette körül.

Ezen sámán mythologiai korszaknak van nyoma hagyományunkban is.

Későbbben és lassankint idegen vallások hatása következtében módosúlnak a teremtési és hitregék, a teremtés munkatársa elfajul és a rossznak lesz okozója és kútfeje. A jó- és rossznak kibékíthetetlen küzdelme kezdetét veszi.

És nem mondható, hogy ezen mythologiai átalakulás előhaladás lett volna, sőt gyakorlatilag határozottan sülyedésnek ítélendő. Az öreg-isten kegyes jósága mellett kibontakozhatatlan mivoltában megmaradván, az új isten: a Rossz pedig fáradhatatlannak és agyafúrtnak képzelgetvén, természetesen, miként ezt a *votjásoknál* látjuk: minden vallásbeli isten-tiszteletnek a gonosz istenség felé kellett hajolnia. Az öreg-isten, tartják a votjások, a milyen irgalmas, nem kíván nagy áldozatokat, míg a rossz istenség az emberekre betegséget, halált és mindenféle nyomorúságokat bocsátván, állandó és buzgó engesztelést kíván. Azért van az, hogy az ő majdnem minden könyörgéseik a gonosz istenségnek való hódolat jellegét viselik magukon, a főisten pedig az ő fogalmaik szerint megelégszik a puszta imádsággal s nem kíván valami nagy áldozatokat.⁵⁸⁹

A Nagyasszony, a természet áldott tündérasszonya kiváló tiszteletének kell betudnunk, hogy az „ördög-cultus“ az ősvallásban nem uralkodó. Hagyományunkban különben ezen

kettős mythologiai kor adatai mellett rosszakhoz számíttatnak: a *rontók, boszorkányok; kísértetek; hegyi, vízi, erdei ártó szellemek, a testi és lelki bajok szellemei* és az *ördög*, kiknek ellenében egyiránt lehetséges és kötelességszerű a védekezés.

Kétféle a rossznak forrása hagyományunkban is, a meny-nyiben az vagy istenségtől származik, vagy a gonosz lélektől; kétféle tehát a védekezés is: t. i. áldozatos körletés és kiűzés.

Igy még a mai néptudatban is azon régi (jó-rossz) számán istenek közül való azon szellem, kit jámbor eleink a holdban lakozónak hittek: a *Hold-isten*. A népmesék úgy tudják ezen személyesített égi lakóról, hogy király, családos, család-
atya, és udvartartásos, szóval az még mostan is, a mi a magyar kereszténység előtt volt: az ó-vallás egyik istene. Az sem ujság, hogy az éj ezen világítójának hatása a földi halandókra elvitathatatlan tétele a néphitnek; de hogy boldogulás és egészség dolgában *adó* (ráadó) és *elvévő* felsőbb hatalom, tehát egy személyben jó és rossz akaró ma is, mint a milyennek másfélévezred előtt fogott tartatni, ez *Kalmány Lajos* tekintélyes hitrege-értelmezőnknek fölfedezése és a sok között nem utolsó érdeme.

„A hold nyelv-hagyományunkban“ című akadémiái felolvasásában sorolvák pedig föl annak adatai, melyek részes elsorolása előtt szívesen és elismeréssel mutatok rá, mint ezen állítás tekintélyes mesterére.

„A Holdat, mondja ő, ráolvasóinkban istennek tudjuk, *kitől függ az egészség és betegség* és így hozzá fordulunk egészségadásért, hozzá a betegség-elvételért. Erről *ráolvasóink* tanuskodnak.“

Nehézségtörésre való. Mikő a gyereket rossz nyavnya töri, az édös anynya mikő az új Hód fogyni, arra fordul oszt mongya: „Új Hód: új Kiráj! Az én gyereketmet A nehétség töri Te vagy a *Ráado*, Te vagy az *Evevő*; Vöd le rúla!“

Oszt' é keszt imátkozni 3 Miatyánkot, 3 Üdvözlöt, mög 7 Hiszekégyet; 3 hétig köl' tenni. (Szóreg).

Jó szerencseért való. „Új Hód: új Kiráj! *Aggygá* neköm Jó heteket, Jó hetekbe' Jó napokat, Jó napokba'“

Jó órákat, Jó órákba' *Jó szöröncsét.* Azután mög Jó ogésség!" (Szeged).

Fogfájásról való. „Új Hód: új király, Téged köszöntelek Eleven foggal, döglött féréggel! Az én fogam Akkó fájón: Mikó kégyút Békát öszök.”

Mikó möglátom az újságot, akkó mondom esztét, 3-szor köl' emondani, le köl' *térgyepülni*, oszt' nem fáj az embör foga. (Ó-Szt.-Iván).

Fogfájásról való. A kinek a foga fáj, lehöjjön (leheljen) a Hód felé (újságkor) oszt' mongya: „Új Hód: új Kiráj! Köszöntelek téged Ezön üdvözlettel, Hogy a fogfájást Háricsd é tülem!” (Szeged).

Hideglelésre való. Hódújuláskor a kit a hideg lel, ráveti a köröszöt magára az Atyának és Fijúnak és Szen'lélök Istennek nevébe' oszt' mongya: „Új Hód: új Király Házasiti a fáját, Engöm hinak Vendégségbe, De én nem möhetök, Kűdöm a hidegömet.”

(Ha kisebb nemű betegsége van, az utolsó sort így cseréli föl): Ügyemet-bajomat kű'döm.⁵⁹⁰

Sebes fejüre való. Ha a kis lá'nnák sebös a feje, főveszi (az anyja) az ölibe, szalonna fölsejével mökkenyi, oszt' mén a Hódnak: „Új Hód: új Király férhön atta A l'ányát, Engöm is h'jon Lakodalomba! Én nem mék é E'kű'döm a sebömet.” (Szeged).

Szömöcsőről való. A kinek szömöcső van a kezén, vagy a lábán, vagy pedig a testyin, első újságon leül egy sámlí székre, oszt'tán (kezével) söpri visszafelé, előre (a szömöcsőt) a lábárúl oszt' csak aszt mongya: Dicsértessék a Jézus Krisztus! azután 1 Miatyánkot, 1 Üdvözletöt mög egy' Hiszökégygyet imátkozik, azután mongya: „Új Hód: új Király! Apró marhácskájim vannak, Isten ucs cse' eladom.” (Háromszor kel' egymásután elmondani. Klárafalva).

Szömöcsőről való. A kinek szömöcsője van, Hód iránt fa alá ál'. 3-szó mökkenyi a szömöcsőjít zsirral oszt' mongya: Új Hód: új Kiráj Házasiti a fáját, Hinak lakodalomba, De én nem mék, Elkűdöm a fiamat: Mújon el a szömöcsöm.” (Klárafalva).⁵⁹¹

Mely érdekes mythoszi régiségek e ráolvasók, melyekhez még ma is annyi hit és bizodalom kapcsolkozik! Csupán a keresztény szellemű utasításokat kell másokkal pótolnunk és bennök a maga cifrázatlan egyszerűségében és kedves közvetlenségével az ősvallás egyik legrégibb könyör-gés-gyűjteménye áll előttünk.

A *szumójédok*-nak, *osztjók*-nak és Szibéria némely nomád törzseinek szokásaként említi Castrén, hogy a hol egy kis fenyves ligetet találnak, vallásos érzelemmel közelednek ahhoz s fölállítják ott bálványaikat.⁵⁰² Az erdők természetes szent helyek az altaji törzsek fölfogásában. De szentek a fák is, mert lakóhelyei a használni és ártani egyiránt hajlandó szellemeknek.

Láttuk, hogy a mordva áldozó helyek szentélye a táltos szent fája; a votjók áldozó helyein („lud“) kinek-kinek megvan a maga fája, mely előtt imádkozni tartatik foganatos-nak istentisztelet vagyis áldozatok alkalmával.⁵⁰³ Hogy ez nálunk sem volt másképen, arra nézve elegendő rámutatnunk a néphit babonás áldozataira, melyeket a fáknak hoz, hogy egészséget nyerjen s bizonyos bajtól szabaduljon. Eljárásának tudatával már ebben sem bír a nép, de ez nem lehet akadály abban, hogy Wlislöckival „a fákra aggatott fogadalmi rongyokat és ruhadarabokat“ úgy tekintsük, mint az ősrégi ember- és állatáldozat utolsó foszlányait.

Bizonyosan engesztelhető szellemeknek tartatnak s talán csak a kereszténységben sülyedtek rosszakká azon *éjasszonyok*. *éjemherék*, kiktől a háromszékiek a hideglelés elvételét várják.⁵⁰⁴

Ellenben a kevésbbé hatalmas rosszak, legyenek azok emberek vagy szellemek, bizonyos ősvallási szent szerek által, mint foghagyma, só, kenyér, nyírseprű, kés stb. tartatnak vissza és nem kérelem útján távolíttatnak el és tétetnek ártalmatlanokká, hanem ellenszerekkel vagy ráolvasás által.

Még legártatlanabb rosszak az *igézők*, kik szemmel verik meg a gyermeket.⁵⁰⁵ Ennek a rontásnak a háromszékieknél ez az orvossága:

„Csonka késsel csinájj keresztet a tűzhely ala, a keresztre tégy egy pohár-vizet, vess bele 5 eleven sze-

net, a kezeddél csinájj keresztet a pohár felett. Azután vess ki a mutató ujjoddal egy csepp vizet, mártsd bele a nevetlen ujjodat s kend meg a gyermek homlokát. Azután a nevetlen ujjoddal vess ki 3-szor 3 csepp vizet és mondd ezt: vetem zöld szemre, kék szemre, köszik-láról kösziklára, vad leányról vad leányra. Muljék el. — A nevetlen ujjodat mártsd a vízbe és húzz keresztet a gyermek homlokára. A vizet öntsd a kutyára.⁵⁹⁸

Az *ugocsai néphit* szerint is az olyan ember, a kinek a két szemöldöke összeér, „igézős.“ Ha valakit megigéz, annak iszonyatosan megfájul a feje. Ha bizonyos, hogy a fejfájást „szemverés“ okozta, a fejfájós elővesz egy pohár vizet, abba belevet öt darab eleven szenet, a pohár szája fölött a jobb kezével keresztet von. Ha e közben a széndarabok a vízben leülnek, vagy épen a víz fenekére szállnak le: ez újabb jele, hogy a szenvedő csakugyan meg van igézve. Most, hogy bajától menekülhessen, a széndarabokról hét korty vizet leiszik, a maradék vízbe mártott ujjával a homlokára három keresztet húz; ettől bizonyosan elmúlik az igézés is, a fájdalom is.⁵⁹⁷

„Ha a kis gyerek sokat rí, még a hasa is fáj, többnyire *szēm ártott* neki. Eszt könnyen még lehet tunnyi. Vész az émbér éppohár tiszta vizet, tész bele éppár szēm szenet; azután háromszor köröszöt vet rája, még émond három miatyánkot. Ha a szén nem üle a vízbe, akkor valami más baja van: Ha pejg leű, akkor a szēm ártott neki; de ha ebbű a vízbű iszik a gyerek meggyógyú.“ (Veszprém m.)⁵⁹⁸

Hogy a rontásnak e fajtájával sok baja volt már a régieknek, a *vízvetés* számos alakjai bizonyítják, annál is inkább, mivel az ilyen vízvetési mondókák és ráolvasások nincsenek az ősiségnek minden jelenségei nélkül.

1. *Vízvetés.* (Elsőben is tölteni kell egy pohárba egy fél-fertály vizet, rája alul-felül keresztet kell vetni s a pohárba kell vetni szent 9 szemet s azt kell mondani:) „Kő-pad, gyékény-ágy, *csepegés alatt való ser*, sótalan kása. — ez a három Jézus szava, a' használjon az egész világnak.“ (Erdély.)⁵⁹⁹

2. *Vízvetés*, ha a gyermeket megigézik: „Jézus elindula hosszú útra, találkoza az *Igézőkkel*, kérdezte tőlek: hová mentek te? — Megyünk, hogy rontsuk meg N. N. egészségét, *vegyük el szívét, máját*. — Elmenjetelek onnan a fekete földnek gyomrába, én oda megvagyok hiva. Az atyának, fiúnak, szentlélek Istennek nevében. Ámen.” Ezt háromszor mondják el. (Erdély.)⁶⁰⁰

3. *Igézet ellen szenesvíz-készítés*. (Egy pohár vizet kell kézbe venni, a tűz mellé állani s ezt mondani:) „Elindula a Jézus Krisztus az igaz úton, *előtalálja az Igézetet*, kérdi tőle a Jézus Krisztus: hová mégy Igézet? — Elmegyek N. faluba N. (péld. Kata lánynak) színét hervasztani, szőrét borzasztani. — Ne menj annak színét hervasztani, szőrét borzasztani, hanem maradj meg az igaz úton! (Ezután a pohárba csipő vassal 9 darab parazsat kell vetni olvasván:) e' sem 1, e' sem 2, e' sem 3, e' sem 4, e' sem 5, e' sem 6, e' sem 7, e' sem 8, e' sem 9. — Ha kalap alól jött ki, az alatt maradjon; ha konty alól jött ki, az alatt maradjon; ha pártá alól jött ki, az alatt maradjon. (Ekkor a megigézett [állat vagy] ember képét a szenes-vízzel meg kell mosni s ezt mondani:) Szeme látta, szája megszólította, Krisztus urunk meggyógyította.”⁶⁰¹

4. *Vízvetés*. „Elindula szűz Mária Jézuskával az ölébe' Jordán mellé szép mezőbe, hol találkozik egy zsidó leánnyal. E zsidó lány szép babáját, Máriának Jézuskáját kitakará feje fátolyából. Meglátá, halálra igézé. Szűz Mária Jordánhoz míne, *vizet vete*, megmosogatá, meggyavítá.” E szavakra a vízvető, ki háromszor három égfő szentet vet a kezében lévő vizes edénybe, mindenkor egy idvezlőgy-Máriát imádkozva, végül ezt mondja: „Úgy használjon vízvetésem, mint a kis Jézusnak használt a szűz Mária vízvetése. Ezután az igézett a vízből iszik és megmosdik.” (Klészse Moldva.)⁶⁰²

5. *Igézetről*. „Nemes asszonyunk Mária ölébe takará az ő áldott szent Fiát. Bemene vele szent Templomba. Leüleplék az ő áldott aranyos szent székibe, eleibe tévé aranyos bölcséjét, bele fekteti Jézust. Azt megláták

szent asszonyok, szent leányok, szent apostolok, mártérok Jézust megigézik. Azt meglátá az ő szent anynya, mondá ez szót az ő szerető szentinek, szent Nesztoria asszonnak: menny el én szerető szentem, hozzá Jordánnak vizét, hadd fiesszem meg benne az én áldott szent fiamat. El méne szent Nesztoria asszony, elhozá Jordovánnak szent vizét, benne Jézust megfirezték. Mondá ez szót szent Nesztoria asszonnak: vidd el, ugymond Jézusnak az ő igézetit piros márván köre; hogy ezt hallá az ő szerette szenti szent Nesztoria asszony, elönté piros márván kövön, ott eloszla, meg nem maradhatta Jézusnak az ő igézeti. Ez mai dicsőséges napon ez s ez emberen ugyan ne maradhasson meg férfi igézeti, leány igézeti, asszonyi állapot igézeti Istennek hatalmából, Boldogasszony parancsoltatlyából.⁶⁰³

6. *Rúolvású igézés ellen* (Csonkának látszik.) Az atya, fiú és szentlélek nevében. Az ur Jézus Krisztus elindul a Jordán vize mellé, a hun előtalál egy rút személy zsidót. Rút személy reám néz, édes anyám Mária, meg kell belé halnom Ne félj fiam József (Kati), ha pártalul, ha fejkötő alul jött annak a rút személynek (? igézete) sem égen, sem földön, sem az én kiskörmöm alul való mocsok alul soha meg ne álljon. Az atyának, fiunak és a szentháromság Istennek nevében mondom ezen szent igéket. Amen. (Sorok mellett Vasmegye.)⁶⁰⁴

Kérdés marad: hogy vajjon azon legendaszerű többféle albeszélésnek, melyekkel rúolvásóink jobbára bevezettetnek, megfelelői megvoltak-e az őseredeti szövegben, és vajjon ha megvoltak, ősi hitregéink kit ültettek gyermekként a járókelő Boldogasszony ölébe? Elég bőséges adatainkból azonban már is tisztára kiérthető, hogy az *igézet* szellemét az őshit magasabb rendűnek nem tartották, mint a kit kérlelésre, szép szavakra korántsem méltatott, hanem a tűz és víz-csem segítségével s *varázsigékkel* (= erőnek erejével) vallott eltávolítandónak.

Az igézet nem csupán embert foghat meg, hanem állatokat, és virágokat is. Ez ellen kötnek a csikó és borjú nyakára *vörös szalagot* s húznak a bárány fülébe *vörös bojtot*

s ez ellen aggatnak a székelyek a virágok ágaira *vörös fejtőt*. A *vörös szín általában védőszer az igézet ellen.*⁶⁰⁵

Sokat mond a néphit szerint a közmondás, mely azt kívánja, hogy: „*Fogjon meg az igézet!*” A közmondásban nyoma van annak is, hogy az ősfelfogás személyesítette az igézetet, mert a többi között ez is szokás-mondás: „Úgy néz rám, mint az *Igézet*.”

A hagyomány gyakori és nem közönséges rossznak tekinti az igézetet.

*

A szülő anyának és gyermekének védelme. Váltott gyermek és a viszsza szerzés módja. Emberrontás és védő szerek. Hogyan viszi el a boszorkány a tehén tejét? Kényszeríthetők a visszaadásra. Megcsapolják a szőlőtőkét. Megfejik a kútágast. A boszorkányok tetszés szerint való alakja. Tiszatarjáni monda. A boszorkányság elbírálása.

Az igézőknél jóval kártékonyabbak a *boszorkányok*, kik régenten föld alatt lakó gonoszak, „bosszantó” szellemek voltak; ma pedig a varázslásban jártas férfi és leggyakrabban öreg asszonyemberek.

A néphagyomány kifogyhatatlan a boszorkány-kihágások elbeszélésében s az ellenök használandó ovószerek javallásában és fölismerhetősök módja körül való tájékoztatásban.

Nem hiába, hogy a Nagyboldogasszony láthatatlanul jelen van a szegedi néphit szerint a *gyermekszületésnél*, azután pedig két angyalt küld oda, egyiket hogy az anyát őrizze, a másikat hogy a gyermeket s hogy odaküldi a *Boldogasszonyt* is. Mert soha sem kell a *Boszorkányok*, Bűbajosok és Szemmelverők ellen annyira védekezni, mint ezen alkalommal.

Ezen védekezés egyes jelenségei, hogy a szülő asszony ágya fölé *sátor* vonatik; az, az őshit javallotta óvó szerekkel elláttatik; a betegágyas anya s gyermeke magukra, nehogy ártalom essék bennök, nem hagyatnak egy pillanatig sem.

A jó palócz közönségesen „sátor-lepedő” árnyékában születik, melynek csücskeibe, mielőtt a sátor-rúdra főlhúznák, kenyér-szeletet meg *fokhagyma*-gerezdet kötnek bele.⁶⁰⁶

Szeged népe szülés után készít a szülő asszony részére

külön ágyat, az úgynevezett *Boldogasszony ágyát* tiszta szalmából, melyet lepedővel terítenek le. Fölötte fölszegeznek a „szunyoghálót,” mely a palócز sátorlepedőnek felel meg. A Boldogasszony ágyába tesznek *fokhagymát, kukukfűvet, kenyeret, meg sót*. Bicskát is tesznek, hogy a Boszorkány oda ne menjen.

A Boldogasszony ágya törvényével a vidék mythologusa: Kálmány Lajos ismertet meg bennünket bővebben:

„Minden nap fő' szentelik „a Három királyok vizi-vel“ oszt' fölajálják a Boldogasszony kögyelmetösségibe. A Boldogasszony ágyáhon nem szabad sönkinek sü' közelíteni, mert ha mögveri (valaki a gyermekágyast szömmel), oszt' ha még a födre is lönéz (a ki szemmel megverte), az (a gyermekágyas) belehal. Az a sírig verte szömmel. Ha fő'felé néz (a szemmel verő) ki löhet gyógyítani. Mikor a Boldogasszony-ágyát fekszi az asszony, valakinek ben köl' lenni a házba (= szobában), ha mást nem tünnek oda tönni még a macska is jó, mert (különben) úgy mögrontik az asszont, hogy vége van. A Boldogasszony ágya csak addig tart még az avatásra mönnek. Mikor oda vannak (az avatáson), szétszódik a Boldogasszony ágyát; a szalmát mögégetik, vagy ojas helyre teszik a hun nem bánti sönki.” (Szöreg)⁶⁰⁷

Kálmány mondja, hogy a szunyogháló felszegezése még néhol késsel, villával történik; hogy a bicskát, máshol a kést az asszony feje alá teszik, melyet ha lelép az ágyról, a földbe maga elé kell szűrnia, hogy a Rosszak ne bántsák. A szunyoghálóba kötött kenyér és só még nem elég; mert a szunyoghálóra még *piros kendőt* dobnak.

De máshonnan is vannak rá adataink, hogy: a gyermekágyas asszony ágya körül egy épen erre az alkalomra készített lepedőt húznak fel. A négy sarokba, melynél fogva felkötik, fokhagymát, kenyérmorzsát, sót tesznek azért, hogy az asszonyt kis gyermekével együtt meg ne ronthassák vagy *rájuk ne olvashassanak*. Így ilyen *sátoros* nyoszolyában lát napvilágot a „matyó“ gyerek is. A körülövedző *szunyogháló* itt is tisztán e célra szokott használtatni. Itt csak egyik szögletébe kötik bele a rejtélyes csipetnyi sót, kenyérhajat

és gerezd fokhagymát az egész eljárásnak azt vetvén okául, hogy a fekvés ideje alatt védve legyen az asszony a kíváncsi szemektől, a legyek és szunyogok háborgatásától, és elejét vegyék a *rosszak ártó hatalmának*, nehogy az új szülöttet kicseréljék, vagy majd szemmel megverjék.⁶⁰⁸

A boszorkányokat még azzal is gyanúsítja a néphit, hogy *gyermek-rablók*, s ha módját ejthetik, elviszik az új szülöttet s helyébe a magukét teszik. Ez a *váltott*, kit nem nehéz fölismerni és visszacsereélni.⁶⁰⁹

A váltott gyereket arról lehet megismerni, hogy folyvást sír, jajgat és nagyfejű, meg szórtalan. Hogy az elcserelés meg ne történjék, Aranyosszéken (nyír)-seprőt tesznek a gyermek bölcsőjére. Különben a kicserélésnek csak a keresztelésig van helye, azért is a nép siet a kisdedit megkereszteltetni. Erdélyben a bölcsőbe keresztelésig kis zsáokban seprűágot (nyír), tömjént, fokhagymát tesznek. Az anya, ha elmegy hazulról, seprőt tesz a bölcsőn keresztbe.⁶¹⁰

Ha az elcserelés már megtörtént, mondja ugyan ő, majd nem általánosan elterjedt szokás szerint a gyermeket kemenczébe vetik, vagy is az anya a gyermeket lapátra teszi, s úgy csinál, mintha azt a kemenczébe akarná dobni. Ekkor a láthatatlan gyermekrabló visszacsereéli a gyermeket.⁶¹¹

A *szigetvári* néphitben :

a *váltott gyermek* az, a kit láthatatlan lények az igazi gyermekkel cserélnek ki. A váltott gyermeknek gömbölyű nagy feje, széles szája van. Sívítva beszél. Az igazi, tulajdon gyermeket úgy lehet visszaváltani, hogy egy tuskével telt szekeret visznek a „Muszola” rétre. Rátesszik a váltott gyereket, meggyújtják a tuskarakás négy surkát s ebben a pillanatban ott terem a tulajdon gyermek, a váltott gyerekek pedig se hire se hamva. A váltott gyerekek jól kell bánni, mert hasonló bánásmódban részesül a tulajdon gyermek. Mátyás Lajos után. (Ethn. V. 336.)

Ugyancsak a szigetvári néphit szerint

„a boszorkányok embert, állatot egyiránt megrontanak vagy a Szentgyörgy-éjjel 12 órakor szedett harmattal, vagy újhold péntek-éjjel 11 órakkor gyűjtött varázs-

fűvekkel. De úgy is, hogy fölveszik az ember lábnyomát és megfőzik, minek következtében a lábnyom tulajdonosa folyton, akaratlanul a földhöz vágódik, úgy hogy félholtan kerül haza. De ha a boszorkány egy hajszála nálunk van és felvesszük az ő lábnyomát, akkor nem ronthat meg bennünket.”

A boszorkányok képesek nem csupán mindenféle alakot felvenni, hanem a kulcslyukon is átmenni. A *székelyek* azt tartják, hogy járásukat megakadályozza az ajtónak, ablaknak, kulcslyuknak bekenése fokhagyma, tömény és sertés-trágya-keverékkel, és hogy a *gonosz ellen* állandóan *fokhagymát* kell az embernek magával hordoznia.⁶¹²

A legtöbb panasz azonban a boszorkányok ellen az, hogy a tehén hasznát elveszik, mihez különben értenek a nem-boszorkány *járassasszonyok* is. E helyütt csupán a boszorkányos, nagyobb néhány esetet kívánom érinteni.

A *hegyháti* boszorkány-asszony a vajat a köpülőből is magához tudta varázsolni. Megjelent ugyanis, a hol a vajat köpülték s ott a tej minden rázás daczára sem akart összemenni, mert állítólag, már nem is volt a tejben vajtartalom. Meglesték azután a boszorkányt, a mint hazament és otthon levetkőzött s látták, hogy a nyaka körül szedte le a nagy darab vajakat, a melyeket bűvös igékkel oda varázssolt.⁶¹³

Még különösebb az *ugocsei* néphit arról, *hogyan viszi el a boszorkány a tehén tejét?* A boszorkány-asszony ráteríti a kötényét a fejére annak a téhennek, a melynek a tejét el akarja vinni s egy ideig ott állva, mormol valami értelmetlen mondókát, mire a tej a tehén tőgyéből átvarázslódik a kapu „lábájába” (kapufélfa). A boszorkány, mikor nem látják, megfürja a kapu lábáját s abból úgy ömlik a tej, mint a csorgó-kút vize. Mig a varázslat tart, hiába fejk a tehenet; nem ad az, egy csepp nem sok, annyi tejet se.⁶¹⁴

Az elvett tejet azonban vissza is lehet szerezni. Ütni kell a tehén fejét, mig csak a teje meg nem indul. Az ütlegelés nem a téhennek, hanem a tejrabló boszorkánnak fog fájni, a ki ha megsokalja a verést, visszababonázza a tejet, mire az magától megindul a tehén tőgyéből.⁶¹⁵

Még különösebbek az *Ipolyi* által elsorolt esetek, hogy

a megfúrt szőlőtőkéből 3000-en isznak, vagyis az egész hegy termését oda származtatják és kiisszák, vagy egykorú föl-jegyzés szerint:

„hogya a kecskeméti hegyen egy szőlőtőkét megfúrtak és csapot tettek beléje s minnyájan 3000 eleget ihattak belőle, azután az hijat reá tették.“

Hogya a bűbajos ember hitelt érdemlő tanu elbeszélése szerint etetés közben miként feji a szekér tengelyét, illetőleg varázsolja belé a közel legelésző juhok tejét és hogya vesztett rajta. Mert a szekér tengelyébe szúrt késen a tej csurogni kezdett csakugyan, de a juhok is nyugtalankodni, szétszaladozni és ugrálni kezdettek. Észrevevő ezt a juhász, leveté bundáját és a bundát juhászbójával addig verte, míg a kést a szekér tengelyéből a boszorkányozó ki nem huzta. Mert a bunda-verésre a bűbajos a földön elterülve ordított, hogya ne hagyják, hogya a juhász őt annyira kinozza. Kihúzatván a szekértengelyből a kés, a juhok megcsendesedtek és a juhász letette a bóját; de az ember annyira össze volt verve, hogya a maga erejéből nem bírt a szekérre fölmenni. Ezen eset a Tököli mozgalom után a Tiszán túl történtnek mondatik.⁶¹⁶

Udvarhely megyében a boszorkányok úgy viszik el a tehén tejét (arról lehet megismerni, hogya rúg, dőf és nincs a tőgyében tej), hogya a tehént este megtapogatják kézzel, körüljárják, a hátát ütögetik s azután megfejjik, mire a tehén több tejet nem ad aztán. Hogya a teliénnek a teje visszajöj, menj ki az erdőre, ott vágj ki egy keresetlen mogyorófabokrot, annak egyik ágából csinálj egy szöget. Furd meg az istállónak küszöbét, azután verd belé azt a faszöget: akkor a tehén teje visszajö. Minden fejszeütésre, minél erősebb, annál nagyobbat jajdúl az a boszorkány, a ki a tehén tejét elvitte.⁶¹⁷

A boszorkányok félelmes hatalma mellett teszen bizony-ságot a nép, midőn őket a rossz lelkekkel helyezi egy sorba, midőn emlegetésüket kerüli, vagya erdélyiesen így írja körül: Isten mentsen, köfélében maradjon!

A boszorkányok ellen való védekezés az ős vallásnak még leginkább számbavehető töredéke a gyakorlat félbe nem szakadása miatt.

De jellemzi őket erősen a külalkat szeszélyes változtatása is, mi szintén nehezíti a védekezést. Mese és monda a boszorkány-átváltozásoknak egész sorával áll elő.⁶¹⁸ A mesék biztosítanak, hogy „pocsolya, szép patak, arany-körtefa és tüzes kemence”-alakját egyiránt fölvehetik és a mondák még változatosabbak, melyek közül Borsodmegye kedvéért „a tarjáni bába” mondájára hivatkozom, miután egynél többnek fölemlítésére úgy sem terjeszkedhetem ki:

„A tiszta-tarjáni halászhok, tartja a helyi monda, halászás közben szép fejeér ludat láttak a csolnakjuk közelében a vízen ide s tova uszkálni, és a mikor a hálójukat fel akarták húzni, mindig a háló felé úszott. Egyszer a halászok közül balkézből oly szerencsésen találta meghajítani a ludat, hogy az azonnal megdőglött. Megkoppasztották, megsütötték és megették. De nagy ámulatra a ludtollak és pelyhek, melyek itt-ott szanaszét heverték, apró ruhafoszlányokká, rongyokká változtak át, a mely rongyok a bába ruhájához hasonlítottak. Keresték azután a bábát; de sehol sem találták.”⁶¹⁹

*

A boszorkányokat illető néphit száználmas tévelygés akár a vallások, akár a műveltség és tudomány ítélő. széke előtt, melyet nem lehet eléggé irtani és pusztítani. De vajmi más ez a faji hitregék világításában, melynél a boszorkányok mondái és babonái az ősfelfogás és világnézet tanúságos maradványánál, az ősvallás gyakorlati hagyományánál nem látszanak kevesebbnek!

Az ősvallás sem nélkülözé a mysteriumokat, illetőleg gyakorlati ismeretével birt az istenített természet több rejtélyes erőinek, melyeknek rugóit még nem illetheté a kutatás gögös szelleme.

Az ősvallásnak is megvoltak a maga „természeti csodái,” melyek a megdőbbsentő fakir mutatóványokkal egyidejűleg foghatnak megoldásra jutni.

*

Kisértetek. Állat képében ijesztők. Az elemek szellemei csak ingeroltatva rosszak. A tűzzel való elbánás. Villám és mennydörgés. A tűz babonái. A vízi szellemek kedvének keresése. Fergetegkor. Az ősvallás ördöge. A betegségek személyek.

A boszorkányokkal nem csupán együtt említetnek, de czimboraságban is vannak a *kisértetek*, kikkel nagy napokon, milyen a karácsony és Szent-György éjszakája, a „keresztúton” találkozhatni. A védelem ellenükben a földön bottal húzott kör, melynek közepén kell félelem nélkül megállani. Váratlan találkozás esetében csupán csak a *balkézből való védekezés* tartatik hathatósna és ártalmatlanná tételök egyetlen módjának.

Az *állatképen* jelentkező kísértetek inkább csak ijesztgetők, mint támadók. Nem használ nekik elriasztás vagy ütés, egyenletes távolságban mindig nyomában vannak annak, kit ijeszteni akarnak. Végre az Isten nevének említésére lesznek láthatatlanná.

Ezek a rokon népek azon *rosszai*-val látszanak azonosoknak, kiknek abban telt kedvök, hogy az utast a hegyekben és erdőkben tévelygő útra csalták vagy másképen incselkedtek vele. Ha a vadász lábbelijét megcserélte, nem volt többé hatalmuk rajta.

Kisértet számba jönnek a *hazajáró lelkek* is, kik ellen a védekezést nem itt van helyén szóba hozni.

Az elemeket jótékony gyógyító istenségeknek személyesítette hagyományaink szerint az őshit. *Tűz, Víz, Szél, Föld* legrégibb és ma is nagy becsülésben álló kútfejei a földi jóknak s a mennyiben többé-kevésbbé indulatosak, egyszersmind okozói sok bajoknak is. De a „Rosszak” közé azért nem számláltatnak, s a mennyiben még a hagyományból kivehető, az ó-törvény mit sem kötött annyira hivoinek szívére, mint az Elem-istenek bosszantásának és ingerlésének kerülését és haragjok esetében annak áldozatos engesztelését.

A *tűz* egészen szent elem. A tisztulás eszközlésének leghathatósabb szere. A gyógyítás gyakran *füstölés*-sel eszközöltetik, mi szintén *tisztulás*, szabadulás a betegség szellemétől, mely az emberből kiűzetik. Sok füstölésnél ma már a tömjén is használtatik; de a legtöbb esetben még min-

dig az ó-hit szent növényei: a *tisztesfű*, *kakukfű* stb. érvényesek.

Már fönnebb láttuk (X. fej.), hogy a velünk rokon népeknél nagy bűnnek tartják: ha valaki a tűzbe köp (nálunk nem szabad); hogy a tüzet általában nem vízzel, hanem csak ráhányt földdel szabad eloltani. Hogy nálunk is: szemetet tűzbe vetni nem szabad. Hogy kisebbik felével kell a fát a tűzre tenni. Hogy a vízbe égő szemet vetni gyógyító szer a szemverés ellen stb.

A mennydörgésnek és villámlásnak a *kalotaszegi* néphit szerint gyógyító ereje van.

„Beteg embernek mennydörgéskor igen jó, ha földet adnak kezébe és azt a zivatar elmúltával folyó vízbe dobják. Ilyenkor a betegségnek legalább egy része a kézben tartott földbe száll és elhagyja a sínlő testet. — Gyenge, beteges gyermeket mennydörgéskor jó a kopasz földre fektetni, hogy megerősödjék. — Kinek szeme fáj, álljon villámláskor egy hid végére és mondja: *Villám, villám, köszöntelek*, szememből a fájdalmat, szememből a nyavalyát, vidd a falu hídján át!

Fülfájás ellen jó szer, ha az ember azon helyről, hová a villám csapott, füvet szed, azt napfelkelte előtt merített vízben megfőzi és aztán azzal borogatja beteg fülét — Ha az ember fogfájáskor villámsujtotta fának szálkájával piszkálgatja beteg fogát, fájdalma megszűnik.“⁶²⁰

A régészetben ismeretes kőbaltát és obsidiánt (*égesattanás*) is a villámütéstől származtatja a nép és részint óvó-, részint gyógyító erejének ismeri.⁶²¹

És a tűznek hozott áldozatok és engesztelések nyomai is föllelhetők még a hagyományban. A szentjános-éji tisztító tűzugrásról nem is szólva, ha a *tűz patnog*, ez a néphitben megbotránkozást, haragot jelent, mire a gazdasszony menten ráköpés által igyekszik elűzni a jelentkező rossz szellemet. Ha a *tűz fúj*, haragot, perpatvart jelent;⁶²² ennek megint a házi asszony az elhárítója, ki kenyérdarabot vagy lisztet vetve a tűzbe mondja: „menj a szomszédba!“⁶²³ És egészen saját-szerű az engesztelő eljárás, ha a faluban tűz ütött ki s a házat már közélről fenyegeti a veszedelem.⁶²⁴

A Víz-tisztelet- és kérlelésnek aránylag kevés nyoma van a hagyományban, mely már feledé, hogy ezen elem hajdanta a vallási tisztulás egyik eszköze, gyógyító szer, a halászatból élő nép tárháza, és a kíváncsi fiatalságnak a jövőndükre volt.²²⁵

Az „ezüst szakálú víz-atyus, a selyemhajú víz-anyus“ többé nem forognak a vízben lubiczkolók vagy a folyókon átkelők ajkain; de azért ma sincsenek minden áldozat, minden megemlékezés nélkül.

A magyar ember kezébe fogván a vizes korsót, mielőtt innék, valamennyit a földre önt. Hasonló történik a vízmerítésnél is, vagy miként a rimaszombatiak tartják: „Ha a kútból vizet mérsz, egy köveset mindig loccsints vissza, hogy a haragvó kút szellemét kiengeszteld.“²²⁶

A bűbajos gyógyításoknál a legtöbb betegséget, mint folyó, ő vesz át és szállít tova.

Mint a patak és ér, napfelkölte előtt merített csöppjeiben szépítő, gyógyító és jósló egyszerre.

Már volt említve Ipolyi után, a csallóközi gyakorlat szerint karácsony éjjelén éjfélkor háromszor vágják be későket a kút párkányába s gyertyavilág mellett betekintenek a kútba, hogy a víztündértől tudomást vegyenek jövőndőjükről. Én Barna Ferdinánd akadémiai taggal szemben ezen késszúrásban a víz ártó szellemeinek megbűvölését, ártalmatlanná tételét látom, ellentétben a jeladásra fölkért jó tündérrel.²²⁷

Hogy a *Föld* részint engesztelendő, részint távoltartandó szellemek hazája, itt elég csupán érinteni.

Az is tudva van, hogy a *Levegő* jobbára ellenséges szellemeknek tartózkodási helye, kik ellen erősen kell védekezni. Péld. fergetegkor az ördög vagy a boszorkány lovagol; ha forgó szél van, tánczolnak. Ilyenkor csak éles kést kell belé szúrni és azonnal megszűnik.

Sok vidéken a jég ellen a lapátot és a szénvonót teszik az udvarra, nyelével a vészes fellegnek fordítva. A fejszével a szél irányában egyet a küszöbbe vág, egy másikat keresztbe s ott hagyja a fejszét, a míg a rossz idő el nem múlik.

A Rosszak elűzését vagy távoltartását célzó őshagyományokban gyakran emlegettetik az *Ördög*. Hogy ez nem a

keresztény vallás gonosz lelke, hanem még mindig csak az ősvallás Nagyasszonyának ellenlábas, kihez a biblia ördögének semmi köze, — néhány szempont tekintetbe vételével könnyű meggyőződnünk.

Hogy a babonás néphit ördögei nem egyebek, mint az őshitregék Rosszai, ezt nem nehéz ideszólt adatokkal igazolni. Ha a néphit babonás nyilatkozatait a mesékkel összevetjük, különös hasonlóságot, mely néha a másolásig egyező, találunk a mesék ördöge és a magyar ősvallás Rossza vagy ördöge között. A szíves olvasóval szemben és a mondottak után talán fölösleges is lenne ezen tételnek elülről kezdett vitatása.

A mint a mesehős túljár az ördög eszén, ki épenséggel nem a biblia ördöge: úgy a hagyomány kísértő szellemét is könnyű ártalmatlanná tenni, még pedig az ősvallás szereivel, és nem a kereszténység megszentelt eszközeivel, melyeknek a babonáknál mincsen egyenes és öntudatos rendeltetésök, még ha használatosak is.

Észrevehetjük azt is, hogy azon javaslatokban, melyeket a néphit előír, az ártalmatlanná teendő Rosszak között az ördög mint a boszorkányokkal, lidércszel és Szépasszonyokkal egyenrangú jó elő, a mennyiben sem az elősorolásban első helyre nem tételik, sem ha magáról van szó, ellenében különleges eljárás nem javasoltatik.

És tehetetlenné tétele sem kerül nagyobb erőfeszítésbe, mint a többi Rosszak akármelyikének.

A néphagyományban szereplő ördögnek semmi köze a kereszténység gonosz szelleméhez s a kettő között, hogy elválasztó vonalat nem húzott, talán egyik nagyobb mulasztása volt a magyar mythologia terén annyiszor emlegetett Ipolyinknak:

Néha már a kereszténység ördöge is szerepel babonáinkban, de ezt meg az ősi hitregék tana nem vallhatja magáénak. Ilyenek a kincskereső ráolvasások és Kristóf-imádságok némelyike; ilyenek a rontóknak („megcsinálók”) babonás igéi: „Pokloknak és ördögöknek ura és az elrejtett kincsek birtokosa! (tedd ezt vagy amazt) és pártodra állok.”

Végül emlitem, kiknek a fejezet elején lett volna helyök,

a *betegségek* nagy számú szellemeit, ezeket a sajátképi „Rosszak“-at, kiknek elűzése, eltávolítása majdnem fele gyakorlatát tévé az ó-vallásnak.

Szembeszökő mindenek előtt ezeknek nagy száma. Nem egy betegség van, melynek „hetvenhét féléjét“ emlegeték a régiek, mint a *Hideglelés*, *Tályog*. Ezekből az ismeretcseket el is kellett a betegségűző imádságokban sorolni, mert nem volt megnevezés nélkül a gyötrő szellem távozásra bírható.

A betegségek szellemeiről és eltávolztatásuk módjáról alább leszen még szó.

*

Tárgyalván a szent helyeket és áldozatokat, mulaszt-hatatlan immár, hogy egy fejezetet azoknak is szenteljünk, kiket a hitregék kora közbenjárókká tett az istenek és emberek között.

A ráolvasó varázsigék mostani alakjukban keresztvétéssel kezdődnek és imádsággal végződnek, mi sejteti, hogy hajdan nem csupán a jó istenek áldozata, hanem egyszersmind a Rosszak ellen való védekezés is első sorban a *papok* dolga volt.

PAPOK.

XXXIII. Az ősvallás táltosai.

Kik-mik lehettek őspapjaink? A vogul bűvölők. A votják „tunok.“ Az osztják bűbájosok. Mordva táltosok. Tunguz sámánok. A táltosság lényege és a bűvölés módjai. A Kalevala bűbájló igéi. Tudás keresés és annak eszközlése a lapp bűvösök által. A bűvölés-bájlás, irálás, rovalás kanta-ir, javaš szavunk bizonyossága. A hagyomány vallomása. Énekesek. Meséink táltosai. Kikből lesznek a táltosok? A bűbájlás mesterségének hagyományosai.

Mindjárt eluljárójában is azon állítást kockáztatom, hogy a magyar ősvallás azon fejlődési pontig nem jutott el, hogy saját papjai legyenek. Más azon kérdés, hogy vajjon az őshitnek voltak-e rejtélyei, mysteriumai és ha voltak, állandó volt-e azon emberek sorozata, kik ezekben jártassággal bírtak és ezen jártasságot bizonyos hivatásszerűséggel a gyakorlati életben érvényesítették?

Mert minden vallásnak megvannak a maga természetfölötti vonatkozásai, nem hiányoztak ezek ősi hitregetanunkban sem, és nem hiányoztak azok sem, kik a láthatatlan hatalmaknak kutatói és ellesett akaratuknak hivatásszerű tolmácsai és közvetítői voltak.

És ilyen értelemben egyiránt megengedhető, sőt egész biztonsággal vitatható, hogy eleink vallása előtt sem volt ismeretlen a *papok* osztálya. És e részben bátran fordulhatunk tanubizonyosság kedvéért egykori szomszédainkra.

Legközelebbi nyelvrokonaink a *vogulok*. Ezeknél a papok (ňajt) *bűvölők* és *gyógyítók*. *Munkácsi Bernáttal* szólva:

„Minden fontosabb vallásos ténykedésnek (s ezek közé tartozik a jóslás, bűvölés és az orvoslás) ő az intézője és vezére, mely alkalmakkor eszközei: a *bűvös dob* (koip), az állatbőrrel bevont *bűvös pálcza* (su-jiw), kardok, nyilak s más fegyverek. Legnehezebb feladatai közé tar-

tozik az *istenidézés* (sától), melynek különböző formái beillenek a leghatásosabb spiritisztikai mutatványok közé.

Ő ezen hivatására kora ifjúságától fogva készül, még pedig nem csupán azzal, hogy pontosan megtartja a vallásos intézményeket és részt vesz a közös szertartásokban, hanem egyszersmind komoly törekvésével, hogy a vallásos énekeket és regéket, úgyszintén hogy az istenidéző igék tudományát elsajátítsa.⁶²⁸

A *votjásoknál* „*tunó*“ a táltos neve, s annak hírében áll, hogy érti a szellemek- és istenségekkel való érintkezés titkát, tanácsot és segílyt hozhat tőlök s némelykor rábirhatja őket a kívánságának teljesítésére. Ő rá van bízva a szent liget fentartása és rajta kívül senki sincs jogosítva a ligetben áldozatokat tenni. A *tunó*-i állás nagy becsben van a *votjások* között és maradékról-maradékra száll és csak a nemzetség kihaltával adatik át más nemzetségi főnek általános gyűlés határozata folytán. — Az áldozatoknál a *tunó*-n kívül ott vannak még a varázslók, javasok, vagyis világosan látók. A világosan látók meglátják, a mint lopnak, hol rejtik el az elorzott jószágot. Azt is látják, hogyan bocsátja a szellem a betegségeket. Föl tudják varázslással fedezni az elorzott dolgokat, letudják venni az emberekről a betegséget. A javas bír még oly hatalommal is, hogy az embereket állatokká átváltoztathatja. Bűbájlásaik rendszeren kenyéren, són, szénen és bábokon történnek.⁶²⁹

A velünk szintén közeli nyelvrokon *osztjások*-nál is a babonaságnak őrzői a bűbájosok vagy sámánok az utazók tapasztalata szerint. Minden, a mi a nép figyelmét felkölti, a bűbájosnak magyarázatát igényli, ki azután álmaival és meséivel felel. Szerszáma a bűvész-dob, melynek verése által *elragadtatásba* helyezi magát s úgy veszi az isteni kijelentést. Az alatt a körülötte állók is zajonganak és nevelik a tébolygást. Így *Pallas*.

*Pallas*nak leírását igazolja a jeles tudós *Castrén* is. Szerinte a nemzetség bálványos szent helyeit bizonyos ember gondozza, a ki jós, pap és orvos s nagy tiszteletben részesül. Ez a sámán. Minden kétséges dologban a bálványokhoz folyamodnák s feleletöket a számán közli a folyamodókkal.

A házi vagy családi bálványnak ki-ki maga áldoz; de a nemzeti bálványnak áldozatait a pap intézi és teszi meg, mert csak az beszélhet vele. A sámán szükséges szerepe a bűvészdob, minthogy közönséges hang nem ér az istenek füleibe, dob- és énekszó közt kell velök beszélni.⁶³⁰

A szokásaikban velünk nem mostoha *mordvák* áldozatainál láttuk, hogy az ő táltosaiknak (vozat'ä) mennyi időre szól megválasztatásuk, miben áll szolgálatuk, milyen a tisztességök. Mondatott, hogy hagyományaik szerint régebben tisztókben állott a jóslás is.

És ezekből kihozva a következtetést, úgy esik mondanom, hogy a rokon népek közös ősvallásának megvolt a maga titokszerű oldala, melyben hozzáértőknek, tudósoknak papjaikat tartották. Más szavakkal: ezek jó korán nyomára jöttek az ember értelmi természetében szunnyadó erőnek, melynek mesterséges fölhasználása mellett olyanoknak adhaták ki magukat, hogy látják, hallják, tudják a mások által nem láthatót, nem hallhatót, nem tudhatót.

Akár varázslóknak, akár táltosoknak, akár sámánoknak nevezte őket a nép, tekintélyök egyiránt nagy volt. A bizánci író azt mondja a *turkok*-ról: „Papjaikról azt tartják, hogy nem hiányzik bennök a jóslói tehetség.”⁶³¹

„A sámánok, mondja *Csengery* akademikusunk, akkor jönnek közvetlen érintkezésbe a szellemekkel, ha a test kötelékeiből föl tudják egy időre oldozni lelköket. Álomban, önkivüli állapotban, vagy a legnagyobb idegizgatottság mellett jelennek meg nekik a szellemek. A *tunguzok* szeszes italokkal, légyölő galóczával is előmozdítják ezen állapotot s Ázsia sámánjai zajos dobszóval idézik a szellemeket, akkép hozván magukat rajongó extasisba. Nem ihletség ez, mely prófétává teszen, nem fölfokozódása, hanem inkább elnyomása az öntudatnak, beteges visionáriusság.”⁶³²

A *hypnosis* és *auto-suggestio*, mint a világtudomány egyes tantételei, még ma bölesős csecsemők, melyek mellett a tudomány éjjel-nappal virraszt; Indiában köznapi gyakorlat, melynek nem mindenikét bámulja meg az odaváló gyerek,

míg mi az ős fogékonyságtól messze eső századok szülöttei csodálkozunk, vagy hitetlenkedünk a fakir eleven eltemetkezésén, a „vasbőrű ember” mutatványain, a kinek bőre a szó-szoros értelmében megsebezhetetlen, átszurhatatlan. Méztelen lábakkal futkál élesre hegyezett szögek fölött. Föláll ezeknek a szegeknek a tetejére, rudat vesz a vállára és erre három embert ültet. Azután oly létrán megy föl, melynek fokait borotva-élességű kardok alkotják.⁶⁸⁸

Ezen *táltosság* nem az égtől nyert küldetés, hanem tanult mesterség, ellesett gyakorlat, melynek néhány fogásával, a mennyire még lehetséges, nem vagyunk restek a szíves olvasót megismertetni.

Az ősvallás kihalóban levén még a rokon népeknél is, már inkább csak szólásformákból, mint a gyakorlatból tudjuk, hogy például a *vogulok*-nál a бүвöление-nek négy fajtája volt:

- a szellemidézés,
- a dobbal бүвöление,
- a késsel бүвöление,
- a sötét házban való бүвöление.

Hunfalvyval szólva, a voguloknál a бүвöление-nek egyik fő-, és egyszersmind legszellemiebb eszköze az *igéző mondás* volt, vagyis élő szóval előhozni valamit, akár jót, akár rosszat. A *táltosság* mesterségéhez tartozott tudni, hogy micsoda szók birnak annyi erővel, hogy megtehessék azt, a mit kívánunk.

A *Kalevalában* fordul elő a legtöbb бүбájoлаzó igézet, melyek névszerint:

„Áldozó igék, Betegágyas nő igéi, Bizonytalan bajok születése, Biztató igék, Бүбájosnak kérkedő igéi, Csordát kihajtó igék, Csordát hazahajtó igék, Ebet megbájló igék, Ereket бүвölo igék, Evező igék, Fagy ellen való igék, Feddő igék, Fenyegető igék, Fürdő igék, Fogva tartó igék, Halász igék, Harczos igéi, Hazakergető igék, Ir-készítő igék, Javas ember igéi, Járványok, rontás, ártás ellen való igék, Kigyó távolító igék, Kigyó születése, Kigyóúzó igék, Kór-igék, Kergető igék, Kötöző igék, Ló-kináló igék, Méhész igéi, Medve születése, Medveadász igéi,

Oltalom-igék, Oltalom-igék betegségben, Oczót fenyegető igék, Rosszak születése, Rosszat űző igék, Segélyt kérő igék, Sorsvető, Tejeltető igék, Tűz ellen való igék, Megégett ember igéi, Tűz születése, Útra indító igék, Vadász-ráolvasó, Vas születése, Vasat pirogató igék, Vérzést szüntető igék, Vízi kigyó születése, Vízre szálló igék, Zuhatag ellen való igék."

Mindezekben azon felfogást látjuk, hogy a dolgok *eredeteinek tudása és elmondása* ugyanazon dolgoknak előhozása is. „Ha tudom például, micsoda füveknek milyen alkalmazása gyógyítja meg a sebet: azt nekem el is kell mondanom, mert a *szók ereje*, nem a füvek ereje gyógyít." Innét van a „ráolvasók"-ban a hosszabb-rövidebb elbeszélő részlet.

És ezért van, hogy *tátos-tudós*, a *táltosság különös tudomány*, vagyis jártasság abban: mit kell mindenik esetben tenni vagy mondani; mivel lehet megengesztelni az isteneket; mely szókat kell a gyógyításnál, áldozatnál kimondani, mint kell az embereket kés vagy fejsze élén általléptetni stb.⁶³⁴

Ugyancsak a vogul nyelvemlékek szerint voltak e népnek különösen is *jóslói*. kik az elveszett jószágot kitalálták; hoszorkányos *varázslóik*. kiket inkább nőknek képzelünk.

A táltos és jósló bűbajosok gyógyítottak is, a varázslók betegséget okoztak. De betegséget okozhattak a táltosok és nézők is, vagy jóslók.

Végül úgy vélem, nem fog ártani, ha a jeles Lönrot finn tudóssal elrándulunk Lappországba, hová talán még ma is messze földről járnak „tudást keresni."

„Akkala faluban tudósok vagy bűvészek laknak.

Akkalába érvén a segítséget kereső ember, a bűvész miután megtudta, mi végett jött el, énekelni kezd s addig folytatja, míg az énekléstől elalszik. Ezen álmában, azt hiszik, a lapp bűvösnek lelke kiszabadul testéből s elmegy azokra a helyekre, a melyek felé a bűvös az éneklés közben elméjét irányozta volt. Fölébredvén, néha egész éjszaka tart az álom, a bűvös mindenfelét beszél ama helyekről s így hihetővé teszi, hogy álmában tudást volt keresni. Ennek az énekléstől való elalvását *elragad-*

tatás-nak nevezik. Az elragadtatásba eső lapprul mondják, hogy *sohasem eszik sót*, mert a sós étel megfosztaná bűvös erejétől.⁶⁸⁵

Énekes versek voltak a finn igézetek is. A Kalevala főhőse énekkel varázsolja ellenfelét a tóba. Lemminkäinen, a másik kalevai hős szintén dallal igéz el Éjszak asszonya házában minden embert. Ilmarinen énekkel változtatja jegyesét sirálylyá. Väinämöinen dalával altatja el éjszak asszonya egész háza-népét stb.⁶⁸⁶ *Csenyery* méltán mondhatta hogy: a Kalevala hősei többet igazítanak el varázsigével és énekkel, mint karddal.

Könnyen belátható, hogy az ősmagyar vallásban is meg kellett lennie a papok vagy táitosok osztályának, és pedig a mennyire a nyomokon eligazodhatunk: *ugyanazon hivatással és rendeltetéssel*. Bizonyosága ennek:

1. A *bűvölés-bájlás*-szavunk. Ennek megfelel a finn: *baive* vagy *paive* és a török: *büjüle-bajıl*. Ime tehát e szó még az altaji *genius* ajkáról közösen ellesett fogalmi alak! És a törökben is a *kötés*-, *megkötés* gondolata kapcsolkozáván a *bü-báj* szóhoz, világos hogy: benne mythológiánknak az ősi varázslat elmosódott hiedelmére nézve egyik hathatós bizonyosságát birjuk, és hogy az ősi varázslat mibenléte tekintetében biztonsággal hagyatkozhatunk a velünk rokon népek hagyományára is.⁶⁸⁷

2. Az *íralás*, *rovalás* és *kanta-ír* szavaink jobbára szintén ezen körben mozognak. Rövidség kedvéért csupán az utolsóira vessünk némi figyelmet!

Hunfalvy jelesünk szerint *kanta* elavult szavunk, mely a székely nyelvjárásban *kuruzslót* jelent, megtalálható a *lap-poknál* (kannus=bűvész-dob), *finneknél* (kant=igézni), a *voguloknál* (känt).⁶⁸⁸ Az igézet fogalmának hordozója tehát és e szerint a székely *kanta-ír* = igéző ír, *kanta-íres* = igéző írrel bánó.

Vámbéry nagytekintélyű nyelvtudósunk a magyar papi osztályt *kam*-név alatt nyomozza, mely a mai magyarban már csak annyiban van meg, a mennyiben a székely *kanta* = *kuruzsló*-szóban az altaji *kamta* ismerhető fel, mely annyit akar mondani, hogy *kam*-ot, a sámánt foglalkodtatni, magát

bűvös mondással gyógyíttatni. Innen van a *kanta-ír* = a kuruzsló szere = bűvös ital. Kam önálló szóként nem fordul elő a magyarban, mit említett tudósunk a magyarok első térítői 'buzgalmának tud be.⁶³⁹

Hunfalvynak avagy Vámbérynak van-e igaza? Igaza lehet mind a kettőnek is, és ezen esetben a közös szókincs egy másik darabkájával, mely újabb igazolás lenne a közös hagyományok részességéhez, — vagyon dolgozunk.

3. *Táltos*-szavunkat illetőleg is meg van a vetekedés a két vitázó iskola képviselői között. Az ugor iskola szerint finnül *taitaa* = tudni s *taitaja* annyi mint: *tato*, *tatos*, melyet nyelvünkben, majd *tátos*-nak, majd *táltos*-nak ejtünk, mint *köldust* és *köldust*. A *tátos* tehát tudós, bölcs embert jelent.⁶⁴⁰

A török eredet fáradhatatlan védője a középázsiai török-pajzsi-val mondja azt egyenértékűnek. Ez bűbajos, jósló, ki esőt, szelet és vihart támaszt, szóval titokkal teljes személy.⁶⁴¹

Vámbéry különben, ha tévedt volna is a szószármaztatásban, majd nem egészen találó a *táltosok* tisztének körülírásában, midőn írja folytatólag, hogy: az áldozati állatot levágta, beleiből vagy megüszkösödött lapoczkájából jövendőt, az imádságokat a hívők előtt elmondta, a bűbajos szertartásokat és a tulajdonképen való istentiszteletet elvégezte.

4. Úgy látszik, hogy az ősmagyar papságnak nem külön osztályát, hanem csupán teendőknek egyik-másik nemét emelik ki a *javas*, *javos*, mely nevek alatt a köznép, a hagyományok örököse tudvalevőleg azon férfiakat vagy asszonyokat érti, kik kuruzsolnak, ráolvasással s holmi babonával gyógyítanak. Nem így Vámbéry akadémikusunk, a ki ezt a törökből való szószármaztatással *jós*-nak magyarázza, *jel*-vagy *álomfejtő*-vel értelmezi, szóval *jövendőmondónak*, *jövendőnek* tartja, a ki egyszersmind javasol is, azaz a *jóra* figyelmeztet.⁶⁴²

A néphagyomány nem tud ugyan semmit arról, hogy a javasok a jósláshoz is értenek; de azt is meg kell engednünk, hogy a régi javasok egészen mások fogtak lenni, mint a maiak.

Tehát *javas*-szavunk is ősrégi és mint ilyen hitregés fogalom hordozója.

Abban hagyva az egyes idevágó kifejezések szónyomozását, az látszik legsürgetőbbnek, hogy a régi magyar vallás papjai felől a *hagyomány* is kivallassuk.

Írásbeli hagyományainkat a mi illeti, krónikásaink az első keresztényellenes fölkelésről szólván mondják, hogy: Vatafia, János, a pogány vallást követvén, sok *varázslót és nézőt és bűbájos asszonyt* gyűjtött maga körül. Kérdés, hogy a jámbor szerzetes csakugyan kétféle papját ismeré-e az ősvallásnak hallomásból, vagy a magában álló táltos embert és asszonyt nem látta másképp kimondani, mint ezen körülírással: *magi et haruspices et pythouissae?*

Magában állván krónikáinkban ezen hely, a további nyomozáshoz kiinduló pontul nem szolgálhat s meg kell elégednünk annak megállapíthatóságával, hogy a keresztény középkor is úgy ismerte az ó-vallás táltosait, hogy azok varázslók voltak, s a károst az elveszett jószágra nézve útba tudták igazítani.

A keresztény hadjáratokban köztudomás szerint a keresztet magasra emelve a papság járt elül. Ugy látszik, hogy ez ősz szokás volt, miután nyoma van nem csupán annak, hogy mint jószok és orvosok a táborozásban részt vettek, hanem abban is, hogy „*a had előtt járván, a dandár utánok énekelt.*”⁶⁴⁸

Vajjon itt nem az „*igriczekről,*” „*regeszekről,*” kiket méltán tekinthetünk az ősvallás énekes levitáinak, *van szó?* Adatok hiányában nehéz leszzen eldönteni. Az *Igriczi* helynevek és *Igricze* községek Szolnok-Doboka, Zala, Szabolcs és Borsod területén azt akarják belátásom szerint bizonyítani, hogy az ó-vallás énekesei egész telepeket tehettek a jelesebb szent helyek közelében. Mondhatnak azonban ezek mást is, azt hogy lakói az énekléssel járó bűbájolás nagyobb hírnevében állottak. Nem lehet a véletlenség dolga, hogy az *Igricze* és *Igriczi* községek többnyire egyházaknak jutottak adományul.

Hogy ezen *igriczek* a kereszténységben, mint az ó hit veszedelmes hagyományosai üldöztettek, magától értetődik, de miként láttuk, nyoma is van ennek a fönmaradt „*reges*” dalokban. Hasonlót tapasztalunk másutt is.

Vámbéry tanár beszéli, hogy a mongoloknál, mielőtt ősz

vallásukat elhagyták, nagy tekintélyűek voltak a „baksi”-k, hogy a *baksi*-szó alatt ma Közép-Ázsia nomádjai *vándorló dalost, troubadourt, íródiákt* értenek, a ki egyszersmind kuruzsló és bűbájos, és a kit a mollák ezért, mint az *ősi hit képviselőjét*, nagyon üldöznek.⁶⁴⁴

Vajjon nálunk az énekes papi osztálynak kik levének a keresztény középkorban képviselői, az Anonymus által annyira lenézett hegedősök-e; vagy a „reges dalokat” másoktól örököltük? — nehéz lenne hirtelenjében megmondani.

Vannak, kik Ipolyival a *garabonczos*-okat tartják a néphagyományban maig is élő ősvallási papoknak leginkább azon indokoknál fogva, mert a mondák szerint írástudók, könyvesek; könyvük bűvös könyv, maguk pedig titkos hatalomnak birtokosai.

A Mythológiának e tekintetben a nyelvtudomány hivatott szolgálatot tenni a *garabonczos*-név megértelmezésével.

A *táltos*-t ismeri népünk még most is, de már csak mint a mesék és mondák személyeit, kiknél még meg van a régi táltosságnak nem egy tulajdonsága.

Olykor úgy tüntetvék föl, mint a kik értenek az állatok nyelvén; tudják az elrejtett dolgokat; ismerik a füvek titkát és a láthatatlan erők fölhasználhatóságának módját. Mint mesehősök bátrak és visszarettentő akadályt nem ismernek. Ha ezéljok úgy hozza magával, megjárják még a föld alatti világot is.

Máskor meg (és ezek sajátképen a mesebeli táltosok) úgy állítvák elő, mint barlang lakásban tartózkodó nagyon híres hosszú szakálú kopasz öregek, kiket nagy könyvük olvasásába elmerülten talál mindig a tanácsot vagy segítséget kereső meseliős.

Az élő hagyomány táltosait már egészen átalakúltaknak találjuk, kik is mint a boszorkányok közül valók, kiknek „szövetségük vagyon az ördöggel,” üldöztettek még a század elején is.⁶⁴⁵

A nép még mindig tudja, hogy: *kikből lesznek a táltosok?* De természetesen, hogy itt is érvényesül a szabályul állítható tapasztalat, hogy a nép őspapjait jellemezvén, a táltost nem említi és a táltosról beszélvén, azt az ördög és a

boszorkányok társának *hiszi*. Szóval a táltos a mai néphitben a félelmetes Rosszak egyike.

Az oly gyermek, ki foggal jön a világra, már néhány nap múlva elhal, vagy hetedik évében az ördög elviszi és ördögös mesterségekre tanítja. Ezekből lesznek az „időcsinálók” és „garaboneziás diákok.”⁶⁴⁶

A szeged-vidéki néphit szerint is: ha nagy foggal jön a világra a gyermek s a fogát ki nem törik, elrabolják a *Rosszak*.⁶⁴⁷ A nagy foggal születékből lesznek a *Tiltosok*, kik a közönséges embernél nagyobb hatalmúak. A mi most átoknak vétetik, az űs időkben az ég ritka kedvezésének tekintetett. Jaj a legyőzötteknek, még ha kis-istenek voltak is egykor!

A mi a *bűbájlás*-t illeti, ennek gyakorlásában az élő néphagyomány a boszorkányokat tudja az egykori táltosok ebbéli tudománya félelmetes birtokosainak.

Náluk a szellem-idézéshez szükséges *bűvész-dob* meg volt még a múlt század első felében, miről a boszorkányperekből veszünk tudomást. Így a Rósa Dániel perében előfordul, mint vád, hogy a felsővárosi koldus fiút boszorkányságra tanította s e végett „az doboth” a fiu atyjával elvitette. Mi dob lehetett ez; ha nem az, a melyikre a vogul táltosnak, miként fönnebb láttuk, okvetetlenül szüksége van, hogy magát érintkezésbe tehesse a szellemekkel, vagyis magát *„révülésbe,”* elragadtatásba hozhassa.⁶⁴⁸

A hagyomány úgy tudja, hogy a boszorkányok egyenes összeköttetésben állanak a szellemekkel (természetesen: *gonosz szellemekkel*) s ezek nekik mindenben szolgálatukra állanak; hogy oly titkoknak vannak birtokában, melynél fogva csodaszerű bűbájlást vihetnek véghez azon személyeken és tárgyakon, kiktől vagy melyektől egy hajszál vagy ruhadarab vagy csak rongy és részeske birtokukba esett s ekként az egész ember vagy állat hatalmukba került.

A népmesék tudnak olyan vállalkozókról, a kik „boszorkányságot mentek tanulni,” de attól később elállottak.⁶⁴⁹ Bizonyosra vehető, hogy annak idejében nem boszorkányságról, mely soha sem volt tisztességes foglalkozás, hanem táltosságról volt az ilyeneknél szó.

Másik csoport a kiknél tényleg táltos hagyományokra akadunk, a *juras* emberek és asszonyok mindig kevesbedő száma és a kuruzsolás- és babonákban hívőknek serege. Ezekkel még külön is kell foglalkoznunk.

Ennyit a táltos hadról általában. Ha az *ős* áldozatokat, miként vitatva volt, a mordvával rokon szertartások vevék körül, a táltosnak a külsőségek végzésére 12 segítője volt. Az egykorúak papoknak nézzük-e ezeket is? — megítélni merő lehetetlenség.

Ipolyi főpapi nevezeteknek, eredeti hagyományos neveknek véli *érsek, öspörös, kálár* szavainkat és a székely áldozatok szereplőit a következőkben mutatja be: *robonbán, gyula, horkáz*.⁶⁵⁰ Legyen, ha lehet; mi azonban merész és könnyen megközelíthető föltevésnél nem vehetjük többnek.

XXXIV. A javasok és orvosi szereik.

Voltak-e az *ősvallásnak* papnői? A hábaasszonyok a Boldogasszony poharának eláldói. A Vata-lázadás nőszereplői. Az idős asszonyok a gyógyítás és rontás szolgálatában. Az *ősök* gyógyszerértára. A nép által leginkább ismert orvosnővények. Hagományos tanácsok egyes betegségekben.

Eddig papokról szólottunk; kapcsolatos vele a kérdés, hogy *őseink* vallása mutat-e föl *papnők*-et is?

Csengery, kire alkalom adtán szívesen hagyatkozunk, csak látszatra felel e kérdésre, midőn mondja: „A varázslatnak kettős feladata van: egyik inkább reális, a másik inkább eszményi jellemű. Amott az ember szellemi hatalomra akar emelkedni a természeti tárgyak és az emberek fölött; s az utolsó esetben csak belátását akarja felfokozni. A sajátképi varázslat ez okból inkább a férfiak, míg a jóslat, a térben és időben elrejtett dolgok fölfedezése inkább a nők dolga.”⁶⁵¹

Ipolyi már határozottabb vonásokkal körvonaloz; mert ezt írja: *A férfi papok mellett minden ősvallásban ott találjuk a női papokat is.*

A férfiakat közönségesen a had és csaták nyugtalan ügyei, a házi és népkormányzat, a birói tiszt, a földmívelés és nyájtenyésztés gondjai foglalák el. Ő közölők

kerültek ki a főpapok, az áldozat intézők és bizonyos szerepkörben a jósök is. De már az orvosi teendők, a titkos erejű füvek ismerése, szedése, belőlők orvosságok főzése, a betegek ápolása, gyógyítása gyöngébb nemüknél fogva majdnem kizárólag hozzájuk tartozik vala. Ők ápolák, gyógyítgaták a betegeket, ők hegeszték, kötöztették a sebeket. Ők készíték az ír-eket, iraltak, kentek stb. Sok helyütt írásban és énekben is gyakorlottabbak lehettek, semmint a férfiak. Ihlettség-, lelkesedésre, ábrándszülte jóslatokra, előérzetekre, előrelátásokra pedig már csak ingerlékeny képzelő tehetségöknél fogva is hivatottabbak voltak a férfiaknál.

A dolog természeténél fogva ily magasztos teendők végzésére kiválólag fellengző képzelő tehetségű, ihletésre fogékony s a nagy tömegre úgy szellemők, mint külső megjelenésök fensége-, szépségével s bűbájával hatni képes fiatal, szűz hölgyek voltak hivatva, kiknek egész lényök mintegy akaratanul is azon női isteni személyeket juttatá eszébe a népnek, a kiknek itt képét viselik vala s csakugyan mindenütt ilyeneknek találjuk őket, s számos egyenes bizonyságok is hozhatók föl a mellett, hogy e tiszték csupán csak ily szűzek által gyakoroltattak a régi népeknél, elannyira, hogy hivataluk csak bizonyos életkorig tartott, azontúl pedig alkalmatlanoknak tartattak reá. Így történt aztán, hogy a családi körön kívüli nem természetes állapotukban a jobb, gyöngédebb s emberi érzés kihaltával, az általok egykor gyakorolt jóslás, varázslás, kuruzslás, gyógyítás folytatásában kerestek menedéket. De azt nem többé az istentisztelet körében, oltáraik mellett, hanem titkos, alattomos utakon űzve s jó haszonért bűnös cselekvényektől sem iktózva. Az ilyenek aztán a titoktartást igénylő aljas rossz ügyekben, a világosságot futó cselszövésekben, a rossz szándékban hozzájuk fordulóknak mindig készek voltak segédkezet nyújtani. Így lőn aztán, hogy mostani egész tenykedesok amaz előbbi, sok tekintetben józan és áldásosnak tekinthető helyében vétkessé, kárhozatosá, vészthozová vált s mint-hogy most már kizárva az istenség tiszteletéből, nem a

jó, hanem a gonosz főbb lények, szellemek nevében üzik vala gonosz játékuakat: működésök istentiszteletből ördög-szolgálatná lett.⁶⁵²

Csakhoggy úgy áll ám a dolog; hoggy Ipolyi elméletének nem kedvez a néphagyomány, sőt egyben-másban határozottan ellené mond annak, mi elég ok arra, hoggy azt részletes vizsgálat alá vessük.

A jeles író lelki szemei hihetőleg az Olymp istenei felé valának fordítva, midőn minden természet fölött való főbb lénynek papot vagy papnőt tulajdonított, holott tudnia kellett, hoggy vallásunk a görögök' vallásának fejlettségét korántsem érte el: a jósök nálunk még *varázslók*, a papok még csak *sámánok* voltak. Az egyes istenek még nem egészen domborodtak ki erkölcsi személyekké, hoggy lakásúl külön egyházakat és szolgálatukra külön férfi- vagy női papságot követeljenek.

Mikor tulajdonképi papja sem volt az ősvallásnak, annál kevésbbé engedhető meg, hoggy szükségelte volna a papnők rendjét is.

Nem vevé észre a tudós szerző, hoggy a mit a férfi és női foglalkozásra nézve mond, az nagy általánosságban van mondva, mi itt semmit sem bizonyít, ha csak azt nem akarja értetni, hoggy minden férfi: pap, és minden nő: papnő volt őseinknél.

Való az, hoggy a külsőleg is szép fiatal szűzek leginkább voltak hivatva az istennők képe viselésére; de mi hasznunk belőle, ha „mindenütt,” a régi népeknél ezek állnak a szép istenasszonyok szolgálatában, nálunk azonban mindennek nincsen semmi hagyománya.

Táltos asszonyokról semmit se tudunk. És ha még ezt megengedjük is, de hol teszünk szert táltos leányokra? A „pütkösi királyné” választás népszokásában hagyományát bírjuk annak, hoggy a leányünnep alkalmára elüljárót maguk közül szoktak a leányok választani. De ezen ünnep zártkörű volt s a választás csak egy leányünnep vezetésére szorítkozott.

A Szajjának voltak szűzei a gall mythologia szerint; de a Tisza-Duna szűzeiről, mint papnőkről mit sem tudunk.

Az ősvallás a Nagyasszonyt tevé ugyan tisztelete központjává, de nem külön női papsztyály, hanem minden hájdon és asszony által egyiránt kívánt tiszteltetni.

Ugy hagyta, hogy minden asszony papnő legyen, de csak a maga családja és háza körében.

És ha mégis volt az ősvallásnak papnője, ennek mondhatók némi tekintetben a *Bába* asszonyok. A gyermekadó Nagyasszony tekintetett és tiszteltetett az első bábának. Nagy becsülésben állottak előtte a bába-asszonyok is.

Ezen tiszteletre vihető vissza a mordvák azon szokása, hogy karácsony hetiben két áldozatos lakoma is tartatik a bába házánál: a *házások* és *gyermekesek lakomája*. Ilyenkor a bába a főszemély, ki elöl imádkozik és eláldja a szertartásos étel- és italneműeket. És Szeged vidékén még ma is a bába áldja el, miként alább látni fogjuk, avatás után a *Boldogasszony poharát*. Hanem azért a bábákat papnőknek nem tarthatjuk, s nem tarthatjuk különösen azon értelemben, a milyenben az idézet írója veszi.

Azonban habár nem állítható is, hogy az őshit papnőket is vallott volna, még sem mondható, hogy ősanjáink egészen járatlanok voltak azon rejtelmekben, melyek a vallás-gyakorlat lényeges részét tevék.

A Kalevala hősei a bűvészet mesterségét ép úgy anyjoktól sajátítják el, mint atyjoktól, vagy miként az egyik mondja: „Jó az atyám tudományja, de anyámé még több annál.”⁶⁵³

A Vata-mozgalom lényeges szítói a krónikás szerint *varázsló asszonyok* voltak, kiknek főbbikét Béla király el is fogatta és éhhalálra kárhoztatta. De ezek isteni lényeknek, *istenasszonyoknak mondatván, boszorkányoknak tarthatók*; de papnőknek semmi áron sem a krónikás barátok följegyzése alapján.⁶⁵⁴

Említetnek ez alkalommal a „pythonissá”-k, kik nagy számmal gyűltek össze és bűbajos énekeket éneklének, miként a táltosok.

Mintha mégis lehetne szó papnőkről és táltos asszonyokról! De hát elmaradhattak-e a nők ilyen mozgalomtól? A változtatásokkal elégedetlen nemzeti genius kiknek lelkét

tízelteté fel inkább az új vallás, az új rend ellen, mint azon asszonyokét, kiknek ifjú kora az ó-hit vidám gyakorlatában telt el, kik az isteni dolgokban járatosabbak valának sok férfiaknál? Nagyon természetes, ha a nőket annyira a mozgalom élén látjuk, mintha oltáraikat féltő papnők lettek volna.

Azonban habár nem volt is az ó-vallásban asszonypap, a gyakorlati élet a papság nem egy teendőjét megosztá a nővel. Ilyen vala a *gyógyítás*, mely eredetileg úgy tűnik föl, mint vallásos gyakorlat és papi teendő, de mely a hagyomány világításában már koránt sínesen nemhez kötve.

Vannak *férfi- és nőjavasok*.

Mai hagyományainkban az *asszony-javasok* jelentkeznek első sorban *urusolók, kuruzsolók, vénasszonyok, banyák* néven neveztetve, ők gyűjtik a bajban hathatós fűveket, őrzik a jobbulás ígézetes szavait, főzik a gyógyítás vagy rontás bűbájos keverékét.

A férfi javasok csak a használó szerek titkát őrzik, a tudós asszonyok értenek a rontás mesterségéhez is.

Habár az egyes növények hitregéi feledésbe mentek s a mindennapi bajok közönséges mythoszszerűséggel nem kecsgetnek is, mégis méltó, hogy legalább nagyjából ismerjük az ősök *gyógyszertárát*: azon fűveket, melyeknek a nép előtt hagyományos neve, becse vagyon.

Ilyenek neveiket tekintve:

1. Az *áldott fű* (pápa fű; *centauria benedicta*), melynek gyomorerősítő, haslágylító hatás tulajdoníttatik.

2. *Álomhozófű* (Altató nadragulya, *atropa mandrag.*)

3. *Aranynyal versengő* (vére-hullató, vére-hulló, *chelandium majus*), a nép 'szömölcs és terjedő sömör elvesztésére használja nedvességét.

4. *Bábu íre* (Tömjén *pimpinella*, *pimpinella saxifr.*)

5. *Boldogasszony ága* (*juniperus Sabina*). Ágai mérges anyagot tartalmazván, nehéz érteni: miért viseli mythoszszerű nevét.

6. *Boldogasszony haja* (*cuscuta Europaea*). Szép nevét talán szaporaságának köszönheti. Másként „köszvény-fű.”

7. *Boldogasszony csipkéje* (rubus idaeus = málna szederj).

8. *Boldogasszony mentája* (balsamita vulgaris).

9. *Boldogasszony palástja* (alchemilla vulg.)

10. *Boldogasszony tenyere* (Tenacetum balsamita). Erős szagú növény, mely a giliszták ellen használtatik.

11. *Boldogasszony rózsája* (fülbecsavaró, rózsás fülfü, sempervivum tectorum). Levelei régóta gyógyszer hírében állanak. Házak tetején szokták tenyészteni. Azért is mythoszszerű, mert villámháritónak tartatik, miért neveztetik mennydörgőfü-nek is.

12. *Boldogasszony teje, tövise* (carduus Marian.)

13. *Boldogasszony cipőkje* (Cypripedium calc.)

14. *Diadalmas fü* (nyelves péra, ruscus hypogl.) Levelei összehúzó s mint ilyen többféle bajban is használatos.

15. *Csaba-íre fü* (Poterium). Gyengén összehúzó szorító erővel bír; a sebek gyógyulását előmozdítja. A hitregés monda szerint Csaba vezér ezzel állítá talpra elhullott vitézeit. Mások hibásan a tömjénes pimpinellát (= bába-íre, pimpinella saxifraga) tartják „Csaba-ír-jének.”

16. *Dicsőségesfü* (= orvosi szigorál, veronica officin.)

17. *Életfüve* (= életillat tajorja, teucrium marum).

18. *Ezer jófü avagy foghagyma illatú fü* (dictamnus albus). „Az nillal által lőttetett szarvas ezer jó füvel szokta magát orvosolni.”

19. *Apró fülfü* (Szaka, sedum).

20. *Gilisztafü* (Harang Czámoly, aquilegia vulgaris).

21. *Gilisztavirág* (gilisza varádics, tenacetum vulg.)

22. *Golyvarontó fü* (saláta szironták, ranunculus ficar.)

23. *Győzedelmesfü* (fátyolos hagyma, allium victorialis).

24. *Haslággyítófü* (kerek mályva, malva rotundifol.)

25. *Hajnevelő fü* (cuscuta) V. ö a 6. sz.

26. *Hasindító fü* (euphorbia).

27. *Hideglelést gyógyító* (= Földepe Tárnic. Gentiana centaur.) Nevezik másként „kis ezerjófünek” is.⁶⁵⁵

28. *Ín-fü* (ajuga, kacsanyak), másként „köszvényfü.”

29. *Íneresztő fü*: balsamina.

30. *Ínnnyújtó-fü*: pénzlevelű Lizinka (Lysimachia num.)

31. *Innyujtó-fü*: réti csikorka (*gratiola officin.*)

32. *Istenszakáll-fü*: *pimpinella sangvisorba.*

33. *Istenfa*: Abrut üröm (*Artemisia Abrot.*)

34. *Kelés-fü*: mezei sikkantyu (*Scabiosa arvensis*).

Másként: *var-fü* (Mel: Herb. 154).

35. *Keresztes-fü*: keresztes Tárnic (*gentiana cruciata*).

Másként „Szent-László füve” és „Szent-Ilona füve.”⁶⁵⁶

36. *Kigyómarást gyógyító*: réti kecskedisz (*tragopogon prat.*)

37. *Lép-fü*: „lép küssebitő fü” (*asplenium Ceter.*)

38. *Májgyógyító fü*: *ageratum.* „Fekete gyopár szabású fü vagy májgyógyító fü.” Van „fejér Májfű,” „kövi májfű,” „csillagos májfű” is.

39. *Mirigy-fü*: kalapos szattyu (*tussilago petasit.*)

40. *Mindengyógyító-fü*: *panaces.*

41. *Nátha-fü*: *staphis agria*; tetű-fü: „az az t és nátha kivonó fü, turhás fünek, nátha fünek is hiják.” — Nátha-fü: a kenyérbél cziczikóró (*achillea ptarmica*) és a féregölő sisakvirág (*delphinium stap.*) is.

42. *Nyak-fü*: *campanula cervicaria.* Másként „harangfü.”

43. *Nyelvcsap-fü*: *uvularia amplex.*

44. *Párló-fü*: *agrimonia.* „Apró bojtorján.”

45. *Sennyedék-fü*: mezei Sikkantyu (*scabiosa arvensis*). Másként „Kelésfű,” „rüh-fű.”

46. *Sérvésfü*: *Valantia cruciata.*

47. *Szent-Antal, Szent Iván-füve*: tejoltó galaj (*galium verum*).

48. *Szent-Benedek-füve*: Szekfűszagú cziklász (*geum urbanum*).

49. *Szent-Borbála-füve*: szegecs (*Erysimum Barbar.*)

50. *Szent-György-virág*: tavaszi kankalin (*primula veris*).

51. *Szent-György-virág*: májusi gyöngyvirág (*convallaria majal.*) „Sülyfű.”

52. *Szent György-füve*: kigyófű (*ophioglussum vulg.*)⁶⁵⁷

53. *Szent György-lovafarka*: (spárga Nyulárnyék: *asparagus officinalis*).

54. *Szent-Ilona asszony-füve*: közönséges páprád (politrichum vulg.) A másik a keresztesfü vagy Szent-László-füve. A harmadik „Szent-Ilona asszony-füve” vagy erdei vad zsálya (salvia silvestris).

55. *Szent-Jakab-füve*: (küllőrojt: erigeron és senecio= üszögör): „kőrontófű, szöszösfű. Az egyik fele igen szőrös, a másik nem igen szőrös, ezt Szent-Jakab fűvének hívják.”

56. *Szent-János füve*: fekete üröm (artemisia vulgar.)

57. *Szépítőfü*: nagy zsázsa (lepidium latifol.)

58. *Szeretők-füve, szerelem fü*: amaranthus caud.

59. *Szerelem-fü*: heverő szaka (sedum anacamp.)

60. *Sziverősítő*: szúrós gyöngyhim (leonorus cardiac.)

61. *Szívófű*: lőtorma bérce (elematis erecta).

62. *Temondád-fü*: mezei tarsóka (a kék iringó, a keserédes csucsor is). „the mondád fű, hoc est, tu dixisti herba. eo quod aniculae pueros a febre hac herba curare solent.” — „Gyermekeket meg ne igézhessék, rá gondolk, küszöb alá az temondád-fűben (fűből) ott élésnek.”

63. *Térdkötő-fü*: porcsin-czikszár (polygonum aviculare).

64. *Tetemoldó-fü*: tetemtoldó szuhar (cistus helianth.)

65. *Tejhozó-fü*: polygala vulgar.

66. *Tejzsugorító*: tejoltó galaj (galium verum).

67. *Tisztes-fü*: tisztos hunyász (stachis recta).

68. *Torokfü, csapfü*: nyelvess péra (ruscus hypoglos.)

69. *Vállas torok-fü*: Vállas csengetyűke (campanula cervic.)

70. *Torokgyik-fü*: bodza-tákajak (scrophularia nod.)

71. *Torok öröme*: torok-villahim (prunella vulgaris).

72. *Toroktisztító*: szapora szegecs (erysimum officin.)

73. *Turhás-fü*: féregölő sarkvirág (delphinium staphys).

74. *Tüdőfü*: pettyegetett gálna (pulmonaria offic.)⁶⁵⁸

75. *Úti fü*: plantago. „A lencse a hasat megszorítja, főképen a melybe czékla és úti-fű vettetik.”

76. *Vár-fü, kelés-fü*: mezei szikkantyu (scabiosa arvensis).

77. *Vérállató-fü*: porcsin-czikszár (polygonum aviculare) L. Térdkötőfü.

78. *Vérállató-fű*: pásztor tarsóka (*Thlaspi bursa past.*)
79. *Vérállató-fű*: galamb-gerely (*geranium columb.*)
80. *Vérállató-fű*: rózsás gerely (*geranium sangv.*)
81. *Vérállató-fű*: magas linka (*hypericum Ascyr.*)
82. *Vérfű*: orvosi vérfű (*sangvisorba offic.*) stb.

Azt vélem, hogy e névsorban, mely különben nagyobb körültekintés mellett talán még egyszer akkora is lehetett volna, az *ős gyógyszertárnak* egy részével számoltam be. A mivel nem akarhatom azt mondani, hogy a fölhozottak mindenikének népies, ősmagyar eredetiségeért jót állok. Igen sok *beszédes* növény-név van, melyeket a műkifejezés (terminus technicus) nem enged meg a magyar gyakorlati élet sajátjának. Ilyen közös vagyonnak, melyben az ó-világ örökéhez jogot tartó minden nép egyenlően részes, látszanak a szigorúan orvosi nevek mellett a keresztény jellegűek, a mennyiben más néven nem fordulnak elő.

Gyűjteményünk egynémelyikének hitregés volta, több nevezetősége és gyakorlati alkalmazása azt bizonyítja, hogy egészben véve azon füvekkel van dolgunk, melyek a népmonda szerint a napfordulat nagy éjszakáján megszólalnak s titkos erejüket az embereknek kinyilatkoztatják.

Az *ős gyógyszertárnak* másik részére, azon füvekre, virágokra és gyökerekre, melyek a nép háztartásából ma sem hiányzanak, gyakorlati úton lehet legkönnyebben annyi a mennyi tájékozódást szerezniük.

Eger vidékén s a Mátrában, a mennyire értesülhettem, a következő növényekkel védekezik a nép a szokottabb bajokban:

1. Az *apró bojtorjánt* (bojtorjános párlót: agrimonia Eupat.) *pemete fűvel* (*Marrubium*) összefőzve iszsza tüdőbaj ellen.

2. A *bellindek*— (*hyoscyamus niger*: csalmatok) „csúz” ellen használatos, magja pedig fogfájás ellen. Szenet tesznek egy fedőbe s arra ráhintik a magokat s a fogfájós száját föltátva ráborul a füstre, lepedővel betakarják s néhány perczig ily helyzetben hagyják.

3. *Csodafa*: halméregfű, redőszírom (*datura stramonium*). Levelei zsírral összetörve, a daganat fájdalmát enyhítik s azt oszlatják, a néphit szerint.

4. Az *egérfarkú fű*: cziczkóró, egerfarkkóró, ezerle-
velűfű (*achillea millefolium*). Levelének és virágának
forrázata főleg női bajokban hathatós, levele külsőleg
alkalmazva sebgyógyító.

5. *Forrasztó levél*: Kányafű, sebforrasztó, szófia zsom-
bor (*sisymbrium Sophiae*). Kozma Ferencz úgy véli,
hogy azonos a mesék forrasztó fűvével.

6. *Farkasgége virág*: farkasalma, hézag gyökér (*aris-
tolochia clematis*). Forrázata gyomorerősítő, levelei és
gyökere sebtisztító.

7. *Hunyor*: gálnafű, papkalap, mely „jó és erős
hastisztító orvosság” gyökérrostjainak használatában, kü-
lönben pedig „bábaszer.”

8. *Kakuk-fű*: démutka, kerti démutka, balzsam-fű,
mézfű (*thymus*), mely mint idegerősítő ismeretes s gyer-
mekfürösztő.

9. *Keserű lapu* (*lappa major*), melynek használata
gyakori.

10. *Kigyónyelvű-fű*: Szent-György-füve (*ophioglos-
sum*), mely szárazító erejénél fogva sebeket gyógyít.

11. *Lestyan-gyökér* (*ligusticum*), szintén a „bábasze-
rek” egyike.

12. *Nadragula*: nagyfű, maszlagos nadragulya (*atropa
belladonna*) gyökerét köszvény ellen használják Eger
vidékén.

13. *Nadálytő* (vidékieken: nadártó): harangláb-fű
(*symphytum officin.*) Van fekete, mely a férfinak és
fejér, mely a nőnek használ csonttörésben. „Mondják,
hogy a fazékban fővő húst is összeforrasztja.” „For-
rasztófű.”

14. *Ökörfark-kóró* (*verbascum*) tüdőbaj ellen hasz-
nálatos.

15. *Pemete* (*marrubium*) köhögés ellen és mellbajban.

16. *Pokolvár-fű*: libatop (*chenopodium hybridum*).

17. *Rontó-fű*: Aggó üszögőr (*senecio vulgaris*).

18. *Székfű*: orvosi szikfű (*matricaria chamomilla*),
gyermekorvosság, mint izzasztó.

19. *Tisztesfű*: tisztes hunnyász (*stachys recta*). Für-

dőnek használja a nép rontás esetében; iszszák a tüdőbajosok.

20. *Úti fű* (*plantago*) levele a mellfájásban használtatik.

21. *Úti lapu*: számarköröm, lókörmű szattyú (*tussilago farfara*) melltisztító.

22. *Szakadást* gyógyító (*hernaria glabra*).

23. *Vérehullatófű*: *ezinadonia gódirez* (*chelidonium majus*), sárga nedvét sömör elvesztésére használják.

24. *Vérfű* (*sangvisorba*), mely a vérfolyást elállítja, a sebet beforrasztja, a nép szömöres ellen használja.

25. *Zabszalma*-főzet „tüdőbajban.”

26. *Csalán* (*urtica*)⁶⁵⁹ stb. stb.

A fák közül a népies orvostanban leginkább a bodza, mely „meghülésben első, izzasztó orvosság,” fűzfa, nyárfa, jegenye, fagyal szerepelnek.

Hajdan, úgy vélem, miként a Boldogasszonyról nevezett füvek gyaníttatják, ha nem mindenik, de legalább is a nagyobb része gyógyító fűnek meglehetett a maga hitregéje, mint meg van a mordváknál még ma is a bodzafának és nálunk a jó palócoknál a fűzfának:

„Azért hathatós a *fűzfa*, mer' fűzfa vesszőkkel verték meg valamikor az Isten testyit, má' pegyig mindaz, amivel az Istent bántották, ez emmi orvosságaónk.”⁶⁶⁰

A feledésbe ment mythoszt sejteti itt-ott még majd a nevezet, majd a babonás használat, mint ezeknél *földepe* (*tarnies*, *gentiana centaur.*) *földfüsti* (*fumaria officin.*)

Az ős orvostannak a hagyományban megtalálhatjuk olykor egyes *gyakorlati utasítását* is. Csakhogy itt bajosabb dolog, mint a fönnebbieken, az eredetét a kölesönzöttől megkülönböztetni s itt inkább csak tapogatóznunk lehet, mint biztosan haladni.

Leginkább bővelkedik *orvosi recipék*-ben a *hideglelés*, nem hiába, hogy a palóc néphit szerint „77-félyi hideg van.” A háromszékiek szerint: a hideglelés 99-féle és 99-féle orvossága van, melyek azonban jobbra mind bűbájjal gyógyíttatnak. Gyógyító füvek használatával itt csak kivételesen találkozunk, milyen némileg a következő:

Szakaszsz 9 aranyvalversengőről (ezinadonia gódircz: chelidonium majus) 9 levelet, tégy hozzá 9 darabocská sőt, törd össze; kösd be vele a nevetlen ujjodat, ha hojjag lesz rajta, elhagy a hideg. (Háromszék).

Más bajoknál már inkább használatosak a természetes szerek, mint:

Fogfájásról. Az ördögoldal-fűnek (galega officinalis) a gyökereit törd össze és főzd meg, mossad az fogadat és kívül is az mej felől fáj, a pofádat is kössed véle.

Fogfájásról másik. „Ha fáj a fogad, tartja a szilágy-sági gyakorlat, tüskés disznófűnek (maszlagos csudafa, datura stramonium) a magvát főzd meg, ha a csupor tele van gőzzel, vedd fel a fedőt, tátsd ki a szád s tart-sad a csupor fölé, hogy a gőz járja meg a fogad, akkor a fogat rágó kis férgek, a mitől a fogfájás van, ki hull-nak s nem fog fájni többé a fogad.“

Szemfájás. Gyujtatlan faggyugyertyával nyomogasd meg a fájós szemedet s elhagy a szemfájás.⁶⁶¹

Veres szemü bontatlan török buzával (kukoricza) hengergesd meg a fájós szemedet, osztán elhagy a szemfájás.

„Nagypénteken napkelte előtt menj a folyóvízhez, meríts belőle szembe a folyással, balkézzel, tedd el s a legjobb szemvized az lesz.“

„Ha valakinek a szeme fáj, a tyúkvaluból mosdjék“ (szatmármegye-bótpaládi.)

Köhögésről Köhögés ellen legjobb a főzött zab leve.

Igyál minden reggel lúdzsiros tejet.

Ehomra egyél szalonnát foghagymával.

Szédülés ellen. A napraforgó magvas bugáját vagy kilenczet vagy többet kell megfőzni s annak gőzével egy-más után a betakart főt kilencz ízben megpárgolni.

Gilisza benned ha van a Lómentát borba főzd meg s azt igyad.

Vérhasról. Szerecsendiót, tojás székit szekfűvel összetörvén süsd meg és meg kell enni.

Vizkorság ellen. A veres káposztának gyökerét méz-zel összetörvén, vízzel vegyítvén, kell inni.

Fülzúgásról. Fejér ürömnök a vizét cezettel összekeverve, kell fülviznek használni.

Sülyről. Fa tövin termő fekete csalány gyökerét, melynek gyökere olyan aprós fias, mint az árpa-répa, melyet megfőzvéen borba' azt igya, akár vízben főzd meg. A sülynek sebjét pedig cseregubónak öszvetört s megszitált lisztivel hinteni.

Hályogról. A fekete reteknek a tetejét mesd el és az bélit vájd ki és tölcsd meg faolajjal, tégy belé timsót, gáliczkövet. Az elmecczett tetejét csináld rá, ásd a földbe, hadd ott kilencz napig, azután vedd fel, azzal kenjed szemeidet.

Csonttörésről. Az mely tag erősen megütődik, ha csontja megtörtnek gondoltatnék, fekete nádáj-tövet öszszetörvéen, ó-hájjal azzal kell kötni.

Tályogot megérlelők ezek: disznó-ganéjt tejben megfőzni s vele flastrom módon bekötni. — Fejér májva tövet megfőzni mézbe s azzal kötni.

Fene ellen. A pápa-füvet gyökerestül törd meg, főzd meg, az sebet mosd, kösd vele.

Kő ellen. A kiben kű vagyon, porcsin fűbül fürdőt csináltasson, abba fürödgék.⁶⁶²

Dögös időben angyilika gyökeret kell rágni gyakran és róla inni.

A vallással kapcsolatos és gyógyítási mód várja a rátermett buvárlót, ki e nemű hagyományainkat összegyűjtse és értelmezze s benne az ősvallás gyakorlati vonatkozásával beszámoljon.

XXXV. A bűbájoló és gyógyítás-módok nyomai.

A gyógyfüvek beszerzésének hagyományos ideje és módja. A bűbájolásnak lényeges külsőségei. Az ólomöntés és vízvetés bűbájának törvényei. A bűvös szerekben való nőphit egy-két esete. A fenyegető igékkal és ráolvasással gyakorolt gyógyítási mód példái s azok ősvallási vonatkozásai.

A javasok tudománya szerint még az egyszerű gyógyító füvek használata- és alkalmazásának is megvannak a maguk törvényei, melyeket meg kell tartani. Meg van szabva ideje és módja a gyógyító szerek beszerzésének.

A legtöbb gyógyító fűvet sz. Iván-nap előtt kell beszerezni, hogy foganatos legyen. Némelyiknek a beszerzése is bajos dolog, mert csak éjnek idejében, neki vetkezve, varázs-igék és szerek használatával ejthető meg, különben vagy az ördögök elviszik, vagy az erdő fái szakadnak rá és agyonütik.

A szemvíznek való napfelkölte előtt merítendő. A beteg fürdővizét szintén napfelkölte előtt kell egy folyóvízbe önteni és pedig lefelé. Az útközben való szóbaállás és viszszanézés általában tilalmas.

A gyógyszerkészítés sincsen titokzatosság és varázsbeszéd kísérete nélkül, sőt a használatnak is meg van a maga törvénye. Például, ha a gyógyszer folyadék a *juvas* (a székelyeknél: *urus*) az edény tetejére kezével keresztet csinál s ujjait az orvosságba mártván, azután a földre rázza, hogy az ördög is kielégítve legyen.⁶⁶³

Sokkal szertartásosabbak azonban a *bűbájolás*-ok, melyek hatása egyenesen a megszabott külsőségekhez van kötve, mely külső eljárások azonban nem egyenlő méretűek.

A Kalevala „ráolvasásaihoz” képest a mieinket egészen elkoptatottnak kell vallanunk. Némelyek csupán másfél sorosak s külsőleg a bűbájolás *négyes jelét* nem is tüntetik föl.

De minden „ráolvasó,” még a legrövidebb elmondású is ősjellegű; mert mindeniken megnyilatkozik a kezdetleges felfogás, hogy a betegség egy saját démon, mely a megszállottat gyötri, de kérlelés által távozásra birható, bűvös igék vagy elátkozás által pedig arra kényszeríthető is.

A bűbájolásban, a hol ez az eredetit megközelítő töredék, négy lényeges alkotó részt különböztethetünk meg, melyek: a *szemmel való nézés* (innét a *szemmelverés*), a *kézrátevés* (kenés vagy keresztvetés) a megfelelő eltávolító *bűbájos igék* elmondása és a *rálehelés* vagy a vele egyenértékűnek látszó *reipökés*.

Tapasztalható, hogy ugyanazon baj ellen nem azonos az eljárás, hanem helyenkint változó, sőt ugyanazon helyen is több eljárás van gyakorlatban valamely bajnak eltávolítására.

Leglényegesebbek a bűbajos igék, melyeknek titkát a javasok féltékenyen őrzik, mert miként állítják, ha elárulnák, akkor nem használna a tudományuk.

A Kalevala rúnói szerint, ha valaminek eredetét, létrehozó okát tudja az ember, akkor azon tárgy fölött uralkodni is tud. Ilyen eredetek vannak a nagyobb ráolvasókban elmondva és a kisebbekben érintve, melyekben az ősvallásban a többi ezeréves kopást nem számítva, Jézus helyett „Ukon” és Mária helyett a „Földanya” vagy talán a „Nagyasszony” állott.

Különben a bűbajos orvoslásnak következő fajai gyakorlatosabbak:

1. Az *Ólomöntés és vízvetés*. „A ki megijed lútú’, kutyátú’, kutyavonítástú’, vagy akármitú’, 9-ször kell ráolvasni a miatyánkot, de nem szabad ammën-t mondani. Vagy pedig ólmot öntenek: a mestér-görénda alá fektetik, a kire *ólmot* kell önteni: a gyomrára szítát; ára süttökendőt tesznek. Addig megolvad az ólom. Akkor azután egyik tartja a gyermek fölé a tányért, a mibe víz van, a másik meg az ólmot önti. Mikor azután kiöntődik, amitú’ megijedt, akkor elmúlik a baja.”

A *székelyeknél* is szokásos az *ólomöntés* és szintén ijedség ellen alkalmazzák Kozma Ferencz szerint:

Egy tál vizet a beteg hátára tesznek s ebbe tojásnyi nagyságu olvasztott ólmot öntenek ilyenforma ima kíséretében: „Én uram, én istenem! vedd ki azt az ijedtséget az ő szívéből.” Nagyobb ijedelemnél kilenczszer, kisebbnél ötször ismétlik ezt, a tál vizet testének különböző részeire illesztvén. A mint az ón különféle alakokba tömörül, megmondják: ember, kutya vagy szárnyas állat okozta-e az ijedséget. Az utolsó öntésnél a földre keresztet huznak s a tálat erre helyezvén, a *tisztátalanokra* öntik az ónt e szavakkal: „Ez nem a tied, ez a másé.”⁶⁶⁴

Az *ólomöntés* végül megvan a *palócoknál* is, hanem ott *igézet* ellen használják, ha a gyermek *olyan hitvány lesz*, ijedezik, vagy a hasa megy és célja hogy megtudhassák: ki volt a megrontója.

A gyermek fölött rostán keresztül egy tálba, melyben víz van, öntik az olvasztott ólmot, szentül hívén, hogy az ólom a gyermek megigézőjének alakját fogja fölvenni (Terpes Hevesben). Ha ily módon megtudják, hogy ki igézte meg a gyermeket, annak valami ruhadarabja rongyával füstölik meg a gyermeket.^{665 666}

A vizvetés-ről már volt szó.⁶⁶⁷ Az anyák ezen kedvelt babonáját illetőleg e helyütt a szatmármegyei és palócz eljárást kívánom még érinteni, mint a hol szintén vizvetés a „szemmel verés” orvossága.

Szatmárban erdélyi mód szerint járnak el:

egy pohár friss vízbe kilencz darab eleven parázs-szenet vetnek bele s avval mossák meg a kinosan nyöszörgő s álmában felsíró gyermeknek nyakszirtjét, halántékát, két tenyerét, két talpát, azután a vizet az ajtó sarkába öntve, a poharat is oda leborítják és reggelig ott hagyják (Nagybánya). Másutt, végezvén a mosást, a pohárra felül keresztbe két *kést* tesznek és ezt mondják fölötte: „A ki az én pulyámat megverte, arra szálljon vissza a rossz szeme!” Ezt háromszor kell elmondani a pohár fölött s azután a beteg egy hajtásra igya ki a vizet a pohárból; a szenet pedig vissza kell dobni a kemenzébe. Reggelre minden baj elmúlik.⁶⁶⁸

A Mátrában némileg más az eljárás. Itt azt tartják, hogy ha a kis gyermeket valaki szemmel megveri, három darab izzó szenet, vagy a mint mondják „űszök-tűzet” kell visszajáról egy tekenő vízbe dobni s abban a gyermeket megfürösztetni. Ha a szén a víz fenekére ülepszik, akkor használ, különben nem.⁶⁶⁹

Az ólomöntés varázs-igéit nem ismerjük, a vizvetését főnnebb láttuk. Hitregei fontosságuk mellett elég annyit említeni, hogy a *tűz-* és *vízcultust* egyesítik magukban. A vizvetésnél némely helyütt jelképiesen képviselve van vallásunk Nagyasszonya is, a maradék-gyógyító víz az ajtó sarkához öntetik a *seprűre*, mely hitregés butordarabja a szobának, nem azért mert *seprű*, hanem mert *nyírgallyból* van készítve.

2. Érintenem kell a *szerek bűverejét* is. Némely gyógyítási eljárásoknál ugyanis a varázssos mondat egészen fele-

lősbe ment, csupán a fölhasznált tárgy tartja még fönn a hitregés vonatkozást. Némelykor már ezen vonatkozás sem egészen kivethető.

Nagy becsülete van némely bajokban a *fűzfá-* és *bodzafá-*nak, mert betegségtől szabadítók. A széki palócz, ha a hideg leli, egész bizodalommal megy a fűzfához, megrázza és azt mondja neki:

Fűzfa én neked vendéget hoztam. Isten ucsce! én nekem nem kell, itt hagyom.⁶⁷⁰ A fűzfa tehát betegségek lakóhelye.

És ilyen sok esetben a bodzafa is, mely egyenesen az *ördög fája*. Ennek erdélyi mondája a következő:

Mikor Isten a világot teremtetten, az ördög végignézte, hogyan alkotja az egyes állatokat. Egyszer haza szaladt és mikorára visszatért Istenhez, látta, hogy az azelőtt mozdulatlanul heverő állatok most mozognak, esznek, isznak, szóval élnek. „Hogy csináltad te ezt!” — kérde az ördög az Úristent. „Beléjök leheltem,” — mondá Isten és mutatott neki egy fasipot. Az ördög elment és csinált magának agyagból egy állatot és aztán fasipot akart készíteni, de egyetlen egy fa ágát sem tudta kifúrni. Végre megtalálta a bodzafát, melynek ágát könnyen átfúrta s azon keresztül akart a maga állatjába életet lehelni. Isten ezt látván megharagudott és az ördög művét villámmal szétrombolván, megátkozta a bodzafát, hogy legyen ezen túl az ördög fája, ha már megengedte, hogy ágát keresztül fúrja az ördög.⁶⁷¹

De elég követelő- és fenyegetődzőnek is találjuk vele szemben a néphitét.

A hideglelésben szenvedő beteg péld. elmegy a bodzafához és azt ilyen szavakkal szólítja meg:

Jó napot bodzafa! vendéget hoztam neked! (harmad vagy mindennapos) hideglelést, itt egyen meg a fene, vele együtt, te reád hagyom, többé vissza sem nézek.⁶⁷²

Máskor meg azzal fenyegetik, hogy ha nem segít, kivágják.

Palócz néphit szerint, mivel 77-féle hideg van, legjobb, ha a beteg leszakítja 77 bodzágnak (bodzának) a legtetejét,

azután azt megszáritva, porrá törve vízben, borban vagy pályinkában beveszi.⁶⁷⁸

Hideglelés ellen foganatos a *foghagyma* is, melyet a jó palócok törvénye szerint 77 felé kell vagdalni s pályinkába 24 óráig itatni bevétel előtt.

Hasznos a foghagyma köhögés ellen is. A háromszéki népies gyakorlat azt tartja: Igyál minden reggel lúdzsiros tejet. Éhomra egyél szalonát *foghagymával*. Ha ezek nem használnak, akkor biztosan száraz betegségbe esel.⁶⁷⁴

A Szilágyságban meg azt írja elő a néphit: Végy egy csipetű sót, vagy 3 kis kukoricaszem nagyságú sót, 7 szem borsöt, 3 *czikk foghagymát*, 3 szem paszulyt, tedd egy zsacszkóba, hordd mindig a zsebedben vagy a nyakadban; nem ronthat meg (= betegségbe nem ejthet) senki.⁶⁷⁵

És miként már volt szóban, más vidékek hagyományja is javasolja, hogy a rosszak ellen állandóan *foghagymát* kell magunkkal hordani.

Fülfájás ellen jó a fülbe, palóc tapasztalat szerint is olvasztott juh-vajat vagy a háztetőkön növő „*tövi rózsza*” (kövi rózsza) kicsavart levét belecseppenteni. A kövi rózsát azon czimen tarthatjuk hitregés növénynek, miután egyik nevén *Boldogasszony rózsája*-nak hivatik.

Másik receptje a fülfájásnak: Vakondoktúrást ránts eczetbe s avval borogasd a füled.

Ha füled fáj, koporsó szeggel tisztítsd.⁶⁷⁶

Lehet mythoszi vonatkozás a „sárgaság” háromszéki receptjében is:

„Végy egy nagy sárga répát, vágd ki tölcser alakúra, csakhogy alól ne legyen likas. Egy hosszú czérnán ereszd be a kürtön, töltsd teli vízzel, hagyd a kürtőbe három napig, azután idd meg belőle a vizet. Ezt folytasd addig, a míg így kilenezszer ittál. Ez alatt mindennap fereggyél olyan vízbe, a melyikbe tettél fejer ürmet, varadicsot, csombort és kerti seprő-füvet. Ne félj, meggyógyúlsz.⁶⁷⁷

Tudvalevő dolog, hogy a Szent-Györgynap előtt fogott zöld vagy leveli béka szintén bűvös hatású hideglelésben és torokfájás ellen.

Azt hiszem, hogy a szives olvasók mindegyike tudná egy-két esettel e rövid példatárt bővíteni.

3. Gyógyítás *fenyegető igékkel és ráolvasással*. Mindinkább belezökkenünk azon különösebb babonákba, melyeket hosszankodással utasít az agyrémeek hazájába a tánult ember, és hathatós dologként mivel az ősvallásnak öntudatlan hive: a tudatlan köznép.

Ilyen a „*disznónyű ellen*“ való eljárás: „Ha nyű van a malaczodban, menj ki a mezőre, keresz földi borzát olyat, a melynek a töviről 3 ág hajtott ki. Fogd meg az egyiket, hajlítsd le a földre, takard bé földdel (Homlitás.) Fogd meg most a második szálat s tedd a derekára késed s mond a harmadik szálnak ezt: „Te borza, ha az én portámon levő (Baris nevű szürke szőrű ártán) malaczomból a nyüvet 24 óra alatt ki nem kergeted, te is így jársz.“ Ekkor levágod azt a másik szálat, a melynek a kést neki tartottad. Biztosan kimegyen a nyű a malaczodból. Ha nem menne el, vágd le azt is, a melyet megfenyegettél s ne félj, mert nem lesz nyű a malaczodban. (Erre az utóbbi szál kivágására különben nem igen van eset, mert az első szál kivágására már elmegy a nyű.) — „Áll a borza, János bácsi?“ Ez azt teszi, hogy szerencsét hozott a borza? — „Áll biz a,“ t. il. elment a nyű a malaczból.“⁶⁷⁸

Csak némileg hasonlatos ezzel a *székely* eljárás:

„A kuruzsoló, úgymond Kozma, a beteg állatnak egy szál szőrével megindulván, addig megy, a mig *gyalog bodzát* kap; vág belőle egy ágat, keresztesen meghasítja s a szőrt beléilleszti és *kelet felé* állva kezdi: 10 nem 10, 9 nem kilencz, 8 nem 8 — — — le egészen 1-ig. Ekkor a bodzát a földbe szúrva, így szól: „Akkor legyen N. N. (két éves fejér gönnéje) még férges (= nyüves), a mikor én ezt innen kihuzom ptő, ptő (leköpdösi)! Még addig elmenjen, a mig én itt leszek, ptő, ptő! Ha napfelkölte itt kapta, napnyugta itt ne hagyja; ha napnyugta is itt találja, napfelkölte itt ne hagyja, ptő, ptő!“⁶⁷⁹

A szegedvidéki „férges kiolvasóval“ tudós Kálmány ismertet meg bennünket:

„Napfönkötte előtt fő'kel az embör oszt' sénkühön

ső' beszéll; ha a jószág kötélén van, elcsapja, elindityta, mén a jószág után, a jószágra néz oszt' a mutató ujjával olvassa: 9, nem 9, ha' 8! 8, nem 8, ha' 7! 7, nem 7, ha' 6! — — — — — 1, nem egy, hanem écsescsöp' se! Utánna köp, azután fölvész éty kis port, visszakezébü' utánna veti, hogy ojan hamar mújjon a férög, a mint a por leesik, eszt 3-szó köl' tönni egymás után mög 3 nap, akkő kihul' a jószágbul a férög.⁶⁸⁰

Összevetés kedvéért még a háromszékiek „disznóférge-sedés ellen“ való eljárását kívánom érinteni, hogy a szives olvasót segítsem arra, hogy a fejezet végén magától eltalálja a babonás eljárásból levonható lélektani következtetést: A kuruzsoló asszony a megférge-sedett disznó sertéjéből tíz szálat tép ki s övébe teszi. Az udvaron végig menve a serteszálakat egyenként háta megé dobja s számlálja: tíz, nem tíz; kilencz, nem kilencz; nyolcz, nem nyolcz egy, nem egy — mindaddig mig egy szál sem marad. A kuruzsoló asszonynak e közben hátra nézni nem szabad s nálánál fiatalabbat nem taníthat meg az orvoslásra, mert akkor nem használ.⁶⁸¹

A bűbajos gyógyítás további példájára igen alkalmasnak látszik a „hideglelés“, melynek a következő elbűvölési esetei a legközönségesebbek:

a) A hideglelés ellen a palócok szerint legjobb, ha az ember czeruzával vagy *szentelt krétával* az ajtó alsó belső részére e két szót írja: „nincs itthon“; akkor a hideglelés soha sem jó az illetőre. Nem jó akkor se, ha a hideglelés beteg elmegy egy bodzafához s azt mondja neki: „*Bodza*, engem a hideg lel és ha engem el nem hagy Isten ucsese kiváglak“ s aztán egy baltával kivágja.⁶⁸²

b) A székelyeknél is szokás a hideglelés ellen bodzát vágni, de itt a kivágás nem ijesztési, hanem *elátkozási ígék* kíséretében történik. Miként Kozma elbeszéli: a beteg olyan gyalog-bodzát keres, a mely egy töről három ágat hajtott. Az egyik ágból vág egy darabot s *napfeljötté előtt* kimenvén egy folyóvíz partjára, a víz folyásával szembe áll s így szól: „Akkor rázzon ki még engemet a hideg, a mikor ezt a bodzát látom“ s ekkor a *fején át*, háta mögé, a vízbe dobja.⁶⁸³

c) A háromszékieknél is elátkozás által távolítódik el a váltóláz; mert nálok úgy tartják:

rongyból csinájj három bubát (= bábót) s a hol 3-felé ágazik az út, tedd oda, nézz körül és mondd ezt: „Ugy elvigyéték a hideget rólam, hogy soha se lássam meg többet.“ Vagy ezt: „Akkor lelj ki hideg, mikor én ezt a három bábút fölveszem.“ A hideg arra megyen, a ki valamelyik bubát fölveszi.⁶⁸⁴

d) Máskor a *kikiáltás* segít a betegben. Ezt a forró lázban szenvedőknél használják a Székelyföldön. A beteg valakihez este csupán a beteg lepedőjét öltvén magára, kimegy a kapu eleibe, vagy kiszalad egy hegyre s a lepedőt leeresztvén kiáltani kezdi: „Halljad fah, halljad! az én (fiamat vagy bátyámat vagy apámat) a forró hideg rázza. A ki hallja ragadjon arra!“ Ezt háromszor kell ismételni. Lehet azonban a kürtő vagy sátoros kémény alá állva is végrehajtani.⁶⁸⁵

e) Van „rovásos“ ráolvasás is, midőn a fenyegető ígék nem szóval mondatnak el, hanem írásba foglaltatnak. Péld. öt czédulára ráírjuk:

Ez faluba való N. N-et (a ki született) rázza a harmadnapos hideg. Ezennel admoneállak tégedet, hogy ha nyolczad napok alatt vele a hideget el nem hagytad, összekötözlek, megszáraztatlak, kemenczébe vetlek, megégetlek és széllal elfutatlak.“ Ez öt czédulát egymásután következő öt reggel egyenkint a tüzelő fölé dobjuk s a 8-ik napon a tűzben elégetjük.⁶⁸⁶

Változatos az *árpa* elmulasztásának bűbája is:

a) „Árpa.“ Nyomogasd meg egy sallóval *keresztiesen* s mondd ezt: „Árpa elvetlek, learatlak, kicsépellek, megőröllek, megsütlek, megeszlek.“ Köpkögy széjjel és mond: hogy sohase legyen többet. (Háromszék).⁶⁸⁷

b) „Árpa.“ Kéress a falon 9 meszelő szőrt, fogd azokat keresztbe. Vedd a bal kezedbe és kaszálj vele 9-szer a szemed előtt s mond el 9-szer e verset: Árpa, árpa lekaszállak és a fehér lóba duglak. — Ugyan így tesznek 9-szer a *balkéz nevetlen ujjával* vagy párnacsúcsal. (Szilágyság).⁶⁸⁸

c) Az alföldi „árpás ember egy árpaszemet markába

vevén, a kúthoz megy, azt háromszor megkerüli ezen szavak kíséretében: árpa, árpa lekaszállak, a kút fenekére doblak“ mely is háromszor elmondatván, a beteg markában lévő árpaszemet a kútba veti s háromszor egymásután utána pök.⁶⁹⁰

d) Kalotaszegi módosítással: árpa, árpa learatlak, marokba se teszlek, kévébe se kötlek, szekeremre se teszlek, csürömbe se viszlek, el se czipellek, malomba se viszlek, meg se sütlek, itt az illető köp egyet s így fejezi be: csak a fejr lóba teszlek. Ezt háromszor mondják el, miközbén a gyógykezelő az ujjával, késsel vagy bicsokkal a szem előtt arat.⁶⁹⁰

e) „Végy egy sarlót a kezedbe és aszt a szem előtt jártatva mongyad ezeket a szókat: Árpa, árpa! én tégedet learatlak, kévébe kötlek, kalongyába raklak, szekerre teszlek, haza viszlek, csürbe teszlek, kiesépéllek, megszórlak, fölrostállak, zsákba töltelek, malomba küldlek, megöröllek, haza hozlak, megszitállak, megsütlek és megeszlek. Ezután nyomj a kelevényre a sarlóval egy körést és pökdöss három felé és az árpa *azonnal* elmúlik.“⁶⁹¹

f) „Ha árpa van a szemédén, háromszó' kerüdd még a kutat, oszt vess mind a nés- sarkába ész szem árpát, oszt aszongyad: akkó légyen az én szemömén árpa, mikö én eszt innen kiveszem.“⁶⁹²

g) „Árpárul való.“ A kinek árpa nyöl a szemében, három reggel jobb keze *nevelen ujjával* keresztet vessen fölötte s a következőt mondja el háromszor: Ayaisten mökteremtötte, Fijú isten möksümmitötte, Szentleök úr isten mökszentölte. Oszlassa el az Atya Isten! Oszlassa el a Fijú isten! Oszlassa el a tejjes Szentháromság isten!“⁶⁹³

Kíváncsi vagyok rá, pihentetésképen legyen mondva, hogy a szives olvasó e sok „*ráolvasó*“ között melyiket tartja és miért a leghathatósabbnak?

Választásának minden esetre olyanra kell esni, mely az önbizalom felkeltésére legalkalmasabb.

Módfölött sok baja van a népnek a *keléssel*: de van rá sok orvossága is, melyek között többé-kevésbbé bűvösek a következők:

a) palócz mód szerint a „kilis,” hogy elmuljék, egy ronggyal a „rútságot” ki kell nyomkodni belőle s azt egy hangya-zsombékba elásni.⁶⁹⁴

b) Szatmárban a kelevényt ó-hájjal megkenik s azt hajnalban kilencz kóró tetejére kiteszik.⁶⁹⁵

c) A háromszékiek javaslata így hangzik: A kelést kerekítsd körül a nevetlen *újjuddal* háromszor; e közben mindig nyomd meg a közepét. Ugyanigy csinájj egy *hót szénnel*, akkor dobd el, de ne nézd meg, hogy hova dobtad s mondd ezt: „Akkor lássalak, mikor ezt a hót szentet.”

Ha valamelyik testrészedbe csipke megy, vétesd ki mással és a csipkét rágd meg s nem kél meg a heje.

Ha kelés járvány, hordozz a zsebedben *lópátkó-szeget*.⁶⁹⁶

d) „Kilis” ellen a mikófalviak szerint legjobb gyógyító szer egy félmarék *fejér* babot *új fazékban* megfőzni s annak a levével megmosogatni, azután a babot a kelésen át szemenkint lepergetni a szekéruton. A ki legelőször áthalad a babon, arra ragad a kelés. Ha pedig másnak a „rosszát” nem akarják, akkor a hasogatott tölgyfából készült kerítésnek kihúzzák egyik karóját s annak a gödribe öntik a babot is, a levét is, a karót pedig másik végével dugják vissza a földbe.

Vagy ugyanezen esetben, hogy a baj másra szálljon át, a test beteg részét egy krajezárral szokták megnyomkodni és azt az országútra dobni. De hogy az ilyen rontásnak foganatja ne legyen, legjobb az úton talált pénzre előbb 3-szor keresztet vetni, mondván: „az Atyának és Fiúnak és Szentlélek Istennek nevében” s csak azután fölvenni.⁶⁹⁷

e) „Kelésre” (Keresztet kell rá vetni s ezt mondani:) „Én téged keresztellek a Jézus Mária nevében *semminek*. (Ekkor lehúzza a lába fejéig. ott a földre keresztet vet): Atyának, fiúnak, szentléleknek nevében. *Föld, édes anyám!* (ekkor a hüvelyk és nevetlen ujjával egy-egy csipet földet vesz fel háromszor, azután keresztet vet:) *szem megnézte, szív megverte*, Szentháromság egy Isten fordítsd meg rajta.”⁶⁹⁸

f) „Ha kelés (támadás) van rajtad, keresetlen üveggé dörgöd mög, hónap mán nem lösz semmi sē vagy *hōd újsákkō* (újholdkor) aszt mondd: csértessék a Jézus, új nap, új *király*, a mit most látok, ujjújjon, a mire nézek émújjon.“⁶⁹⁹

g) „Kelésről való.“ A kelést mők köl' kerekíteni 3-szor oszt' mondani: „Mikō az Uristen a szögény aszszonyhon bemönt, bajlókodott, asz' mongya: *Kū párna, káka ágy, Isten mongya szó! Akkō émúlik.*“⁷⁰⁰

h) „Vérkelés.“ Ha sok vérkelés bánt, nyomjad ki azokat, a vért töröld egy kendőbe s ezt a kendőt dobd el egy kereszt-úton, a ki ahhoz legelőször hozzá nyúl, arra ragad a kelés. (Szilágyság.)⁷⁰¹

A szives olvasó könnyen észreveszi, hogy a fölhozott 8 esetnek mindenike szorosan véve nem tartozik ide, a ráolvasókat tekintve pedig a homályosak a legeredetiebbek.

Még a „torokfájást“ legyen szabad gyógyítási gyakorlatban némi részletezéssel érintenem.

a) Kalotaszegen, a kinek a torka fáj, annak fecskefészeket főznek tejbe s a torkát azzal kötik be.⁷⁰²

b) Már volt említve azon országos néphit, hogy a Szent-Györgynap előtt meglátott gyík hathatós szer torokbajban. „Összemarizsgatása“ gyógyító erőt kölcsönöz a kéznek. Az ilyen ember ha egyszer-kétszer megsimogatja az embernek vagy a jószágnak a torkán támadt daganatot, okvetlenül elmúlik.⁷⁰³

c) Magának a gyíknak használata még hathatósabb. „Fogj gyékot, mikor vetkezik; törülgesd meg vele a torkodat. Többet soha sem fáj a torkod.“⁷⁰⁴

d) „Virágvasárnapján szenteltess barkát, nyelj le éhgyomorra 2—3 szemet; egész évben nem fog fájni a torkod,“ tartja az érdélyi néphit.⁷⁰⁵

e) Torokfájás ellen jó orvosságnak tartják a palócok földén azt is, hogy a Balázsnapján (febr. 3.) szentelt almának a héját parázsra vetik s füstjét belelegzik.⁷⁰⁶

f) „Torokfájásról való. *Fő'd anyám! torkom fáj, nékōd panaszlom, gyógyítsd mög, maj' nem fáj!* Keresztet vet jobb-ájával a torokra, de amen-t nem mond (Csóka). A közepén

„balta-fokkal a torkát megkörösztolí, a fő'dre üt“ és a végén „a kömönczét mögésókoli.“ Szőregen csak a ver-set mondja el, azután a kemönczét törüközövé megöleli oszt' a'val köti be a torkát.⁷⁰⁷

g) Másik. A torkot a kezével huzogatva mondja: „Atyaisten eloszlason, Fijúisten gyógyicscon, Szentlélekisten hejre hozzon! (Hosszuhát).

h) Bájoló imádság. „Az kinek a torkába erezködöt(t)“ Föld édes Anya! teneked mondom előszer: ennek a torkában erős pöörös (? bőrös) torok ereszködett: torok, gyíkja, béka levelegje, nyak foga — — oszollyon, romollyon, benne meg ne maradhasson. Erős pöörös torok gyíkja, béka levelegje, nyak foga diszno szakája, kelevénye oszollyon, romollyon, Istennek hatalmából, boldog anya parancsolattyával (1578).⁷⁰⁸

Alig tudnám megállani, hogy a szives olvasót pár szóval ne figyelmeztessem, a „szegedi ráolvasó és a Bornemissza-féle bájoló imádság“ hitregei fontosságára.

Az egyik az eljárás szertartásait írja elő, milyenek: a toroknak a balta fokával való megkeresztzése és a baj eltávolodását, elűzését jelentő földreütés, a kemenczének megcsókolása vagy törüközövel való megölelése. A másik meg a szövegnek eredetibb és bővebb voltával dicsekedhetik. A kettőnek közös tanúsága az, hogy az ó-vallásban a „földanya“ tartatott e baj elhárítójának, kihez fordultak „először“ is a torokfájósok. Hogy kihez vagy kikhez fordultak folytatólagosan azt az 1578-iki régibb szöveg sem mondja; de némileg sejteti, midőn záró szavaiban emlegeti *Iste'nek hatalmát* és a *Nagyasszony parancsolatát*. Mythoszi vonatkozás mutatkozik a „torok gyíkja,“ „béka levelegje,“ „nyak foga,“ „disznó szakája“ kifejezések alatt is; de erre a mai hagyomány nem ad feleletet.